

B. Kovács András

1989

TE CSILLAG!

HARMINC ÉVE TÖRTÉNT

B. Kovács András

1989, TE CSILLAG! HARMINC ÉVE TÖRTÉNT

Interjúk, riportok, visszaemlékezések

ARTprinter
SEPSISZENTGYÖRGY • 2019

A könyv megjelenését támogatta a
Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

*Ez a könyv ingyenesen jutott el a könyvtárba
a Nemzeti Kulturális Alap könyvtámogatási
programja keretében. Megjelenés éve: 2019*

Kiadói tanácsos: Bogdán László
Műszaki szerkesztő | Horváth Zita
Borítóterv és tipográfia | Kopacz Attila

© B. Kovács András, 2019

© Kopacz Attila, 2019

*Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás a kiadó
előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.*

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

KOVÁCS, ANDRÁS B.

1989, te csillag! Harminc éve történt: interjúk, riportok, visszaemlékezések / B.
Kovács András. - Sfântu Gheorghe: Art Printer, 2019

ISBN 978-606-8678-53-5

94

Nyomdai munkálatok | Tinta Printing Studio, Árkos

Tartalom

Szabadító december 7
Elszalasztott lehetőség – Egy tervezet '89 forró napjaiból (Dr. Rozsnyai Sándor jogász) 11
A csűrtemplom története (Kató Béla református lelkész, utóbb püspök) 18
Háromszéki helyhatóság: Egy önkormányzati kísérlet története (Kozsokár Gábor ügyész, szenátor) 25
Ami a kormánynál süket fülekre talált – de amit ismételten mérlegelni kell (Kozsokár Gábor) 33
Politikai inasévek – a túlélő emlékei (Dr. Ráduly Sándor ügyvéd, irodavezető) 38
A piramis (Szigeti András székely ácsmester) 45
Az önállóság vesszőfutása (Domokos Lajos földműves) 53
Földalatti „hadsereg”. Álcázott munkaszolgálat a nyolcvan- as években (Kristály József bányász) 60
A teológiai hallgatók is bajosan juthattak bibliához (Dr. Kovács Lajos unitárius püspök) 66
Egy Erdély-szakértő Amerikában (Dr. Havadtői Sándor lelkész és egyetemi tanár) 72
Egy Erdély-szakértő ismét itthon. Hogyan működik a jogvédelem? (Dr. Havadtői Sándor) 79
Válaszút és Moldva között – Kallós Zoltánnal a nevét viselő alapítványról (Kallós Zoltán néprajzkutató) 85
Igazgatói vallomás arról, hogy tárgyalni meg kell tanulni (Pál Ferenc tanárigazgató) 89
Ne akarjuk mindjárt farmerekké tenni a földművest (Dr. Papp István egyetemi tanár, az MTA tagja) 99
Felhívás a józanságra (Schöpfli György egyetemi tanár, EU parlamenti képviselő) 109

Negyedszázada szabad a szó Háromszéken (Magyar Lajos költő, szerkesztő)	118
Háromszék bujdosó évtizedei – Beszélgetés Magyar Lajos költővel	125
Egy filmkazetta különös története (Barkó István mérnök)	135
Névmutató	149
A kötet fotói	155

Szabadító december

HOMAGE Á 1989

A kötet riportjainak és interjúinak közös nevezője egy sorsformáló esemény élménye. Úgy gondolom, kivételezett nemzedékeknek jut hasonló ajándék. Harminc éve éltük meg ama történelmi fordultnak helyi élményeit, melyek teljesen új vágyainkra terelték nemcsak személyes pályánk, hanem közösségeink életét is. Nem túlzás 1989 történelmi jelentőségéről beszélni, hiszen nem csupán a szovjet érdekszféra Kelet-Európára korlátozódó országaiban hozta el a kommunista rendszerek implózióját, hanem magának a fő bástyának az összeomlását is előre jelezte. Mi több, egész Euráziára kiterjedő változásokkal is együtt járt, s ebben párját ritkítóan új helyzet elé állította a világkapitalizmus globális rendszerét is, s beindítva az európai integrációt, új szupranacionális konstrukciók alapjait vetette meg.

No de ne távolodjunk el témánktól, szűkítsük le érdeklődésünket saját köreinkre és saját élményeinkre.

Az 1989-es esztendő kétségtelenül rendszerváltást eredményezett, a világkommunizmus végső megroppanásaként vonult be az évkönyvekbe, de a mi történetünk ott kezdődik, ahol az európai mozgalom Temesváron keresztül Romániába is begyűrűzött Tőkés László példaadása nyomán. Ez december 22-én a diktátor látványos, tévéadásban követhető helikopteres meneküléséhez vezetett, s a megfutamodás e félreérthetetlen lépése össznépi felismeréseket szült. Egy csapásra vált a millió egyedből álló többség meggyőződésévé, hogy a régi rend megbukott, s valóban annak összeomlása szinte magától, eszméletlen sebességgel folyt le. Az elemi élmény által utcára hajtott tömegek, a beidegzett reakciókat levető, magatartásukat megújító

emberek exponenciálisan növekedő száma, a régi hatalomnak minden engedelmességet megtagadó, az új fele tájékozódó polgárság rendszerváltó indulata olyan emlékezetes esemény és olyan erővel vésődött bele a kollektív tudatba, hogy máig mér földkőként, viszonyítási pontként gondolnak rá, akik megélték. Mindhárom együtt élő nemzedék szívesen idézi fel e napok emlékét, az összehasonlítás ugyanis segít felmérni a társadalmi mozgások lenyűgöző erejét, és reménytelenségbe való időnkénti visszahullásunkban a világosság vigaszát hozza. A társadalmi haladás lassú vagy önmagának ellentmondó folyamatában gyakran belefárad az ember, ilyenkor a mérceként szolgáló emlék segít megkapaszkodni és készlet derekunk kiegyenesítésére, mindenképpen támasz a vigasztalanságban.

Fontos percek, jelentőségteljes napok, fordulatos hetek, felkavaró felismerések és a bátorságtól ellentétéig húzódó skálán sokféle cselekedetek voltak, melyekben részünk volt, és ahogy az idő múlik – immár közel 30 év telt el azóta – egyre biztosabb, hogy egyhamar hasonlót nem élhetünk meg.

Mi történt hát az alábbiakban megszólalók életében és tudatában ama kegyelmi időszakban, hogyan élték meg a csillagév forró decemberének utolsó és az újév puskaropogástól zajos első napjait, a rákövetkező hónapokat-éveket, mire ébredtek rá és ébresztettek rá másokat székely és más vallomástevőink? Köztük a székely ÜGYÉSZ, későbbi szenátor, a magyar KÖLTŐ, a TANÁRIGAZGATÓ, a fővárosi székely ÁCSMESZTER, a református LELKIPÁSZTOR, a két világháború utáni időszakra emlékező volt ORSZÁGOS MAGYAR PÁRTI IRODAVEZETŐ, az amerikai magyar ERDÉLY-SZAKÉRTŐ, az autószerelő MÉRNÖK KISIPAROS, a székely GAZDA, a hírneves NÉPRAJZKUTATÓ, az agrónómus AKADÉMIAI TAG, szakíró, a MUNKASZOLGÁLATOS katona, a későbbi KÖNYVKIADÓ, a kisebbségi ÜGYVÉD, az unitárius PÜSPÖK, a nekünk szurkoló angliai EGYETEMI TANÁR (későbbi brüsszeli parlamenti képviselő) és társai.

Ne feledjük: az éhség, a fázás és a nélkülözés, az elkeseredettség hosszú évtizedeinek végére tett pontot ama történelmi fordulat, melynek forradalmi összetevőit bűn lenne tagadni, minden azóta megfogalmazott kétely és ellenérv dacára. Kötetünk forrásértékű kiegészítésként született az azóta nyilvánosságot látott visszaemlékezésekhez.

ELŐZETES LETARTÓZTATOTTAK VOLTUNK VALAMENNYIEN

'89 decemberének legforróbb napján, 22-én szemtanúként néztem végig a pártszékház ostromát, s a katonák elvonulása és a funkcionáriusok elmenekülés után nem követtem a székházba beözönlő tömeget, hanem a rendőrség és a szekuritáté fele tartókkal sodródtam tovább. Az épület a szomszéd utcában, alig száz méterrel arrébb állt, miként ma is „tesszi”, s az elnyomás egyik erősségének számított, nem csoda, hogy a felbuzdult emberek úgy vélték, onnan is el kell üldözni a hatalom képviselőit. Amikor a zajongó, a kerítésre felkapaszkodó embereknek végül sikerült bejutniuk, ott a szolgálatos rendőr fogadta őket halálravált arccal, a társai már rég kereket oldottak egy másik kijáraton, s vagy civil ruhába bújtak, vagy a helyőrségi kaszárnyában kerestek menedéket. Körültekintő valaki lefegyverzésüket is elrendelte, úgyhogy vérengzésre nem került sor. Az új hatóság képviselője kívülről csitított, a bentiek letettek az ellenállásról, s ez volt a szerencséjük. A fogdát is megnyitották, ahogy az utcáról végignéztem az első kihozatalát, nem sok politikai fogoly lehetett köztük, a legnagyobb gaudiummal a roma családok fogadták a kiszabadítottakat. Akkor még nem tudtam, hogy a szekusok a fejünk fölötti tömbházlakásban lapulnak és várják a menekülésre alkalmasabb időpontot. No de első gondolatom az volt, hogy hiszen előzetes letartóztatottak voltunk mi is a diktatúra utolsó évtizedeiben. Hogy nem vagyunk szabadok, azt

mindnyájan éreztük, tudtuk, s ha nem lettünk volna tisztában vele, volt, aki eszünkbe vesse, idegeinkbe sulykolja.

Milyen tudattal, milyen tevékenység közben lepett meg bennünket vagy vártuk a fordulatot, hogyan kapott lángra a gyúanyag, amely akkor robbant be, miként jött létre az az össznépi egység, mely ellenállhatatlan erővel tört utat magának azon a napon és szabott új medret egy egész ország, egy egész nép, s a szomszédban zajló hasonló folyamatokkal a fél Európa és egy egész világrendszer számára? Még az évezredes Kína, a despotizmus egyik őshazája is csak radikális reformprogramjának köszönhetően tudta elkerülni az erőszakos rendszerváltást utóbb, a kisebb Kínákban ez másként, de mégsem mindenben elütő módon folyt le.

Sepsiszentgyörgy, 2018. márciusa

B. Kovács András

Elszalasztott lehetőség (Egy tervezet '89 forró napjaiból)

A sorsfordító 1989-es december levegőjét hozza a dokumentum, melyet az alábbiakban ismertetünk.

*Amikor Bukarestben még a hatalomváltás folyamata zajlott, amikor Erdélyben és Székelyföld-szerte forrongott a nép, amikor a diktátor elfogására kiküldött alakulatoknak szurkolt a fél ország, akadt Sepsiszentgyörgyön egy jogászokból álló baráti kör, mely politikai program megszövegezését tartotta legfőbb feladatának, hogy vidéki és kisebbségi elszigeteltségében valamivel hozzájáruljon az áhított átalakuláshoz, s előmozdítsa valamelyest nemzetiségünk egyenjogúsítása ügyét. A romániai magyarság elnyomása rendszerszerűen kiépített jogfosztás volt, ezért az ellenében megfogalmazott szándékoknak is átfogó programtervezetben kellett hangot kapniuk. A sebtében összeállított igénylistába természetesen aktuálpolitikai elvárások is vegyültek. A társasághoz tartozó **Rozsnyai Sándor** jogász azóta is közismert közéleti személyiség, ő meséli:*

– December 22-én délelőtt, mikor Ceaușescu a fővárosban még a Központi Bizottság épületében tartózkodott, én bent voltam a sepsiszentgyörgyi törvényszéken, és emlékszem, a gyárakból betóduló tüntetők az épület előtt haladtak el, egyesek meg is fenyegették az intézményt. Ahogy a pereim tárgyalása lezárult, kimentem a központba, mondhatni, részt vettem a megyei pártbizottság körüli tüntetésen. Ott elég sok bírósági alkalmazottal találkoztam. Magyarul egyedül Zsoldos Árpád, a színész beszélt, valami olyasmit, hogy: vesszen a zsarnok! No és Rab István első titkár, ő, amikor kiállt az erkélyre, letácsolták, hogy: ha eddig is románul beszéltél, beszélj

most is úgy. Ezt elmondták románul és magyarul is. Egy idő után egy barátommal hazamentünk, és ott tudtam meg a feleségetől, hogy bemondta a tévé, Ceaușescu közben elmenekült a KB székházából. Másnap telefonon hívott egy Kerekes Károly nevű filozófiatanár, hogy össze kellene ülnünk a színház termében megvitatni, mi a teendő, s hogy az én nevemet Könczei Árpitól, a táncmestertől tudta meg. Oda elmentem Könczei László ügyvéd kollégával együtt (számomra Laci bácsi), és ott sok minden elhangzott, végül abban állapodtunk meg, csoportok alakulnak, és minden szakma a maga területén elkészít egy programot, akciótervet. Veress Dániel, aki levezette a gyűlést, említette a finnországi Aaland-szigetek példáját, s én megkérdeztem, nincs-e meg neki az ottani autonómiastatútum, de ő is csak hallomásból ismerte azt.

Így kerültem egy csoportba Könczei Laci bácsival, Puskás Bálint későbbi szenátorral és a nem jogász, de hozzánk csatlakozó Fodor Pállal, a későbbi marosvásárhelyi polgármester testvérével. Feleségem szerint Puskásnál már akkor golyószóró volt. Mi négyen karácsony éjszakáján az én lakásomon összeültünk, hogy kidolgozzuk, amit vállaltunk. Aznap éjjel lőttek, emiatt nem ment senki haza, egész éjjel fennültünk és beszélgettünk. A fogalmazás akadozva folyt, végül hajnal felé, főleg az én kútfőmből papírra vetettük az első három alapelveket. Reggel átmentünk tőlünk, a Templom utcából Könczei Laci bácsihoz, a Konsza Samu utcába, és ott megfogalmaztuk a többi. A tervezetet végül Könczei bácsi bevitte a színházhoz, mi kint várakoztunk. Arról volt szó, felviszik Bukarestbe. Mi történt vele, nem tudom.

A riporter még egy információval rendelkezik: Puskás szenátor Kónya Ádám kérdésére, hogy látta-e valaki valami hasznát a nyilatkozattervezetnek, azt felelte: az felkerült az RMDSZ bukaresti központjába, de nem használták fel, egyik-másik követelésével talán nem értettek egyet. A fővárosban különben már 23-án nekiláttak megfogalmazni Domokos Géza emlékirata

szerint (l. Esély, I. kötet, Pallas Akadémia. 1994. 17. old.) az ő lakásán az RMDSZ december 25-én közzétett kiáltványát. Ennek nem egy megfogalmazása szinte szó szerint egyezik az itt ismertetettel, de a különbségek sem jelentéktelenek.

A SEPSISZENTGYÖRGYI PROGRAMTERVEZET

S most következze a dokumentum. A Rozsnyai Sándor birtokában maradt másolaton még a számozás sincs kijavítva, az valójában nem 17, hanem 19 vagy 20 pontot tartalmaz. Egyetlen módosításként most (2004) átszámoztam. A később meghonosodott RMDSZ helyett is a talán szerencsésebb Magyar Demokrata Fórumnak nevezik az akkor szerveződő érdekvédelmi szervezetet, melynek tervjavaslatukat megfogalmazták, sőt, utóbbi két változatban is szerepel. Érezni a nyelvi elnagyoltságot is egyik-másik pontján. Az utolsó két pontot pedig tintával toldotta hozzá Rozsnyai Sándor a gépirathoz, és nem emlékszik, pontosan mikor. Mindezek mellett azonban a programtervezetből egy olyan koncepció bontakozik ki, mely egy, a mainál jóval szabadabb szellemű, az önállóságot és önigazgatást sokkal nagyobb szerephez juttató politizálást tenne lehetővé.

„Teljes fokú egyetértésünkről és támogatásunkról biztosítjuk a megalakult Nemzeti Megmentési Front programját minden vonatkozásban.

Részünkről a következők leszögezését tartjuk szükségesnek:

1. A romániai magyarok államalkotó nemzetként való elismerése.
2. A nemzetiségek számára az önrendelkezési jog biztosítása és garantálása.
3. Teljes jogú félként képviseltetni kívánjuk magunkat a törvényhozás, a végrehajtás, az igazságszolgáltatás, a gazdasági szervek, az egészségügy és minden egyéb állami, egyházi és társadalmi szervezet irányításában.

Ennek érdekében megkívántatik, hogy a törvény biztosítsa számunkra a következőket:

1. A törvényhozásban a magyar nemzetiség által javasolt és megválasztott saját képviselőket.

2. A Nemzetiségi Minisztérium felállítását, amelynek személyzete, beleértve a minisztert is, a nemzetiségek soraiból kerüljön ki, és amely hatáskörét – az általános jogokon és kötelezettségeken kívül – a nemzetiségek által utólag kidolgozott és jóváhagyott javaslatok szerint állapítsák meg.

3. A helyi állami szervezetben a magyarság érdekeinek érvényesítése az általuk javasolt és megválasztott képviselőten keresztül történjék.

4. Azokban a helyiségekben, amelyekben a magyar lakosság többségben van, a hivatalos nyelv, úgy írásban, mint szóban, azok anyanyelve legyen.

5. Ott, ahol számarányuk kisebb, második hivatalos nyelvként a magyar nyelv használata biztosítva legyen.

6. Ezekben a helyiségekben a tisztviselőknek ismerniük kell a helyi lakosság nyelvét; ott, ahol ez jelenleg nincs biztosítva, azonnali hatállyal ennek megfelelő intézkedések fogantatosítandók.

7. Ezek betartásának ellenőrzése a Magyar Demokrata Fórum helyi szervezetének hatáskörébe tartozzék, amely javaslatot tesz az illetékes szervezetnek intézkedés végett.

8. Az egész igazságszolgáltatási eljárásban az anyanyelv használatát szóban és írásban alkotmányosan szabályozzák, és úgy a bíróságok, mint a bünyöldöző szervezet stb. szervezési törvényében, valamint az alaki eljárási jogban is kifejezést és biztosítékot kapjon.

9. A bírói állásokat csak azok a személyek tölthetik be, akik a helyi lakosság anyanyelvét ismerik. Ugyanez az elv alkalmazandó az igazságszolgáltatás, bünyöldöző szervezet alkalmazottainak kinevezésénél is.

10. Intézkedni kell, hogy azok a magyar nemzetiségűek, akik nem magyarul területesen dolgoznak, kérésükre magyarul

Hullámszik a tömeg a pártszékház és a Gábor Áron térre állított, máig ellentmondásos jelképességű szobor között

területre visszakerüljenek és szakképesítésüknek megfelelő beosztást kapjanak.

11. Ugyanakkor szükséges az anyanyelvű oktatás biztosítása minden fokon, beleértve a felsőfokú intézeteket és az egyetem visszaállítását, újak beindítását is.

12. A szakképesítést nyert végzős diákok saját nemzetiségük által lakott területen kapjanak kinevezést.

13. Saját intézményeink irányítása és ellenőrzése a Romániai Magyar Demokrata Fórum által történjék.

14. Saját nemzetiségi szimbólum létesítése, annak elismerése és szabad használata.

15. Az anyanyelvünkön történő hírközlés minden formájának megteremtése és biztosítása (sajtó, tévé, rádió stb.), beleértve a reléhálózat kiépítését is.

16. Kultúrkapcsolatok kiépítésének biztosítása nemzetközi szinten saját képviselőink által.

17. A Romániai Magyar Demokrata Fórum jogi személyiség, mely képviseli érdekeit nemzetközi és nemzeti szervek előtt, beleértve a Magyarok Világszövetségét is.

18. A romániai magyar nemzetiséget a világon élő összmagyarság alkotórészének ismerjék el.

19. Vallási iskolák visszaállítása.

20. Régi községközpontok visszaállítása.

EGY KIS MAGYARÁZAT

– Utólag olvasva több rendbéli politikai beolvasásnak is beillik a tervezetük. Külön méltányolom az igazságügyi rész kidolgozottságát.

– Jaj, én ügyvédi pályám elején, a hetvenes években még magyar perbeszédet tarthattam a szentgyörgyi bíróságon, és a másik védőügyvéd románul válaszolt!

Amit fontosnak tartok, az alapelvek leszögezése. És hogy Románián belül képzeltük el mindezt, sőt, a Nemzeti Megmentési Fronton belül. Az alapelvekből kiderül, hogy nemcsak az önrendelkezést, hanem államalkotó nemzet voltunk elismerését is kértük, és azt, hogy teljes jogú, egyenlő félként kívánjuk képviseltetni magunkat minden állami szervben.

– Valósult-e meg valami belőle?

– Politikai képviselőtünk – megvan. Nemzetiségi minisztérium – most nincs. Hivatalos nyelvként nincs elismerve a magyar nyelv. A 6-os pont részben megvalósult. Az anyanyelvhasználat az igazságszolgáltatásban – még nincs meg. Az alkotmányba bevették, de még ki kell dolgozni. És én attól félek, hogy el fog sikkadni. Bírók, bűnüldöző szervek ismerjék a helyi lakosság nyelvét – ígérni sem ígérik. Nemzetiségi szimbólumok – ezt én tartottam akkor fontosnak, nos, megvannak, de nincsenek elismerve. Talán az anyanyelvű hírközlésből lett valami. Önálló állami egyetem – nincs. Külkapcsolatok – azok léteznek, de nem állami támogatással, csak amilyen mértékben

mi alakítottuk ki azokat. És a 17. pont: jogi személyiség – ez létezik. A romániai magyarság mint az összmagyarság része – ez is megvan, de nem úgy, hogy a román állam elismerte volna. A régi községközpontok helyreállítása – ezt mi főleg a Székelyföldön kívüli falvakra értettük, a sok lefokozott, román faluval összevont, sorvadásra ítélt magyar településre. De mai állapotaink fő hiányossága az, hogy nincs egy olyan állami szerv, nem is tudom, minek nevezzem, mely mindezek érvényesülését eléri, szavatolja. Az RMDSZ kevés hozzá.

– Egy kisebbségügyi főhivatal?

– Olyan belső, de mégis nagy súlyú államhatalmi szervre gondoltunk, mely számon tudja kérni a jogegyenlőség megsértését, s eléri érvényesítését. Ellensúlyozza a román demokrácia ellentmondásait.

– Nem hagyott itt kiaknázatlanul egy lehetőséget kisebbségünk '89 decemberében?

– Dehogynem. Saját intézményeit nem teremtette meg. Nem élt a forradalmi helyzet kínálta eséllyel, hogy az akkori törvényen kívüli állapotban megalkossa saját intézményeit, bízott abban, hogy a rendszerváltás mintegy magától meghozza mindazt, ami valóban egyenrangú államalkotó tényezővé emelhetne bennünket.

2004. január 16.

A csűrtemplom története

Kató Béla későbbi püspök, illyefalvi református lelkész korában és társai a nevezetes Ifjúsági Központ megalkotásával ország-világ előtt bizonyítottak. Ezt a fordulat után hozták létre, de az építést korábban kezdték, még az „átkosban.” A leendő püspök még lelkész korában új imaházzal várta az új rendet, mégpedig az építési tilalom idején. Annak az erkölcsi tartásnak a kezdetei ugyanis, mely végül ilyen célok szolgálatába állította a csapatot, a helyiek által jól ismert ún. „csűrtemplom” körüli bonyodalmakra, a '88-as évre nyúlnak vissza, mikor e Móricz-regénybe illő lelkész, mostani gyülekezetébe kerülván, veszedelmes és agyafúrt ellenféllel találta szemben magát. Tanulságos történet. Az országra akkor egy azóta szétfoszlott rém, a „fényes jövő” címén beígért ún. bulldózerpolitika vetette komor árnyékát.

NEM AKARTAM HAZAJÖNNI

– 1950-ben születtem Barátoson – meséli Kató Béla –, középiskoláimat Kolozsváron végeztem, onnan kerültem a teológiára. Édesapám az a székely parasztember volt, aki megjárván az orosz hadifogságot, azt mondta: itt mindent el lehet veszíteni, a tudást kivéve. Miután elvégeztem a teológiát, nem akartam hazajönni, mert az itteni lelkészi karnak a 95 százaléka idevaló és a templomba járás, a kegyességi élet itt mindig nagyon alacsony szinten mozgott. Anyagilag jól álltak az egyházak, de a szellemi élet hátrább állott Erdély más régióihoz képest. Ennek egyik oka: mikor hazajön a háromszéki lelkész, neki nem tűnik fel, hogy csak négyen-öten vannak a templomban, és nem próbál meg ez ellen tenni valamit. A feleségem miatt, aki sepsiszentgyörgyi és pszichológiát végzett, mégis ide tértünk

vissza. Szülőfalumtól három kilométerre Cófalván üres volt az állás, azt választottam, de kritikai szellemem nem adtam fel. Én hittem és hiszek abban, hogy itt is lehet ugyanolyan egyházi életet élni, mint másutt, viszont meg kell tanulnia mindenkinek, hogy az itteni nép különbözik a Maros mentől vagy a Kolozsvár környékitől, mert más a kódrendszere. Aki ehhez a kulcsot megtalálja, annak sikerül megmozgatnia is. Sok pozitívuma és negatívuma közül egyet kiemelek: senki előtt fejet nem hajt. Ez óriási pozitívum, s ha ehhez társul az alázat, a kegyesség is, akkor jelentős szerepet vállalhatunk mi népünk életében. Én nem az ember előtti alázatra gondoltam, hanem az Isten előttire, amelyben benne van, hogy mégsem én vagyok az Úr ezen a világon, én is csak egy ember vagyok. Ezt tudatosítva leszek segítője a másoknak. Viszont én is ember vagyok – nem a másik szolgája. Hát így!

A HALÁLRA SZÁNT FALU

– Cófalva, ahova kerültem, a falurombolási terv szerint is a halálra ítélt falvak listáján szerepelt, az első lebontásra szánt falvak közt. Alig száznegyven ember, iskolája nem volt, gazdaságilag sem jelentős. Egy vasárnap fényképészt hozattam, megkértem mindenkit, álljon ki a kapuja elé. Utoljára. Családostól. S lefényképeztettem az egész családot házastul. Le az iskolaépületet, imaházat, mindent. Elkészült a tabló, most is megtekinthető a faluban.

Kató Béla már Cófalván is épített valamit, nem csoda hát, hogy a belügyérek figyelme megállapodott rajta. Kifejti nekem elméletét, miszerint a „dicső” szervezet mindenkit beskatulyázott, neki némi mozgástere azért maradt és volt mindig, mert elfogadták tevékeny embernek, bizonyos határok közt megtűrték hát. „Végig tudatában voltam – mondja –, hogy ez egy játék is: elmegyek egy bizonyos határig, és várom, mi lesz. Ahogy tovább léptél, egyszer bekövetkezett a konfliktushelyzet, s akkor abban reménykedhettél, hogy azt is túl fogod élni, mert már

volt némi tapasztalata az embernek.” Így tértünk rá, az Ifjúsági Központ modelljéül szolgáló csűrtemplom történetére. Átkerült Illyefalvára. A papilak udvarán állt egy téglacsűr, amit átalakításra szemelt ki, hogy télvíz idején a hegyen álló és nehezen megközelíthető és fűthető vártemplomot helyettesítse.

BIZONYÍTANI

– Tudtam, ha jóváhagyást kérek az imaház építésére, én azt soha megkapni nem fogom. Azzal is tisztában voltam, hogy gyorsan kell cselekednem, mert ha nem, akkor az építkezést felfedezni és leállítani is könnyebb lesz. Volt tehát egy célom. Azon a télen, mikor idejöttem, éreztem, hogy bizonyítanom kell. Én nem simán kerültem Illyefalvára, a falunak alig a fele akart engem. Nálunk meghívják a lekészt vagy pályázatot hirdetnek, és utána a gyülekezet dönt az állás betöltéséről. Meg kellett mutatnom az embereknek egyrészt, hogy őket félrevezették az „írástudók”, másfelől pedig, hogy nekik az Úristen a legjobbat akarta, amikor engem ide hozott. Viszont támadt egy nagy baj: visszajött a gyülekezetből a visszhang, hogy mi „csűrbe nem megyünk imádkozni, mert nekünk van szép templomunk!” S akkor azt mondtam a barátaimnak: „Ide figyeljetek! Egy olyan munkát kell kihozni, hogy az ragyogóbb és fenségesebb legyen, mint a felső.”

A KIS CSAPAT

– Igazi értelmiségi kaláka volt: műépítész, filozófus, mérnök... A munkát jórészt ők végezték, tehát Zakariás Attila, a sógora, Salat Levente, Kovács Árpi, Nyilas József... Éjjeleken át én főztem a kávé, hoztam a pálinkát. Már mínusz tizenhét fok volt, de nem adták ki a kezükből. Szóval a munkát társadalmi összefogással végeztük el. Ezért volt óriási! És ezért lett szép! Volt, amit ki kellett fizetni, de kétszázezerből kihoztuk. Most több, mint ötmilliót ér.

– Polivalens teremnek lehetne nevezni.

– Nekem olyan terem kellett, ahol tudok vetíteni, pódiumelőadást tartani, tanítani stb. Az első kultúrházakat az egyházak építették falun, ezeket mind elvették, államosították. Mindezek szerves részét képezték a mi életünknek. A mi egyházunk nem menekült kolostorba, nem vonult vissza templomba, hanem kiment az életbe az emberek közé. A keresztény életformának mindig a templomon kívüli része az igazán fontos. Ezt előkészítendő kellett nekem a polivalens terem, ahol gyermekeket taníthattam, ifjúsági órát tarthattam, kóruspróbát, tarthattunk előadást, felolvasást, agapéra – szeretetvendégségre – hívhattam az embereket. '89-ben a nagyterem és az iroda készült el, azóta továbbépítettük, mert benne van a nyomda és fent vendégszobák.

A FELJELENTÉS

– Mesélte, hogy a falu egyik fele rokonszenvvvel, sőt segítő jószándékkal nézte ténykedésüket, a másik viszont nem. Végül innen jött a feljelentés is.

– Igen, és akkor kiszálltak a hivatalosságok és azonnal leállították a munkát. Szombat délben jelent meg a rendőr és a párttitkár, és kérték az engedélyt. Mondom, az nincs. Erre ott helyben megbüntettek háromezer lejre, és közölték, hogy egy disznót le kell, hogy szerződjek az államnak (!). A terem már megvolt, a kályhát építettük, mert jött a karácsony nagyhete. A bírságot nagyon gyorsan kifizettem, mert tudtam, hogy jog szerint egy dologért kétszer büntetni nem szabad. Nem érték be ennyivel, politikai ügyet csináltak belőle.

A HIVATALI TORTÚRA

– A Ceaușescu-féle falurombolás idején, ha valaki építeni mert, azt mindjárt ellenszegülésként értékelték. Az ügyet maga Gabrea Ilie, a megyei propagandatitkár vette kézbe. Érdekes módon összekapcsolták a szentléleki templom renoválásával, és hogy legyen más felekezetű résztvevő is, a zágoni

ortodox templomban is lemeszeltek egy freskót vagy mit, és megfenyegették a pópát, hogy mer engedély nélkül festeni. Bizony! Aztán Sz. Z.-t és S. P.-t küldték ki (utóbbinak most – 1993 – kollégája vagyok a megyei tanácsban), és íratnak egy jelentést velük, miszerint én a műemlékvédelmi törvény ellen vétettem volna. A csúrt léptették elő műemlékké! A támadás az állami egyházügyi titkárság részéről indult meg. Kijött a megyei főfelügyelő és itt ordibált. Azt valahogy el kellett viselni! Aztán ha jól számolom, tíz komisszió szállt ki. Először ki kellett szállnia az esperesnek, aztán az államtitkárság felügyelője, utána a műemlékbizottság. Közben a Securitate megbízottja is vagy kétszer. De bukaresti műemlékvédelmi vezérigazgató is járt kint. Egyik ment, másik jött.

– A csűr körül forgott a világ!

– Igen. Mikor idegeneket pillantottam meg, már tudtam, miről van szó. Sosem hívtak be. Ez is hozzátartozik. Ide jöttek kérdezni.

Kiadták, hogy amit építettem, szépen le kell bontanom. Én akkor azt mondtam: amit a falu és az őseink építettek, én azt nem bonthatom le, azt rontsa le más, önök, ha akarják. Különbben sem építettem újat, az épület, a tető ugyanaz, én csak új ablakot és ajtót rakattam. Tudomásom szerint a törvény úgy rendelkezik, hogy engedélyt akkor kell kérni, ha az utcafronton változtatunk, nem beljebb. Megjegyezte nekem a bukaresti úr: „Părinte, dumneavoastră sunteți mai deștept, ca să nu știți legile.” („Lelkész úr, ön értelmesebb annál, hogy ne ismerné a törvényeket.”). Egész érdekes jelenetek is voltak. Szállt ki Bukarestből olyan, aki ivott egy pohár bort, felszabadult tőle, s mikor mentünk fel a várba, akkor jó románsan elküldte Ceaușescut az anyjába. Azt se tudtam, most már örvendezni kell-e vagy sírni. Úgy éreztem, a vizsgálat közben voltak cinkosaim is, azoknak tetszett, amit mi itt a semmiből kihoztunk. Megéreztem, hogy velem van az Úr. Tehát nyugodtan csinálhatok bármit, mert nem vesztek rajta. És akkor

jelentettem ki, hogy nem fogok szólani senkinek. Igen. Sem a Szabad Európa Rádiónak, sem a nyugati egyházaknak. Azzal a feltétellel, ha törvényes hat hónap alatt megkapom a jóváhagyást. Ha viszont nem, akkor majd én megyek be! Oda!

A VIZITÁCIÓ

– Közben a hat hónap alatt volt ez esperesi vizitáció. Estére megszerveztem, hogy az üresen álló terembe asztalokat vi-
gyenek be, az asszonyok kalácsot sütöttek, és meghívtam az egész falut. Az esperest felkértem, mondjon egy imádságot. Utána pedig: „Na, akkor ez az imaház fel van szentelve!” Mire alapoztam ezt? Az ortodoxiában elfogadott elv: ha egy püspök vagy esperes felszentel valamit, akkor az megvan, attól függetlenül, hogy volt rá engedély vagy sem. Szóval minden vonalon próbálkoztam. Nem szabad feladni a célt! És végül hat hónap múlva megkaptam az engedélyt, rá két hónapra felszenteltük és október 31-én, a Reformáció Napján tartottuk az első istentiszteletet. Nem hívtam meg senkit, mi voltunk, a gyülekezet.

A SORS EGYESÍT

– Nekem a bajban mindig az volt az alapálláspontom, hogy az Úristen jobban tudja, mi kell nekünk: most ugyan nem értem, miért van e rossz rajtam, de holnap talán megértem. Mindent meg lehet utólag érteni. Ma a gond rám nehezedik – magam is induló gyomorfekélyt kaptam a sok látogatástól (utólag helyrejöttem) –, emiatt nem világos előttem az ok. Nem állíthatom, hogy emberileg nem viselt meg, de éltetett a reménység, hogy ebből valami jó származik. A falu, amelyik két részre szakadt, amikor meglátta a szép épületet és a szép munkát, törődést, amit belefektettem, és megtudta azt is, hogy közülünk valaki áruló, akkor kijelentette: ezt nem lehet hagyni! És akkor idejött mindenki.

AKIK TANULNI KÉPTELENEK

– Ismerik a feljelentőt?

– Hogyne. Ugyanaz a személy szintén jelentett, amikor a fordulat után a gazdasági tevékenységnek nekifogtunk, pékséget vettünk, téesz-épületeket, istállót. És behívnak engem oda, ahova soha nem hívtak be a másik világban, a rendőrségre, hogy adjak számot arról, mit művel az egyház, mikor ahhoz joga nincs. Erre elmondtam, hogy az egyház nem folytat gazdasági tevékenységet, mi vettük az épületet és azt kiadtuk bérbe, itt a nyugta. Sajnálkoztak, hogy hát ők nem így kapták az információt. Elváláskor jegyezte meg az őrnagy, reméli, többet nem találkozunk. Rávágtam: „Uram, igen sokszor fogunk még találkozni.” „Hogyhogy?” „Hát úgy, hogy akik tegnap feljelentettek, azok ma is megteszik és holnap is – ha lesz, kinek.”

A MAGAS PÁRTFOGÓ

– Lehet, nem mindenki ért velem mindenben egyet, de az egyszerű emberekben van annyi karakánság, hogy látva, mi a „jutalmam” az építésért, kifizették a büntetést is helyettem. Hat hónapra megvonták a fizetésem is. A minisztérium fogása az volt, hogy a jegyzékről kihúzták a nevem és odaírták: suspendat. De semmi átirat, indoklás, semmi! De a falu öszszefogott, az adományok megkészsereződtek, sokan a kezük munkáját ajánlották fel, és akkor kovácsolódtunk mi tulajdonképpen egyé.

1993. áprilisában

Háromszéki helyhatóság: Egy önkormányzati kísérlet története

Most látom: helyhatóságot írtam önkormányzat helyett, még nem honosodott volt meg a mai, jogállami szóhasználat az erdélyi magyar nyelvben, ezt véltem bevett fogalomnak, az önkormányzat ennél jóval többet, azt az önrendelkezési formát jelentette akkor számomra, amelyet olyannyira áhítottunk, s amelyet ma is csupán áhíthatunk, mert megvalósulása messzebb tolodott talán még az akkori távolságnál is. Közben megszilárdult ugyanis egy olyan átmeneti forma, mely mindenre, csak arra nem méltó, hogy tartósan fennálljon, mert rácsáfol a jogállamiságra: amolyan fél jogot, amolyan fél emancipált-ságot rögzít, s e tekintetben bizony maholnap a bilincsnek lesz szinonimája, mert nem csupán vágyaink szárnyát szegi, de emberi kibontakozásunknak is béklyójává vált befejezetlenségében és korlátozottságában.

A cikk az országos napilap 1991. júl. 27-28-i számából:

Olyan megyében élek, amelyben a közvélemény távolról sem fogadta óvációval a tavaly a helyi adminisztráció vezetőinek központi kinevezését. A kormány által kierőszakolt megoldást a választásokon közel nyolcvan százalékot elért érdekvédelmi szervezetünk és a mögötte álló százezrek csakis átmeneti kompromisszumként tudták ideig-óráig elfogadni. Kovászna megyében ugyanis olyan közigazgatást teremtettek helyi erőből a forradalom után, mely a legjobb úton volt affelé, hogy megnyerje a többség bizalmát, s amelynek a felosztatását csakis a demokrácia korlátozásaként élhette meg a lakosság. Hogy mi mindent jelentett e kísérlet, hogy a diktatúra idején elorzott önkormányzati hatalmat hogyan próbálta meg

visszaszerezni Háromszék népe, ez elevenedik meg **Kozsokár Gábor** szenátorral készült alábbi interjúban. A politikus tekintélye az év eleji (1991) mozgalmas hónapok nemegyszer kiélezett helyzeteiben szilárdult meg.

– Sokan a demokratikus helyhatóság lehetséges előképének tekintik a tavaly (1990) májusig fungáló megyei adminisztrációt. Az első napok önjelölt vezéreiről hajmeresztő dolgok keringenek, de az anarchia nem tartott sokáig. A város hol rettegett, hol pedig szórakozott a kiszínezett történeteken.

– Mint tudjuk, december 22-én a rendszerváltást követelő tömeg a megyeháza elé gyűlt, s amikor bejelentették Ceaușescu szökését, beözönlött az épületbe, elfoglalta azt, a régi vezetők pedig a hátsó kijáraton át megléptek. Az először érkezettek, meg akiknek egyéb elfoglaltságuk nem volt, kinevezték magukat a megye vezetőinek. Köztük Dumbrava, az állatorvos, egy vízgazdálkodási technikus és még jó párán, akik a karácsonyi napokban uralták a megyét. Én talán két alkalommal jártam benn, mint a megye helyettes főügyésze, hogy a karhatalom, a katonaság segítségét kérjem bizonyos ügyek kivizsgálása, a közbiztonság megszilárdítása végett. A kézdivásárhelyi eseményekről legendák keringtek, félő volt, hogy a bűnözők garázdálkodni kezdenek. A megyeházán mindenféle italosüvegeket lehetett látni, nagy evés-ivás, dorbézolás folyt, valami olyas hangulat uralkodott, hogy előbb megünnepeljük a karácsonyt, mert most már szabad, aztán majd intézkedünk. A nagy rendetlenségben Sylvester Lajos, Dali Sándor stb. próbálkozásai valahogy nem sikerültek, nemigen volt, akivel tárgyalni. Segített, hogy a vállalatigazgatók összeültek egy párszor megbeszélni, hogyan gondoskodjanak a lakosság ellátásáról. Ki kell emelni: a lakosság nagy önfegyelemről tanúskodott. Több helyen a munkásság, a hazafias gárdák vállalták a rendfenntartást. A legnagyobb eredmény, hogy Kézdivásárhelyen, ahol összeomlott minden, a csavargyáriak vették kezükbe a közbiztonság fenntartását.

Akiket kifütyültek – a megyei első titkár csillapítási kísérlete kudarcba fulladt, kísérőivel visszavonul

Mi egy csoporttal javaslatokat dolgoztunk ki az RMDSZ programjához, mely politikai javaslatként elsőnek alakult meg a megyében. Ott szóba került, hogy a megyei vezetőséget, bármennyire ideiglenes, valamilyen demokratikus formában kellene megválasztani, s akkor kértük, hogy a vállalatok és intézmények küldöttei üljenek össze e célból. Erre december 26-án került sor a szakszervezetek művelődési házában. Előző nap az RMDSZ egy tágabb körű megbeszélésen, amelyre főleg értelmiségiek mentek el, megtárgyaltuk, hogy részünkről kit jelölünk a tanácselnök tisztségére, mert természetesnek tartottuk, hogy megyénkben e tisztséget az RMDSZ képviselőjének kell betöltenie. Szóba kerültek többen: Orbán Árpád, Dali Sándor, Sylvester Lajos és jómagam is. Igyekeztünk kikérni a vállalatok véleményét, a hangulat ugyanis nagyon változó volt. 26-án az akkori ideiglenes vezetőség igyekezett úgy levezetni a választást, hogy ő maradjon nyeregben. Tagjai arra

hivatkoztak, hogy ők „tárgyaltak a központtal”. S hogy a „központtól” – nyilvánvalóan mindenféle szekuritátés stb. tábornokoktól – „ők utasításokat várnak”... No de ez nem sikerült, mert a küldöttek annyira egységesen léptek fel, hogy „márpedig ez nem így lesz, mert itt mi választunk.” A vállalati küldöttségek előterjesztették jelöltjeiket, és teljesen spontán módon kialakult egy normális összetételű tanács, amelyben a magyarok és románok, különböző foglalkozásúak arányosan voltak képviselve. Az elnököt ennek kellett kijelölnie. Bár sokan kifogásolták Orbán Árpád személyét, a többség elfogadta. A zavaros körülmények között egy erősebb emberre volt szükségünk. A gyűlések az éjszakába nyúltak, jöttek a fiatalok, jöttek, akik vissza szerettek volna kerülni a vezetésbe, próbáltak széthúzást szítani a tanácsban. Vagy két ízben újbóli szavazásra került emiatt sor, bővíteni kellett, a megye többi helységét is bevonni. A tanács tagjai végigjárták az egész megyét, támogatandó a helyi adminisztráció megalakulását. A megyei küldöttek ülése egy nap – reggel 10-től délután 5-ig – az egész megyei tanácsot újraválasztotta. Aztán több gyűlést én vezettem le, igényelték szakmai tudásomat. Közben több panasz merült fel, a fővárosból is jöttek kivizsgálni, kiderült, a félreállított személyek próbáltak hamis vádak alapján visszakerülni a vezetésbe. Kijött egy kormányhatározat, mely szerint a vállalatok vezetését is alávetették az alkalmazottak szavazásának – egy elvétett dolog, mert azok helyére, akik fegyelmet akartak tartani, kevésbé szigorú embereket igyekeztek állítani. Megjelent január 8-án a polgármesteri hivatalok létrehozásáról szóló kormányhatározat, s akkor az addigi ideiglenes tanács kinevezte a megyei polgármesteri hivatal 9 tagú tanácsát. Január 13-án összeültünk, engem javasoltak megyei polgármesternek. Továbbra is a szakmában akartam maradni, de minden oldalról kértek, beleértve az egyházakat, a románokat és a magyarokat is. Addig-addig, hogy elvállaltam. Akkor már én tettem javaslatot a tanács többi tagjára, így lett alpolgármester Pop Dumitru, tit-

kár Péter Zoltán, akinek a közigazgatásban voltak tapasztalatai. A többi tagnak is azokat javasolták, akik úgyis feleltek az illető területért: így Roznert, a kereskedelmi igazgatót, Pieldnert a pénzügytől, a gazdasági osztály részéről Benedek Leventét és Ferencz Lajost stb. A testület hamar összeforrt, a tanácskozásaink közvetlen hangulatban lefolyt valódi munkaülések voltak. Nem „anyagokat” terjesztettünk elő és „szónokoltunk” azok margójára, hanem mindent megbeszéltünk és közösen intézkedtünk. Együttműködtünk az ideiglenes tanácscsal is, melyet, miután a Front átalakult, szintén átszerveztünk.

– Abból egy kis megyei parlament lett. Eszményíteni bizonyára nincs miért, de a később akkora szerephez jutott szélsőségesek mintha nem lettek volna benne...

– Az RMDSZ-en kívül a NMF-nek, a parasztpártnak, a liberálisoknak, a MADISZ-nak, az ún. Ifjú Demokratáknak voltak benne képviselői. A Vatra Românească megalakulásáról csak hírből szereztünk tudomást. Természetes csendben folyt minden egészen március 20-ig, azután indult meg a sajtókampány ellenünk. Pár cikk addig is megjelent a megyei Cuvântul nou-ban, azokra a Háromszék válaszolt. Az uszítás a bukaresti Tineretul liber teljesen megalapozatlan vádjaival kezdődött, melyek ellenőrzés nélkül leköszölt rágalmak voltak. Ennek ellenére a közigazgatás, mint egy bejáratott gépezet, simán működött, a megyei tanácscsal mindent megbeszéltünk. Orbán Árpádnak komoly tapasztalatai voltak beruházások terén, feljárt a minisztériumokba, s olyan jóváhagyásokat kaptunk építkezésekre, akkora összegeket, hogy két-három megyének nem juttattak annyit, s nekikezdhattunk például iskolák építésének. A dokumentáció elkészítésével aztán sajnos annyit késtünk, hogy jó része elveszett. Ha a tervezők és építők másként állnak hozzá, sokkal többet valósíthattunk volna meg. Mostanra a pénzalapokat lefaragták, az árak ráadásul felmentek, sokkal kevesebbet lehet csinálni. Hogy sok volt az ún. „régember”? Nézze, a szakembereket vettük át, a tapasztalatra helyeztük a hangsúlyt.

De a szellem, ami uralkodott akkoriban, az kezeskedett arról, hogy népünk szolgálatában végezzük a dolgunkat.

Aztán a választások után jött a határozat a prefektúrák megalakulásáról, s a hangulat teljesen elromlott. Kinevezték a tagokat, az összetétel ma sem tükrözi a megye lakosságának szerkezetét. De nem is ez lenne a nagyobb baj, hanem a tagok minősége. Eredetileg a kormány nem ezeket akarta kinevezni. Nagy melléfogás volt, hogy először román neveztek ki prefektusnak, s ez ellen felhőrdült az egész megye. Visszatáncolva magyar lett a prefektus, de a tanácsban 6/5 lett az arány, ami tehát nem megfelelő. Ráadásul az öt román közé a Vatra legaktívabb tagjai kerültek, akik nemhogy a megbékélés útjait keresnék, hanem azt kutatják, mibe lehetne belekötni. Kevésbé érdekli őket a megye általános fejlődése, őket a magyar utcanevek, iskolaelnevezések s ehhez hasonlók foglalkoztatják. Megvan a közvetlen kapcsolatuk a központi vezetéssel s másokkal, s nem a hivatalos egyenes úton tájékoztatnak felfelé, hanem megkerülve a prefektust. Ez áldatlan állapot, bizonytalanságot, felelőtlenséget, tenni nem akarást vált ki a megyében. Ezért fontos számunkra a helyhatósági választások megtartása. Demokratikus választások esetén az arányok is normálisan alakulnának. Hogy a románok tartanak a magyar többségtől? Nincs okuk rá, hisz míg a tavaly lényeges túlsúlyban voltunk, vigyáztunk, hogy ne jutassunk senkit hátrányos helyzetbe. Alaptalanok a vádak a vezető funkciókat illetően, hiszen magyar igazgatót éppúgy váltottak le az alkalmazottak, mint román. Sőt a bányavállalatnál és Kézdivásárhelyt a fakitermelőknél román igazgatót választottak a magyar helyébe. Másutt is megmaradtak a román igazgatók. Igazság szerint sokkal nagyobb arányban (több mint 40 százalék), mint az a románság arányszámából (23 százalék) következne. Ha leváltottak valakit, igyekeztünk állást szerezni neki.*

* Az gazdasági vállalatok még mind állami tulajdonban voltak, a föld magánosítása kezdődött előbb, a kilencvenes évek közepétől pedig az ipari vállalatokra is sor került.

– A törvényalkotói munkából kiindulva, van-e kilátásunk autonómiára, lesz-e helyi demokrácia?

– Az elvárások annyira határozottak, hogy én remélem: a népet becsapni végül is nem lehet. Két törvényt kell feltétlenül elfogadnunk: a helyi autonómiáét, mely meghatározná, milyen szervek létesülnek a megyében, és a választást szabályozó törvényt. Az alkotmányi tézisek annyit már előírnak, hogy lennének municípiumi, városi, községi tanácsok, amiket általános szavazáson választanának meg a polgármesterrel együtt. Megyei szinten bonyolultabb a helyzet, én személyesen is kifogásoltam a vitában, hogy fennmarad a prefektusi intézmény, ami a kormány hatáskörébe tartozik. Ez lenne a rendfenntartó, tanügyi, egészségügyi stb, megyei szervek feje. Egy kinevezetett személy. Hogy a megválasztott megyei vezetőknek mekkora hatalmuk lesz, nem tudjuk. Én nem helyesletem, hogy a megyei tanács határozatait a prefektúra felfüggesztheti. Meglátjuk, hogyan alakul a törvényben. Valamilyen egyensúlyra lenne szükség a két szerv között.

– Legégetőbb gondjaink épp a rendfenntartással, a tanügyi kérdésekkel, a művelődési ügyekkel függnek össze. Pont ezekben nem lesz ezentúl semmi beleszólásunk?

– Ha a helyi hatóságoknak csak a városrendezési gazdálkodás jut, az valóban nagyon kevés. A központ attól tart, semmi-be vennők az utasításait, ha nagyobb hatalmat kapnánk... Az iskoláknál úgy lenne helyes: szabja meg a központ a tantervet stb, de a szervezésben biztosítani kellene a helyi szerveknek is a beleszólás jogát. Ezért várjuk türelmetlenül a tervezetet.

– Még a szenátorok sem ismerik? Vázlatok, tervezetek nem jártak a kezében? A választásokat illetően, úgy tűnik, az egyetértés megvan már...

– A tervezet még nem készült el, én nem ismerem. A választásokat mind halogatták, különféle kifogásokat találunk, előbb az alkotmány, mondták, majd bedobták az általános választások gondolatát stb. Most a helyhatóságit szorgalmazza a hatalom

bizonyos körei. Meg kell kezdenünk a készülődést ezekre, tudatosítani az emberekben, hogy szükség van az egységre. Amely közösségben magyarok élnek, ott akár több jelöltet is lehet állítani, másutt ne forgácsoljuk szét az erőket. Meg kell a sajtóban is kezdeni a szóba jöhető jelöltek kiválogatását, tudnunk kell, kinek milyenek az esélyei, milyen programja van. Ne csak azért válaszszunk meg valakit, mert magyar, hanem mert bízunk benne és várunk tőle valamit. Itt a megyében természetesen a kinevezett funkciókra is kell megfelelő jelölttel rendelkezünk.

1991. júl.

*

Kozsokár Gábor szenátorként folytatta munkáját, csatolom a két évvel későbbi küzdelmek egy fontos mozzanatáról adott interjút, mely az országos napilapban jelent meg.

Ami a kormánynál süket fülekre talált – de amit ismételten mérlegelni kell

A megyei pártbizottság első titkára '89 december 22-én első volt a hatalom helyi menekülői között is, tulajdonképpen megértve, hogy a diktátor helikopteres felszállása a rezsim végét jelenti, még 22-e déli óráiban kereket oldott a megyei székház hátsó ajtaján az ostromlók elől. Számára nem volt kérdés, hogy rejtekhely után kell néznie. A megürült megyevezetői posztot az új hatalom alulról választott vezetővel töltötte be, e fölé rendelte a bukaresti kormány a maga megbízottját, a prefektust. Annak nemzetisége politikai szimbólumerővel bírt, évekig magyar prefektust követeltek a székelyföldiek a korábbi úzushoz ragaszkodva, e harc egyik epizódjáról mesél a következő interjú alanya. A kérdés különben a mai napig nem rendeződött megnyugtatóan, s nem is tekinthető annak, amíg a központ be nem látja, hogy nem lehet feladata a helyi közigazgatás kormányoldali fejének szembeállítására a lakossági akaratot képviselő megyei tanáccsal.

Kozsokár Gábor szenátor tagja volt ama RMDSZ küldöttségnek, amely prefektus ügyben* tárgyalásokat folytatott a kormányzervekkel 1993. áprilisában, még a vitatott döntés meghozatala előtt. Nyomós érvei ugyan nem találtak egyelőre meghallgatásra, de nem árt, ha olvasóink tudomást szereznek arról, milyen dokumentációval támasztotta alá küldöttségünk a magyarság jogos igényét.

– Az általunk feltárt adatok, nem terjedtek ki minden területre, de példaerejűek és sokatmondóak voltak. Nevezetesen

* A háromszéki prefektusok (kormánybiztosok) névsora az intézmény újbóli létrehozatala után: Fodor Ferenc, Vlad Cășuneanu, Tatu Horațiu, György Ervin, Codrin Munteanu, Dumitru Marinescu, Marius Popică, Sebastian Cucu

Bontják a kordont. A katonák nagy megkönnyebbülésére a teherautók parancsot kapnak az elvonulásra. Jelképes, ahogy a tiltótábla őrizte teret elárasztják a tüntetők

a vezető funkcióban levők nemzetiségi hovatartozására és az arányokra vonatkoztak. Ezt azért kellett megtennünk, mert sokat hangoztatták, hogy a helyhatósági választások nyomán sok a magyar a tanácsokban. Természetesen demokratikus választások során a lakosság politikai és nemzetiségi megoszlását tükröző arányok alakultak ki a helyhatósági szervezetekben... Hangoztatták tehát, hogy a helyzet kiegyensúlyozása végett és hogy a román elem ne legyen mellőzve, szükség van román prefektus kinevezésére. Mi azt igyekeztünk bizonyítani, hogy egy ilyen lépés feszültséget, elégedetlenséget, gyanakvást kelt a lakosságban, ezért célszerűbb egy tárgyilagos, nem részrehajló magyar ember kinevezése, az javára válna a törvénytiszteletnek is. A megye magyarságának ugyanis van oka félelemre és gyanakvásra. Ellentétben a Har-Kov jelentés koholmányával, itt épp a magyarság érzi úgy, hogy veszélyben forog a léte, mert a vezető tisztségektől hovatovább elesik, a munkavállalási lehetőségek

korlátozódnak, mindez vándorlásra indít. Vándorlást mondok, mert ennek két formája van: vagy az ország távolabbi megyéibe távozik – a Ceaușescu éra idején törekedtek az etnikumok keverésére, megbontva a kisebbségi tömböket, az arányokat próbálták megfordítani – vagy külföldre. Megteszi ezt, ha nem látja biztosnak a holnapot, a megélhetést.

Adataink a vezető tisztségeket betöltők nemzeti hovatartozására vonatkozóan a következők voltak: vittem a prefektúra funkcióinak és alkalmazottainak jegyzékét, a neveket is feltüntetve. Kiderült, hogy a magyar kormánybiztos menesztése után ott minden vezető állásban román van, a vezérigazgatók, osztály és irodafőnökök mind azok, végrehajtói beosztásban (ellenőrök, előadók stb.) szintén csak románok vannak, magyar neveket csupán a sofőrök és gépírók csoportjában lehet találni. Felvetettük a kérdést: ha román prefektust neveznek ki, a be nem töltött állásokat vajon kikkel fogja betölteni? Nyilván nem magyarokkal. Egy ilyen szerv pedig vajon milyen tárgyilagossággal fogja figyelemmel kísérni a tanácsi munkát, mert van példa arra, hogy nem csupán a törvényesség megsértése, hanem ún. „opportunitás” hiánya miatt is támadott határozatokat, gáncsolva a munkát. Ráadásul a prefektus feje a tanügyi, egészségügyi, pénzügyi rendfenntartó stb. szakágazati szerveknek, milyen politikát folytat majd és hogyan alakul azok személyzete nemzetiségi szempontból?

Más intézményekre is kitértünk. Zárjuk ki a katonaságot. Köztudott különben, hogy a tisztikarban már csak elvétve akad egy-egy magyar. De ott a rendfenntartás, a legfontosabbak egyike. Habár a rendőrök száma több mint háromszorosára nőtt '89 óta, a magyarok aránya borzasztóan lecsökkent, alig haladja meg a tíz százalékot, nem is beszélve arról, hogy a vezető posztot betöltő személy már jóformán nincs is köztük. Más állami intézményeknél is eltorzultak az arányok. Nem hagynám ki az Állami Levéltárat sem, ahol már csak a nacionalista-kommunista vezetés van.

Felmértük a vállalatok helyzetét is. Az egészet átfogni nem sikerült, de hetvennégy fontosabb gazdasági egység és állami intézmény vezetőit számba véve, az arányoknak mégiscsak kell mondaniuk valamit. Ezeknél az alkalmazottak, a munkás-ság több mint nyolcvan százaléka magyar, a többi román vagy kis százalékban más nemzetiségű. Az elnöki, vezérigazgatói és igazgatói tisztségeket véve figyelembe (az első ember) megá-lapítható, hogy negyven magyar, huszonnyolc román és há-rom más nemzetiségű, ami azt jelenti, hogy a magyar vezetők aránya 56,4 százalék, a románoké 39,4, utóbbi tehát messze meghaladja a románságnak az alkalmazottak és a lakosság so-raiban elfoglalt arányát.

Ami a választott tanácsok összetételét illeti: ahol a lakosság többsége magyar vagy teljesen az, ott a tanácstagok többsége is magyar, a románlakta vidékeken természetesen román. A pol-gármestereket nézve, azok nemzetiségi aránya is pontosan meg-felel az összlakosság nemzetiségi összetételének. Ez híven tükrö-zi a helyzetet, mert itt már nem kinevezésről volt szó. A megyei tanács esetében szintén. Az első négy ember – elnök, két alel-nök és a titkár: kettő román és kettő magyar. Alacsonyabb be-osztásban 72 személy szerepel, le az inspektorig és referensig, ebből 18 román, pontosan 25 százalék. E hetvenkettőből 17 igazgató, aligazgató, osztály- és irodavezető közülük öt román, itt tehát már a harminc százalékot is meghaladja az arányuk. Itt mondanám el, hogy sokan közülük a volt megyei néptanácsnál is funkcióban voltak, itt maradtak, senki el nem üldözte őket. Nem „magyarosítottak”, amikor megalakult a megyei tanács. A prefektúra viszont teljesen elrománosodott ezalatt.

Elvárásunk tehát, hogy a prefektus magyar legyen, jogos. Kül-önben magyar ember magyarokkal szemben talán még igénye-sebb volt, mint másokkal, nehogy részrehajlással vádolhassák, és általában elnézőbb volt a román beosztottal szemben...

Namost, egy prefektus, aki rosszindulatú – márpedig a most kinevezettet jól ismerem és nem állítható róla, hogy akár egy

piciny jóindulat is lenne benne – nyilvánvalóan el tudná érni (habár nincs beleszólása gazdasági ügyekbe), hogy komolyan eltolódjanak az arányok a továbbiakban is a magyarság rovására. Ráadásul országszerte nő a munkanélküliség, a nyomor és a lakosság jogosan teszi fel a kérdést: vajon kiket bocsátanak el elsőként? Különbözik a munkaügyi igazgatóságon nincs már vezető tisztségben egyetlen magyar sem...

Példával tudom bizonyítani, hogy az elmúlt három évben viszont a román vidéket semmi mellőzés nem érte, talán még fokozottabban támogatták, mint a megye többi részét, ott az emberek az erdőket is elsőként kapták vissza. Semmilyen hátrányos megkülönböztetés nem volt tehát. A mai prefektus előreláthatóan másként fog cselekedni. A bodzafordulóiak egyébként pontosan arra a már leváltott román alprefektusra nehezteltek meg, aki azzal utasította el kérésüket: nem adjuk ki az erdőket, mert akkor a magyaroknak is ki kell adnunk.

– Ön itt élte le az életét. Visszatekintve, évtizedes nyomás alatt kialakult torzulásról van szó...

– Itt születtem. Állíthatjuk, hogy a magyarok mostani mellőzése része egy rég beindult folyamatnak. Én ismertem a kis Sepsiszentgyörgyöt is. Román szót a városban nem lehetett hallani, román nevű csak egy pár volt, az is magyarnak vallotta magát. Gyerekkoromban. Az idők folyamán természetes módon is változott a lakosság összetétele, bárki ott keres megélhetést, ahol jónak látja... Egy idő óta azonban nagyon érezhető volt a szándékos aránybontás. Fontos intézményekből egyre több magyar került ki. 1961-ben, amikor a Bolyait elvégeztem és Sepsiszentgyörgyön szerettem volna megkezdeni az ügyészi tevékenységemet, akkor felvettek volna, de kiderült, hogy nem lehet, mert az ügyészségen ötből öt volt a magyar és egyet el kellett volna bocsátani, hogy bár egy románt felvehessenek. Namost, a gond az, hogy valahonnan kellene magyart is hozni – hogy legyen.

1993. április 19.

Politikai inasévek – a túlélő emlékei

1989. decemberében valaki baróti magányában arra gondolt: ezek után talán mégis lesz, akinek eddig hétpecsétes titokként őrzött vagy inkább agyonhallgatott emlékeit szabadon elmesélheti. Egy évre rá kértem fel, ossza meg őket velünk.

Előrehaladott életkorát meghazudtolóan jó erőben lévő férfi kért szót nemrég egy megyei tanácskozáson, s a mód ahogyan a kérdésről kifejtette véleményét, nyilvánvalóvá tette, hogy mind a közszereplésben, mind a tematikában komoly jártassággal rendelkezik.

Tán nem sértem meg dr. Ráduly Sándor nyugalmazott ügyvédet abbeli igyekezetében, hogy saját személyét lehetőség szerint ne tolja előtérbe, ha pár dolgot mégis elárulok róla: 1910-ben született, hosszú brassói és sepsiszentgyörgyi praxis után Barót-ra vonult vissza, ahol pillanatnyilag (1990) is él. A legfontosabb mégis az, egy olyan politikusi nemzedék utolsó mohikánjának tekinthető, mely a két világháború közti legerősebb kisebbségi pártot irányította. Az Országos Magyar Párthoz fűződő emlékeinek értékét csak növeli, hogy jórészt első kézből való információkon alapulnak, hogy egyetemi hallgató korában közvetlen kapcsolatban állt a szervezet vezérkarával, a későbbiekben pedig az egyik megyei tagozat irányítói közé tartozott.

A polgári demokrácia rendszerébe beilleszkedett párt, gróf Bethlen György, Mikó Imre, Jakabffy Elemér és társaik pártja által felhalmozott tapasztalat iránti érdeklődés csak fokozódhat a jövőben. Ami dr. Ráduly Sándort illeti, ő legszívesebben a párt szervezeti működéséről beszél, lévén hogy ebbe volt betekintése a legközvetlenebb. A szerkesztés során lemondtam a kérdések reprodukálásáról, az alany által elmesélteket viszont igyekeztem a lehető legpontosabban rögzíteni.

– Az első három elemít Ürmösön végeztem, ahol édesapám jegyző volt, majd beadtak a segesvári Deutsch püspökről elnevezett szász gimnáziumba, ott jártam ki a negyedik elemít és három gimnáziumot. Édesapámnak az volt az elve, hogy Erdélyben a három nyelv ismerete nélkül nem lehet boldogulni. Negyedik gimnáziumban beadott Románia akkor legjobbnak tekintett középiskolájába, a brassói Andrei Şagunába. Ott mi csak hárman voltunk magyarok, ott tanultam meg románul. De közben annyira elfelejtettem a magyar nyelvet, hogy nem tudtam egy levelet megírni szüleimnek, s akkor apám átvitt Udvarhelyre, mert Kisbacon, ahova jegyzőként került, Udvarhelyhez tartozott. Na, ott végeztem én el a hatodik, a hetedik és a nyolcadik gimnáziumot. Vadászat közben megismerkedtem dr. Predával, a bukaresti Geológiai Intézet igazgatójával. Édesapám meghívta hozzánk. Jól tartotta. Ő biztatott, hogy menjek Bukarestbe egyetemre, ő volt az, aki az okmányaimat elvitte és beíratott. Vele végig tartottam a kapcsolatot, amíg egyetemi hallgató voltam, eljártam vele nyaranta a Deltába s a hegyekbe, fogtam neki pisztrángot. Tehát jó viszonyban voltunk, vasárnaponként náluk ebédeltem.

Az egyetemre felvételi nem volt. Azonban egy nagyon szigorú érettségi vizsgát tartottak az Anghelescu miniszter törvénye szerint, de olyant, hogy húszból hárman-négyen ha átmentek. Az udvarhelyi református, katolikus és reál gimnázium, a keresztyúri unitáriusok és a sepsiszentgyörgyi Mikósok érettségijét Brassóban román bizottság előtt tartották. Nekem bizonyos mértékben szerencsém volt azzal, hogy én már azelőtt franciából privát órákat vettem, s franciából ki tudtam harcolni a tízest. Ez felemelte hetesre a médiámat. Kár, hogy németből nem vizsgázhattam, abból is tízest kaptam volna.

DIÁKÉLET

– Lekerültem 1928-ban a bukaresti jogi karra, Akkoriban már létezett a Koós Ferenc Kör diákosztálya, s megszervezte már a református egyház a Sfinții Voievozi utca 50. szám alatti épületében a diákotthont. Volt ott kantinunk is, ott fizetni kellett, kivéve azokat, akik igazolni tudták, hogy a minimális összeget sem tudják előteremteni. Én a diákosztálynak másodéves koromban vezetője lettem. A tevékenységünk kultúrmunkából állott, színdarabokat adtunk elő, teadélutánokat tartottunk, meghívtuk a román diáklányokat, diákokat, mi is jártunk hozzájuk. Hangsúlyozom, hogy teljes békében éltünk. Az évi diákbálra szintén eljöttek, emlékszem a fővédnökséget Bethlen György mellett Lepădatu miniszter vállalta el, máskor maga Nicolae Iorga volt a bál fővédnöke. Lánya úgy megkedvelte a csárdást, folyton azt járta volna. Aztán a magyar családok segélyakcióként vasárnaponként vendégül láttak egy-egy egyetemi hallgatót. A diákélet különben nagyon mozgalmas volt, élénken politizáltak a diákszervezetek, sok tüntetésen vettek részt, egy alkalommal, amikor az orvosit nyolc, az állatorvosit, jogit, gyógyszerészetit hat évre akarta felemelni, magát a kormányt is megbuktatták. De a vizsgákon a tanárok különbséget nem tettek köztünk és a román diákok között, előfordult, hogy azt mondta egyikük: „Látod, ez nem tud románul, de az anyagot ismeri s átmegegy. Te román vagy, de az anyagot nem ismered.”

A FRAKCIÓ

– Ebben az időben az Országos Magyar Pártnak volt Bukarestben egy parlamenti-csoport irodája. A párt Elnöke Bethlen György, az alelnök Gyárfás Elemér volt, a csoport titkára pedig Willer József. Másodéves koromban engemet felhívtak és megkérdezték, nem volnék-e hajlandó abban az irodában dolgozni. A kiválasztás? Azt befolyásolták az egyházak,

A pártszékház elfoglalóinak első önjelölt szónokai

mindenik igyekezett ott a saját emberét mint politikai inast elhelyezni. Az én szószólóm a katolikus egyház részéről Gyárfás Elemér szenátor és Pál Gábor csíki képviselő voltak. Természetesen, elfogadtam. Fizetéssel járt, attól kezdve egész kényelmesen éltem, megírtam haza, hogy nekem többet egy lejt se küldjenek. Lemondtam az étkezésről a diákotthonban egy kollégám javára, aki sokszor csak paradicsomot és kenyeret evett, mert nem volt pénze. (Az irodát a tagok havi ezer-ezer-ötszáz lejes hozzájárulásából tartották fenn, őket akkor ülésenként díjazták). Ebben az irodában jó páran dolgoztunk, a legkiválóbb köztünk a nálam fiatalabb Mikó Imre volt. Miután bekerültem, megválasztottak irodavezetőnek, ami azzal a kellemetlenséggel járt, hogy a nyarat is ott kellett töltenem. A rezsortom a miniszterelnökség, a pénzügy, a földügy voltak, s a feladatunk, hogy ami panaszt a képviselőkhöz eljuttattak a választók, annak utána kellett járni.

– Mivel foglalkoztunk? Állami alkalmazottak nyugdíjügyeivel, aztán sokaknak volt rendezetlen az állampolgársága, mert 1924-ben nem vétették fel magukat az állampolgársági lajstromba. Románok és magyarok egyaránt. Hanyagságból. S akkor tudták meg, hogy nem állampolgárok, mikor ki akarták váltani az állampolgársági bizonyítványt. 1929-ben egy új törvény megengedte a lajstromok kiegészítését. Nagy jelentősége volt, mert se útlevelet nem kapott, se állásba nem vehették fel azt, aki nem mutatta be az állampolgársági bizonyítványát. Foglalkoztunk a földkisajátítások, a „földrenták” (törlesztőrészletek) ügyével. A kisajátított magyar birtokokat részletekben törlesztette az állam. A miniszterelnökség sajtóosztályán dolgozott egy személy, magyar volt az illető, aki a külföldi sajtótermékeket cenzúrázta, ezzel a párt nem volt jó viszonyban. Én kaptam az utasítást, hogy felvegyem vele a kapcsolatot, sikerült is jó viszonyba kerülnünk. Aztán bármi kisebb sérelem érte a Hangya Szövetkezetet, az EMGÉ-t, az EMKÉ-t, azt mind mi intéztük. A nagyobbakat a képviselők, az EMGÉ-t Szász Pál, az EMKÉ-t Sándor József szenátor, a Hangyáét Gyárfás Elemér. De voltak iskola és egyházi ügyek is, vagy amikor a román hangzású nevűeket kötelezték, hogy iratkozzanak román állami iskolákban, ne felekezetibe, ők is hozzánk fordultak. Az az, névelemzés folyt!

A maiaknak is fontos lehet, hogy az iroda két helyiségből állt. A nagyobbban, a tanácsteremben a képviselők szesszió idején hetenként gyűlést tartottak és megbeszélték a fontosabb problémákat. Otthon a lakhelyükön felvett panaszokat, vagy a levélben kapottakat feldolgozták és átadták nekünk. Hát nem helyesebb így, mint hogy mindenkinek legyen a lakhelyén egy titkára? Ahol együtt vannak és aktuális egy problémának a megbeszélése, ott van szükség irodára. Különben Willer József titkárnak is ugyanazon a szinten volt a lakása.

A SZERVEZET S A KÉT KÖZPONT

– A Magyar Párt központja Kolozsvárt volt, egy Deák nevezetű vezette az irodát. Továbbá minden megyében, ahol anyagiilag lehetett, egy tagozati irodát nyitottak. Ezeket kimondottan a tagdíjból tartottuk fenn. A tagdíjbeszedésre egy személyt alkalmaztunk, az irodaszolga is volt. Hogy abból meg lehetett-e élni? Meg, az irodának egy-két alkalmazottja is volt. Ahol a magyarság kisebb számban élt, ott örökké az elnök végezte e munkát, aki rendszerint ügyvéd volt, ő levelezett velünk és küldte be a panaszokat. Mi pedig értesítettük, mit végeztünk.

– Hogy helyes volt-e az országos központot Kolozsvárt, a parlamentit Bukarestben fenntartani? Jó dolog volt, mert a központra nem a képviselőknek volt szükségük, hanem a népnek. Miként neki a városi és községi tagozatra is. A megbízottak Kolozsvárral tartották a kapcsolatot, de idővel közvetlenül érintkeztek a bukaresti parlamenti csoport irodájával is, ahol gyakran összeültek a képviselők és szenátorok megbeszélni, hogy legközelebb a képviselőházban vagy szenátusban hogyan szavaznak, mihez szólnak hozzá, milyen interpellációt nyújtanak be. Amire pedig nekik nem jutott idejük, azt mi intéztük el a kormányhivatalokban.

Román politikusok? Willerhez, a parlamenti csoport titkárához jártak be román miniszterek. A lakására, estélyekre, vacsorára. Tehát volt olyan képviselőnk, aki barátkozott a román miniszterekkel, parlamenti tagokkal. A parlamentben került sor szóváltásra, de a viszony nem volt elmérgesedve...

A MAGYAR KÉPVISELŐK ÉS SZENÁTOROK

– Először is két kategóriába sorolom őket: akik tudtak románul és akik nem. Akik bírták a nyelvet, azokkal nekünk nem sok bajunk volt. A többiek interpellációit írásban nyújtották ugye be, azokat mi fordítottuk le. Ide tartozott, de azért a legértékesebb

képviselők egyike volt, Pál Gábor, nekem tanítómesterem. Nálánál értékesebb volt Gyárfás Elemér, aki tökéletesen beszélt a román nyelvet, kiváló szónok és kereskedelmi szakértő. Pál inkább mezőgazdasági ügyekkel foglalkozott és a csíki Magánjavakkal. Tekintélyes ember Jakabffy Elemér (a magyar parlamentnek alelnöke is volt 1918 előtt), bár a román nyelvet ő sem bírta. Kiváló ember Willer József, akinek a nagyapja telepedett le nyelvtanárként Debrecenben. Ő tudott a legjobban alkalmazkodni. A latin vér: én örökké azt mondtam. Ő volt velük a legjobb barátságban örökké. S ez hasznot hajtott, mert Gyárfás például ebből a szempontból rideg pénzemberként viselkedett, de Willer mindenkivel barátkozott. Vagy Sándor József, aki itt született Pákén, de Bukarestben nőtt fel és tökéletesen beszélt románul. Az EMKE elnöke, kiváló ember volt. Bethlen György nem bírta a nyelvet, nem is szólalt fel, azt hiszem. Szabó Béni – őt tessék megjegyezni. Egyszerű szűcs volt Brassóban, de minden lipcsei vásáron részt vett. Olyan nagyra tartották a románok is, hogy egyetlen kisiparosokkal kapcsolatos törvényt nem fogalmaztak anélkül, hogy Szabó Béni ne lett volna benne az előkészítő bizottságban. Én Pál Gáborhoz álltam a legközelebb, minden ügyét rám bízta. Olyan lelkiismeretes ember volt, hogy éjjel egy órakor lejött az Atheneé Pallace-ból a diákokthozba, kihúzott az ágyból, bevitt a társalgóba, előmbé tette a fordítást azzal, hogy olvassam el. „Most olvasd el az eredetét.” Azt kérde: „Szóról szóra fordítottad-e, visszaadtad-e azt, amit én akarok mondani?” Persze, az értelmét kellett lefordítani. Ennyire lelkiismeretes volt!

•

Dr. Ráduly Sándor a továbbiakban Brassóban szolgálta pártját még egy jó évtizeden át.

1990. dec.

A piramis

A nyolcvanas évek legambiciózusabb, torzóban maradt építkezési vállalkozása a főváros új központjának felépítése lett volna, ehhez előbb buldózerrel letörölték a föld színéről Bukarest legrégebb negyedeinek javát. A példátlan rombolás híre bejárta a világot. A diktátornak szívügye volt az új központ, ennek monumentalitása kellett volna hirdesse személyes hatalma nagyságát is, nem utolsósorban emiatt nevezték el a kommunizmus utolsó romániai szakaszát fáraó-szocializmusnak. Szigeti András ácsmestert mindez kevésbé érdekelte, nagyon praktikus okokból törekedett arra, hogy bekerülhessen a Nagy Ház (Casa Republicii – a parlament és kormány székhelyének szánták, és végül, miután befejezték – az új hatalom némi szemérmes ódzkodása után – 2000-ben valóban az lett), a piramisokra ezek szerint nem véletlenül hasonlító, kihívóan ízléstelen, neosztálinista kolosszus építőmunkásai közé.

– Első találkozásunkkor 1985 körül került volt a Nagy Ház építőtelepére, akkor még nem sokat mesélhetett róla. Folytasuk, ahol akkor abbahagytuk. Miért kérte áthelyezését a Militari negyedbeli blokkoktól?

– Nem fizettek jól. Kollégák mesélték, a Nagy Háznál más-képp van. Előbb megkérdeztem a direktort – csoportfelelős vótam –, emel-e valamit. Megígérte, de nem tudta bétartani. Ha mi megcsináltuk a kofrágot, nem vót beton. Mert mindent vittek a Casa Republiciihoz. Hetekig vártuk a betont, nem jött. Nem vót, mit csinálni, eszebeszéltünk Bara Karcival, régi craiovai kollégával – csíki fiú vót –, ő es ad 15 embert, én es, s átmegyünk oda. A direktor a transzfert (beleegyezés abba, hogy szolgálati érdekből helyezték át) megtagadta. De Bara

Karcsinak nagy leltára vót, vasoszlopok, minden, azokat nem tudta leadni, hiánya vót, s azt mondták, ha eljön, megfizette-tik vele. Én már készültem, szépen sorra leadtam mindent, s végül eljöttem 32 emberrel. Aztán fölszaporodott a csoportom százon fejjel. Magyarok? Legalább harminc csoportfelelős magyar vót. Felinél több. Kivel kellett tárgyalni? Szekusok vótak mind, azok vezették az egészet. Négy ezredes, a mienk inginer colonel I., tartozott alája vagy nyóc-kilencezer ember. A többi három alá es annyi. Örökké azt mondta nekem: „Măi, bozgore (magyarok csúfneve), vino încoace!” De ez olyan szekus vót, hogy úgy gyűlölte a Ceaușescu-szekusokat, kész lett volna, hogy keresztüllője őket.

– Miből gondolja?

– Nem szerette őket. Mérnök vót, de úgy sikerült, hogy oda békerült ő es, mint mi. De osztán ment a munka. Lenn, a földbe olyan munkálatokat csináltunk, hogy a proiectant (tervezőmérnök) azt mondta: amikor készen lesz, abból a sok betonból, ami beléjön, egy olyan várost, mint Brassó cementgyárástól, lehetne építeni belőle. Gyűlések vótak, esszedolgoztunk, ő magyarázta a rajzot, nehogy tévedjünk. De ő megcsinálni nem tudta vóna.

– Mi van ott a föld alatt?

– Negyven méter mélyből indultunk. A kóta zérótól negyven méter lefelé és negyvenkét méter felfelé. Legalul megcsináltuk a falakat, belé vasakat tettek, s töltötték meg betonnal. Amikor megvolt, arra tettek homokréteget, arra öntöttek hetvencentis betont. Arra tettek vasat, azt beléforgatták a harminccentis betonba. Akkor azt felvasalták, s öntöttek még egy olyan 170-180 centis betont. Abba belé ólomlemezeket, de akkorákat, hogy 3-4 daru emelt fel egyet-egyet. Két méter vastag falak és oszlopok, de a közepük tömör vas. U vasak, H vasak. Azok összehegesztve, összezsavározva! Azokra T vasak, gerendák! Nem lehet kimagyarázni!

– Baleset nem történt?

– Ott vót elég. Egyszer mindenkit le kellett hajtani, jött Ceaușescu, nem szabadott dógozni. Egy fiatal csóró ment kukcsálni, futott, s beszakadt alatta. Mikor Ceaușescu olyan hat méterre vót az autótól, akkor esett le az az ember. Bé se ment! Szinte megölte az egész vezéreket.

– Az ember meghalt?

– Hogyne. Béesett elébb a lyukba, s aztán ki a földre. A betonra. S a szekusok örökké, hogy takarítsunk. Sepregettünk mindenfelé. Ők tudták, hova vezetik, ott kivillanyozva minden. Az újságírók, tévések futottak elől, de ő egyszer félretért. Egy másik szobába. Pontosan egy ganyéba belé. Valaki otthagya. Belelépett. Mikor meglátta, tovább nem ment. A cipeje tele vót, a lába fejin keresztül es. Egy szekus a zsebkendőt kikapta a zsebiből, avval törölte le. Avval megtért. Tovább, mint egy hétig senki semmit se csinált, csak sepert, takarított. Felmos-tunk mindent. Kiadták: minden szobában körte legyen. Ahova ő akar, oda menjen bé. Este, mikor mentünk haza, mindenki eltakarította maga után a piszkot.

– Mennyit keresett?

– Itt küjjel 2000-2200-at, ott háromezertől négyezerre, majd öt-hatezerre ment fel, egyszer nyolcezerre. Olyan három-négyszerese annak, amit másutt adtak. Kézdivásár-helyen akkor 1500-2000 lejekeket fizettek. Dolgoztunk 10-12 órákat. Bényomott egyszer két vagon fosznideszkat, makétát (makett) kellett csinálnunk a lépcsőről. Olyan bútornak való fosznideszka! Három-négy cirkula aprította esze. Szombaton jött Ceaușescu. Meglátta messziről, kikerülte. Arrafelé se ment. Vasárnap kellett menjünk dolgozni, el kellett bontani. Pazarlás! S csak betonból amennyit elpocsékoltak, abból Kéz-divásárhelyt fel lehetett vóna építeni. Jöttek a betonkeverők, nem vót kész a kofrág, s a mezőre ürítették le.

– A kolonel mint a tigris, úgy viselkedett. Egyszer jőnek, hogy hívat. Szemüveges, ügyes ember. „Măi, bozgore!?” „Da, tovarășu colonel!” (Parancsoljon, ezredes elvtárs!) „Deschide

frigideru si adă sticla de votcă!" (Nyisd ki a hűtőszekrényt, és vedd ki a vodkásüveget!) Tilos vót inni, ha megfogtak, ki is vettek. Aszongya: tölts egy pohárral. „Știi pentru ce am chemat pe tine?" (Tudod-e, miért hívtalak?) Mondom magyarul: „Holnap jön két szekus. Négyes kategóriás ácsok. Mond meg az embereknek, mindenki vigyázzon a szájára. Nehogy a főnökről s a naccságáról valaki valamit beszéljen! Mert – csúnyát mondott – kivetik." Másnap jöttek, hozta oda hezzám. De mindenüve küldtek belőlük, a vasasokhoz, kőművesekhez es. S aszongya: „Ha ezek egy héten belül nem tűnnek el, te méész! Téged vetlek ki." Úgy kellett bánni velük. A kofrág egy méterszer egy méter húszas vaslemezekből (zsalu) állott, annak vasrámája vót. Minden éjjel öntöttek. Nappal mi vettük le, s vittük feljebb, mert addig megkötött a beton. Nem kellett tíz napot várni, mint a blokkoknál. Rapid cement vót. „Ezeknek – aszongya –, ha megnézed, nem járt kalapács a kezikben. Jönnék, hogy hallgassák, az emberek ócsárolják-e a főnököt." Na, hozta őket, bemutatja. Négyes kategóriások, osszam bé, de előre bé kell tanítani. Nem értettek semmihez, de olyan helyre tettem, nem kellett a rajzot nézzék. Lebontottuk a kofrágót. „Na – mondom –, még adok két embert, ezt fel kell hordani az emeletre, s elrakni, mert éjjel jó a beton". Továbbmentem, másokat is béosztottam a helyükre. Megizzadtak. El es tűntek.

– Addig ment jól, amíg '88–'89-ben meg nem jöttek a koncentrációsok (munkaszolgálatosok). Mi vártuk, csinálják ők – ők várták, csináljuk mi. A munka ment, mert kellett hogy menjen, de nem úgy, mint előbb. Hogy bé lettek vóna zárva? Dehogy. Az szeredán jött, s csütörtökön ment haza. Hozta a pálinkát, a házi kenyeret, hordta Bukarestből a szalámit (csak ott lehetett kapni szabadon, másutt fejadagra osztották), és ment haza. S még katonákat es hoztak, de mindenki más, a mesterek es szekusok vótak, s az összes igazgatók.

Osztán már odáig kerültünk, hogy kezdték a márványt a falakra rakni. Mikor a kétméteres oszlopot bémurkolták már-

és *Íme a bizonyíték: nem igaz, hogy nem lőttek éles tölténnyel is*

ványlappal, Ilona (Elena Ceaușescu) bójött, és ha meglátott egy fekete csikocskát, ha a közepén, ha a tetején, ha a fenekében, azt le kellett bontani. Milliárdokba került a márvány pedig! Azt úgy reafogatták, levenni nem lehetett. Négy-öt pikámer (légkalapács) dolgozott egy-egy oszlopon, míg leszedték. Két nap megcsinálták, egy hétig bontották. S kezdték újra.

– ‘89 decemberére már készen volt a váz, úgy emlékszem, a közfalak hiányoztak csupán.

– Dehogyan hiányoztak. A közfalakat es bétették, a teteje es készen vót. Alul a szobák, a garázsok, egy egész kórház, a metró bévezetve. Ha Ceaușescut ne helikopterrel vigyék el, hanem oda béeresztik – még most es ott vóna. Alagút vezetett a Központi Bizottságig. Onnan kihajtani nem tudták vóna. Ahogy készült el egy emelet, festették ki es rendezték bé. Vas-tag hidraulikus páncélajtók. A raktárakba pakolták bé a konzerveket, mindenfélét, s zárták le. Legalább száz személyes kórház, élelem es gyógyszer tíz évre! A vizet sem a városból

kapja, saját kútja van, de olyan víz, hogy olyat más bukaresti nem iszik. Olyan perzsaszőnyegek, hogy daruval emelték fel. Csillárok – azokat es daruval szerelték bé.

BÁNYÁSZJÁRTA FŐVÁROS

Szigeti András utolsó bukaresti évei nem úgy alakultak, ahogy elgondolta.

– December 22-én reggel (1989-ről van szó) nem mentem munkába, hallottuk ugye, hogy Temesváron kitört a forradalom, s lőnek s gyilkolnak. A Szabad Európából, a rádióból tudtuk. A szomszédom pont nálam volt délelőtt, mikor jó a felesége: „Gyertek, a tévé bémondta, Ceaușescu gyűlést tart.” „Nicu – mondom –, Bukarestben is kitör, biztos, ha ma gyűlést csinál!” Mire megyünk, már integetett a balkonon. Hát hujjogtassák! Azt hittük, ott halunk meg!

Másnap bémentünk ketten a feleségemmel, nézzük meg, ott belül mi van. Mikor a metrón megyünk, ott ordítottak. Mikor megyünk ki, ott zászlókkal mindenki. Féltél, ha félreállasz, ellenségnek néznek. Valaki fejbe üt.

A feleség: A tüntetőkkel tartottunk. Az Egyetem térről felfelé a Magherun. Nem lehetett félreállni.

– Mikor szökött meg a Központi Bizottság tetejéről, és a helikopter vette fel, mi akkor jöttünk ki a metróból. Ott ordítottak, hogy „elszökött!” Röpcédulák szotyogtak le. „Emberek! Menjetek haza, térjete vissza a munkahelyetekre!” Már heába. Hát annyi boldog ember vót! S mi mondtuk: hej, ez a nagy boldogság megkeseredődik!

A feleség: Ibolyához, a lányunkhoz akartunk eljutni, az Obornál laktak, s telefonált, hogy a munkahelyét körülfogták, nem tud hazamenni, s hogy a négyéves kisfiával csak a húga maradt. A két gyerek magára volt, ezért siettünk.

– Az Intercontinentalon fejjel kértem az egyik pölicetől: át szabad-e menni? Tessék! Így kijöttünk a sorból. A mellékutcákban

felborított, tankelnyomta kocsik, autóbuszok. Mire odaértünk Ibolyához, már a gyárakból jöttek az emberek. Jöttek szembe az autók. A tömeg hujjogtatott: „Elszökött! Ceaușescu!”

A feleség: Csüngtek az autók az emberek.

– Másnap (23-án) úgy lődöztek, dörgött még a föld es. Ahol laktunk, a Berceni-ben (bukaresti lakótelep), pedig az távol van a központtól. Az ablaknál színes golyók röpültek. Gondoltuk, nehogy vajegy ágyúgolyó bójöjjon. Harmadnap bémentem a leánkával, a legkisebbel. Akkor futott el! (Ceaușescu Snagovról Târgoviște felé menekült, ahol letartóztatták, és még aznap, 24-én kivégezték.) Sebesülteket, halottakat hoztak a Romana tér felől, és vitték a katonakórházba. Az autók ablaka bélődözve. Egyszer elkezdenek az Egyetem téren löni. Előre a metróba akartam a leánkával beszaladni, de annyira teli vót, derékig fértünk csak bé. S szólott a géppisztoly a metróban odale. Az Intercontinental hotel negyedik emeletéről is löttek. Na, ahogy a golyózápor szünetelt, ölembe vettem a leánkát, hamar béfutottunk a Colțea Kórház mellett a kápolnacska felé. Az égett, oda félrehúztunk, s kivártuk, amíg hazamehetünk. Magam előtt fogtam, úgy szaladtunk, ha ér a golyó, találjon engem, ne őt. Tizennégy éves vót.

– A forradalomnak vége lett, a koncentrációk hazafutkároztak, minket, a régieket felvittek a televízióhoz, a bélődözött ablakokat rakjuk bé. Amikor elvégeztük, felhoztak a bibliotékához (Egyetemi Könyvtár, a Központi Bizottsággal és a királyi palotával átellenben állt, s mint amolyan forradalmi kulisszát, felgyújtották a felfordulás napjaiban, és leégett – B. Kovács). Mellette vót az ötös szekuritáté székháza. A bibliotéka közepén vót egy terem, az megmaradt, szőnyegestől, minden, körbe teljesen elégett. Nekifogtunk, s már a tetejin a kupolát csináltuk, mikor egy kolléga jó, hogy megy nyugdíjba. „Bolond vagy? S hát én mehetnék-e?” Megkérdeztem. Nyugodtan – mondták. Három napja vót, s már küldtek a nyugdíjosztályra. 34 éves régiséggel. Ha utánajárjak, a negyvenet es meghaladta vóna.

58 éves voltam. Aztán tovább dolgoztam még a kollégákkal – hogy es hívják azt a falut, ahol szekusiskola vót? Ott vízbazint (medence) csináltunk ezeknek a hátramaradottaknak. Egyszer megyek, hát a főnököm kisegítője jön. Megáll: „Ce faci, măi?” (Hogy vagy, te?) Én: „Am gândit, ai murit! Au pușcat pe tero-ristii.” (Azt hittem, meghaltál. Meglőtték a terroristákat.) Kacagott. Osztán két kolléga: kell menni Németországba. Esszejár- tuk magunkat. A mesterek mérnökök vótak. Magánfirma (cég) vót, a patronunk pedig Nagyvárad legnagyobb szekusfőnöke. Akkor tudtuk meg, kicsoda. Münchenen túl villákat építettünk. Hat hónapig tartott, napjára 50 márkát fizettek. Akkor hazajöt- tem, s Szentgyörgyön egy lakodalomban meghűtöttem magam, tüdőgyulladást kaptam. Másnap jó a telefon: „Măine mergem la Germania!” Azt hittem, megbolondulok. Három nap nem tudtam beszélgetni. Így osztán kicsomagoltunk, s nem menék vissza. Hazajöttem, s itt kezdék javítgatni a régi házon.

Szigeti András végül hazaköltözött, azért hagyta ott Buka- restet, mert kellett a lakás a legkisebb lánynak, aki közben férj- hez ment. Felesége is csatlakozott hozzá. Nyaranta az egész család, az unokák is Gelencén tartózkodnak. A külföldi mun- ka hasznát egyik mészáros veje élvezi.

2003. január

Az önállóság vesszőfutása

E riport alanya Domokos Lajos illyefalvi földműves amolyan átmeneti, „majd elmúlik, mert természetellenes” időnek tekintette azt a korszakot, a 45 évet, mely '89 decemberében ért véget és 1945-ben kezdődött. Hiába volt idős már, az idők a régi kerékvágásba való visszazökkenéseként üdvözölte a fordulatot, ami valóban meghozta a földek újbóli kiosztását.

„Örökké félrefarigcsáló” embernek nevezi magát. Állandó vágya, hogy önállóan gazdálkodjék, szépen zátonyra futott az ötvenes-hatvanasa évek fordulóján, s nem telt bele sok idő, e született földműves az állami intézmény éjjeliőreként próbált megkapaszkodni a hagyományos életformát szétdúló erők sodrában. A kedvét a napfény és eső nevelte növényekben lelő szántó-vető gazdálkodó mint éjjeliőr – egy léthelyzet abszurditását magába sűrítő ellentmondás, alapjában véve milliók létélménye. '90-ben Domokos bácsi, ámbátor túl a nyugdíjkorhatáron, de még jó erőben, lendületesen látott neki újból a gazdálkodásnak. Életútja egy-egy epizódjának felvillantása ad választ az alábbiakban a kérdésre: honnan merített ehhez erkölcsi erőt.

FÖLD, ÁLLATOK ÉS AZ „OSZTÁLYHARC” SZELE

– Hárman voltunk testvérek, mezőgazdasággal foglalkoztunk. Nővérem férjhez ment Sepsiszentgyörgyre, bátyám meg-nősült, én maradtam az öregekkel. Tizenkét darab állatunk vót, lovak, fejőstenyek, vaj huszonöt darab juh. Gépesítve, nagyon könnyen dolgoztunk. Meg vótunk elégedve. Munka rengeteg – de vót es minden! Kuláklista? Egyszer az ittvalók meg akarták apámat tenni kuláknak. Ez utójabbele vót, már azután nemigen kulákosítottak. Összegyűltek a pártemberek, hogy apámat es kuláknak kell tenni. Vót egy Apostol nevű regáti

romány milicista őrmester, a gyűlésekben ő es részt kellett, hogy vegyen. Azután tudtuk meg másoktól, hogy zajlott le. Ott feldolgozták, kit tesznek kuláknak és miért. Tart-é szolgát, alkalmazottat, ehhez hasonló. S mikor ezeket eltárgyalták, az egyetlen ember vót, ki felszólalt, hogy apámat miért kéne megtenni, mikor szolgát nem tart. Harmadában sem kapáltat senkivel, őmaga műveli a földjét, ő nem tudja megérteni! Az őrmester! Tiszta román létiyre. Rajta keresztül szabadult meg apám a kulákságtól. Még azelőtt történt, hogy engem béso-roztak a huszárokhoz, de nem vittek azokkal, hanem munka-szolgálatra kerültem. 1950-től egészen '53-ig. Hogy a család-om miatt? Hát igen... de úgyse vót baj, ha megadta az ember a tisztességet s a becsületet s a barátságot, úgy es meg lehetett élni. Attól eltekintve, hogy békerült az ember Bukurestibe meg Konstancába, s ott jobbra-balra...

PARANCS ALATT DOLGOZNI

– Jött az idő, mikor kezdték a kollektívet. Biza az embernek fáj, hogy most már meg kell váljon a földjétől, az állatjától, a szerszámjától, s parancs alatt kell dolgozni. Na, mi jártuk a brassói piacot minden héten kétszer, s többször vásárolt tölünk tejet egy olyan valaki, aki szakácsnő vót egy öreg néni-nél. Azt mondta nekem egy alkalommal: „Fiatalember, annyi mindent vásárolok magától, zöldséget, tejet, mákot, bárány-húst, pityókát, hogy alig bírom hazacipelni. Jobb lenne, ha el-jönne hozzánk. Klein néni, az öreg zsidó asszony, akinek van egy magánvendéglője, majd lemér szépen mindent és kifizeti magának rendesen.” Béfogtam a lovat, csakugyan nem vót messze. Tavasszal vót, az ajtó nyitva, sütögetett a nap. Látok egy rövid hajú, öreg, kövér asszonyt az asztal mellett. „Netán maga-e, akiről Rózsika annyit beszélt?” „Lehet” – mondom. „Na, itt a mérleg, rakjon rá mindent, itt a papír, írja, hogy mi mennyi, s én magának kifizetek mindent. Még ráadásul, hogy nem kell a piacról hordjuk, egy jó ebédje s egy fél liter bora es

lesz. Még amikor jó hozzánk." Oda kezdtem járni. Egy jó óra alatt meg is vótam fordulva, tudtam a mezőn tovább dolgozni. Hetente egyszer, kétszer.

De már annyira ment a dolog, hogy a kollektívbe a falunak a háromnegyede bé volt állva. Én es láttam, hogy vége van, bé kell állni. Én sose mondtam, hogy nem állok bé, de mindig: „Most még nem.” Rám es hagyták egy darabig. Na, mikor ebédeltem – de már búsultam nagyon, hogy a lovakat bé kell adni, elvesznek mindent, s hogy lesz, mint lesz. Nekem nem volt egyáltalán kedvem, hogy béálljak, de tudtam, hiába, mert ha egész Románia ellenáll, jön az orosz s úgy es megcsinálja, lehengerel mindent. Én evvel az oldalával tisztában voltam, nem es próbáltam semmi ellenzékes szavakat alkalmazni –, szóval ebéd közben azt kérdi tőlem az öregasszony: mi van velem, mintha bántana valami? Mondom, mi a baj s hogy nincs kiút. Legalább öt percig nézett az öregasszony, én ellegettem, s egyszer azt mondja: „Hallgasson ide, fiatalember! Én öreg vagyok, nyolcvannégy éves, maholnap nem es vagyok, nem érem meg! De a mindenható Úristen a földműves embert földdel teremtette. Ezek hiába csinálnak bármit, hiába forgassák, úgy es el fogja hozni az időt, hogy a föld vissza fog kerülni a földműves ember kezibe!” Én nagyon megfigyeltem. Nagyon, de nagyon!

NEMTÖRÖDÖMSÉG

– Telt-múlt az idő, ilyen törvények jöttek, olyan szabályok, de mindenütt csak az akadémikusságot és a nehézséget tapasztaltam. Nekem akkor örökkén a vén zsidóné eszembe jutott, hogy valamit mondott ő. Mert úgy hányódott minden, nem sokat törődött senki semmivel. Azokat a drága serszámokat egykettőre tönkretették. Azt kellett volna olajozni, kezelni...

Mikor a kollektívbe béállítottak, úgy osztottak bé, hogy minden csoportban legyen olyan ember es, aki a gépet tudja kezelni. Abban az időben nem vót kombájn, kaszálógéppel,

A katonai csapatszállítókból álló kordon utolsó darabja készül távozni a térről — a behajtani tilos tábla arra vall, hogy a szabadságot éltetők az akkori hatalom tilalmasában jártak

marokba arattunk, összeköttük, kalangyáltunk, cséplőgéppel cséveltünk. Olyan eset es fordult elő, hogy azt mondja egyik öreg: „Hogy? Fenéken ülve keresi fiatalember a normát? S én vénember létemre fussak a kaszálógép után, s vessem a kötelet? Kötözzek? Én es el tudom a lovat hajtani az ülésből!” Addig erre, s addig arra, gondoltam: ott van, menjen s hajtsa! Mintha a mindenható Isten úgy akarta vóna, egy fél napot se ment, pedig nem nyúltam egyáltalán a géphez. A kapcsoló-szekrénynél egy csavar fellazult, s egyszer oda juttunk, hogy megállt a gép. Én a földnek a másik végén vótam, s kiabáltak, hogy menjek oda. Én azt feleltem: „Ha gép kellett, most legyen ember es. Mutassa meg, mit tud!” Szóltak az elnöknek. Azt mondja Kertész Gyula: „Becsületszavamat adom, Lajos, többet senki tégedet a gépről félre nem állít, nézd meg, mi van vele.” Nézem, a kés nem járt, meghúztam a csavart, mikor

annak öt perce vót, a gép már ment tovább. De aztán attól a perctől ilyen nem fordult elé, hogy engem félreállítsanak.

Rengeteg ehhez hasonló dolog történt. A sok drága gép egykettőre ki lett vasalva. Finom, német gépek, két emberélet hosszúság is kitartottak. Amíg egy cigarettát elszipott az ember, kereken két lóval egy hód here le vót vágva. De nem becsülték őket.

„ÖRÖKKÉ FÉLREFARIGCSÁLTAM”

– Én nem szerettem a kollektívet, örökké félrefarigcsáltam. Megtettem, hogy apámnak es vót egy tehenye, nekem es, s elmentem Hetébe (cigányfalu Előpatak mellett) földet fogadtam felibe, és ott kínlódtam, töcsköldtem, hogy ne kelljen a kollektívbe menjek. Aztán a szemerjai határban egy olyan háromhektáros magánbirtokot kivettem haszonbérbe nyóc évre. Nahát, azon meg vótam élve, mert ganyéztam, aztán lovat es szereltem, szerszámot es kezdtem szerelni, a szászoknál még lehetett találni, s akkor becsüje nem vót. A Barcaságban errefelé még annyira se, mint nálunk, mert ott nem vótak ilyen patakok, árkok, ott sima vót a terület, s a gosztát (állami gazdaság) s a kollektív mindent le tudott géppel kaszálni. Ott nem vót lehetőség, hogy tehént tartsanak, vagy egy bornyúcskát, mint nálunk.

A VÁROS

– Mikor a nyóc év letelt, az illető tovább nem adta ki a földet. Jött valaki Brassóból, kerestek fiatalembereket mészárosnak, segédnek, a vágóhídra. Hárman összetársultunk, s elmentünk bé Brassóba. A mester Lázár Márton vót, magyar ember. Meg es tanultunk. Meg es fizetgették elég jól. Két év után téli időbe nem vót munka, hazaküldtek, s béállottam éjjeliőrnek Sepsin, ott töltöttem le tizenöt évet.

A GAZDASÁGI MILÍCIA

– De az éjszaka eltőtt, s itthon az ember dolgoztatott. Egy kicsi kerthelyet örökké tartottunk, s termelgettünk rajta. Még a kollektívbe is eljártunk. De aztán már minden szemet szűrt. Sokszor a széna gereblyéletlen maradt s az összes szalmák. Azt mondta nekem az elnök s a mérnök – két lógereblyém vót s három lovam –, hogy felibe ideadnak mindent, csak gereblyéljem össze. Szénát, herét, szalmát, mindenfélét. Akkor még egy lógereblyét vettem, s három lógereblye után ment a három fiam, s még barátok es segítettek. Méges gyűlt mindenféleből! Akkor kezdte valaki, hogy össze vagyok az elnökkel játszodva. S rám hozta a milíciát. Felmérték az összes vagontételű szalmát. De hiába. Mert az akkori vezetőség nem ment semmi hamisságba, semmi huncutságba belé. De hát valakinek nagy célja vót, hogy az elnök elesik, el a mérnök es, s akkor majd ő lesz mindenés. Ő akart nagy lenni, ő jelentett fel. De itt a házamnál a nagyobb tisztek nem találtak semmi hamis dolgot.

ÖNZÖVÉ VÁLTAK AZ EMBEREK

– Hány hektárt kaptunk vissza? A feleségem lisznyói születésű, ott anyósomnak osztottak tíz hektárt, azt es dógozzuk, itt es van vaj négy hektár. Ez a távolléti gazdaság nekünk nagyon nehéz. Most a kisebbik fiam olyan formán gondolkozik, hogy a katonaságtól leszerel, akkor odaköltözne. A legsajnosabb, hogy meg kellett az az időt érnünk: nem tudunk társulni, nem tudunk összefogni, sem bízni egymásban. Arról győződtem meg, hogy mindenki csak magának akar, ma es magának, holnap es csak magának, s a másik marad utoljára örökké. Nekem a határozatom ez: ahogy tudom, úgy csinálom. Fog menni! Három fiam itt maradt, igaz, mellettem. A közös most nem megy. A régi apáinknál más vót a helyzet. Más az emberi tisztelet, a becsület. A maiak a nehéz idők alatt nagyon elromlottak. Ez a rend ember már nem es tud, úgy lehet, átalakulni. Esetleg a fiatalabbak fognak másképp gondolkozni.

A RÉGI GÉPEK

– Most (1991–92-től) hát családirag kezdtem gazdálkodni. A törökbúzáat levegyszerezve számítom megoldani. Van másfél hektár búzám. Kapást csak annyit teszek, amennyit a család meg tud dolgozni. Egyelőre minden téren több bizalmat látok a lóvontatású gépekben, mint a traktorban. Szó se róla, jó a traktor, de én nem értek hozzá semmit. Ezekhez viszont nem kell motorina, s nincsen az, hogy elromlott. Mikor én a két öreg szülővel maradtam, előfordult, olyankor mentem herét kaszálni, hogy az emberek jöttek a mezőről. Mondták: késő! Biza szürkületig le vót vágva! De azokon a jó német gépeken olyan kések vótak, hogy azon csorba nem ütődött.

A MEGÉLHETÉS. „ÉN ÚGY GONDOLTAM, HOGY AZ ÁLLAM...”

– Három fiamnak van állami állása, a nagyobb átjött a gépgyárból (IMASA) ide a tyúkfarmra. Meg kell tartani, mert még nem látunk százszázalékos biztonságot a gazdálkodásban. Le van a kormány nagyon szegényedve. Én még a kollektív időkben elbeszélgettem olyan katona barátokkal, akiknek rokonai vótak Németországban, s elmondták, milyen könnyen megyen ott a gazdaság, gépesítve s jövedelmezően. Én azt reméltem, hogy most külföldről hoznak egy csomó gépet, s mindenesetre olyan embereknek adják, akiknek már van alapjuk. De legalább tíz évi lejárattal, hogy az illető disznót ad, bornyút ad, gabonát, s úgy törleszti. De pont az ellenkezője lett. Most már félünk is belemenni az adósságba. Én a régi öregektől sokszor hallottam, hogy nagyon jómódú gazdaemberek beadósodtak és semmi nélkül maradtak. A konverzió vagy mik vótak azelőtt. Úgyhogy én nem merek akármilyen nagy dologba bele vágni, csak abba, amiről mégis érzem, hogy ki tudom magam es eszközölni. Én az adósságtól nagyon félttem s félek.

1993. június 25. RMSZ

Földalatti „hadsereg” Álcázott munkaszolgálat a nyolcvanas években

Volt akire a föld alatt virradt fel a rendszerváltás napja, ő valóban halálközelből szabadult a korszerűtlen bányából, és nem voltak kevesen, akik élményében osztozhattak.

Az alábbiakban másik földalatti tapasztalatáról mesél. A munkaszolgálathoz mint egyfajta időszakos rabszolgasághoz vagy jobbágysághoz olyan gyakran folyamodtak az államok a huszadik század folyamán tájainkon, hogy akár erről is elnevezhetnők azokat a diktatúrákat, melyek egymást váltották a harmincas évektől egészen az 1989-es rendszerváltásig, s melyek az ingyenmunkát a legkülönbélebb címeken sajtolták ki a férfiakból. Lehetett sorkatona vagy mesterember, kisebbségi a háború előtt vagy után, ún. kizsákmányoló osztályhoz tartozó vagy akármely mondvacsinált címen feketelistára kerülő személy – ha nem ítélték szabadságvesztésre és kényszermunkára, akkor lapátos „dombelhárítóként” robotoltál a totalitarisztikus államnak, jóváteendő ama „bűnöd”, melyet minden ártatlanságod ellenére a fejedre olvastak. No de léteztek áttételesebb formái is e modernkori rabszolgaságnak.

EGYRE LENNEBB

A csíkszentdomokosi Kristály József katonaidejét jórészt a zsíl-völgyi szénbányákban töltötte. A katonai szolgálat csak ürügye és eszköze volt annak, hogy tulajdonképpen munkaszolgálatra hurcolják társaival. A narrátor 1963-ben szülei harmadik gyerekeként jött a világra.

– A nyolcadikat a hetvenes évek végén fejeztem be, tanulmányi eredményeim alapján a tanárain továbbtanulást java-

soltak, de akkor építettük a bátyáimnak – tíz, illetve kilenc évvel idősebbek nálam – a házakat, nősülés előtt álltak, arra kellett a pénz. A csíkszeredai traktorgyár szakiskolájában végeztem el a tíz osztályt, havi ösztöndíjat is adtak, finommechanikusi diplomát szereztem. A traktorgyár 1981-ben nem tartott ránk igényt, átadtak a balánbányai vállalatnak, két héten belül el kellett az állást foglalni. Amíg a tizennyolc évet be nem töltöttem, az esztergályos műhelyben dolgoztam. Akkor elvittek katonának és ott kerültem először a föld alá a lupényi szénbányában. Sok volt a magyar fiatal közöttünk. Előbb kaptunk egy három hetes kiképzést, s ahogy letettük az esküt, irány a szénfejtés.

– Milyen mélyen? A lupényi 450 méter mély, a mi szektorunk olyan 300 méteren működött. Munkavédelmi felkészítőt figyelemztettek a veszélyekre, első alkalommal mégis megtörtént, hogy mikor lejött értünk a lift, hiába mondták, ne szálljunk be, mi becsúfolódtunk. Igen ám, de a lift nem felfele, hanem lefele ment tovább, s ott lent pedig meg volt gyűlve a víz, úgyhogy mellig bemerített minket, és még szerencse, hogy nem jobban, mert ott fulladtunk volna meg valamennyien.

– A fejtést elég modern gépekkel végezték, szénfejtő kombájnokkal, az levágta a szenet s az ráhullott a láncos krácerekre, románul transportor cu raclele. Kétoldalt lánc futott, s közöttük ún. paletták szállították a szenet. Ott legalább hat ilyen szállítószalag volt a hatalmas szénfal tövében. Óriási nyomás alatt dolgoztak, a vasácsolat másfél hónap alatt szépen meghajolt. Az üreg mindig omlott be. Úgy termelték ki a szenet, hogy előbb két tárot vertek a szénréteg felé, s akkor kezdték a frontot fejteni. Ahogy szedték ki a szénréteget és jöttek visszafele, dróthálóval tartották meg a földet, hogy ne omoljon be, amíg fejtenek. Ahogy hátrált a kombájn, a hálóra föld feküdt rá és tömedékelte a földet lassan vissza. Mikor egy szénréteget kivettek, bújtak alája és ahol elszakadt a háló, újrահálózták. A föld jött szépen le, s az a felszínen is meglátszott.

Előfordult, hogy vízzel kevert sarat nyomtak be tömedékelés céljával, a módszert különben állítólag Balánbányán kísérletezték ki.

SZAKMUNKÁS KATONÁK

– Hány hónapot? Pontosan tizennyolcat. Ott töltöttük le a katonai szolgálatot. Baleset rengeteg volt, engem szerencsére elkerült. Azon a termelési vonalon hárman voltunk lakatos katonák, minden váltásban egy öreg civil lakatos mellett. Ha elszakadt a krácer lánc, azt össze kellett toldani, vagy ha a fogaskerekes hajtóművön szakadt el, azt meghegeszteni. Aztán cseréltünk olajat. Robbanásveszély fennállt, de a szellőztetést jól megoldották. A szocialista munkaversenyben is azért lehetett élenjáró, mert jól felszerelték. Bekamerázták a fejtést és a felszínen képernyőn figyelték, mi történik lenn.

Civilek és katonák olyan fele-fele arányban dolgoztunk, a munkavezetők mind civilek persze. Rendkívüli volumenű munka folyt, akkor még minden szénrel és olajjal működött, vízierőmű is kevesebb volt az országban.

Szénpor? Nem volt vele gond, a szénpor nem annyira káros az egészségre, nem úgy, mint a balánbányai kőpor, amely nagyon soknak halálát okozta. A szellőztetéssel meg voltam elégedve. Egy hónap után rám bízta a szellőztető táró felügyeletét. Azt jelentette, hogy ahol vízgyülemmlés támadt, azt ki kellett szivattyúzni. A fő szellőztetőjárat volt és sokszor olyan nagy volt a nyomás, hogy hason csúszva tudtam csak közlekedni. Tiszta egyedül végeztem a munkám. Jártam úgy, hogy a lámpámmal baj volt. A sitt elején elvégeztem a dolgomat és egy „nisában”, beszögellésben leheveredtem. Ott a patkányok szinte megettek. Ha a tízórainkat bevittük, azt föltétlenül fel kellett akasztani a mennyezetre egy minél hosszabb vékony színesfém dróton, egy milliméteresen, mert azon a patkány nem tudott lemászni. Ha letetted valahova, azt biztosan megették. Olyat is tudok, hogy halkonzervet osztottak sokadszor

tízóráira a kaszárnyából – emiatt zendülés is kitört, a parancsnok kellett lecsendesítsen –, s egy társunk, aki megunt, s megesküdütt, többet halat nem eszik az életben, bevágta a sarokba s otthagya. Másnap látjuk, ahol szögletes lett a konzervdoboz, ott kirágták a patkányok és a halat elfogyasztották.

HORROR A FÖLD GYOMÁRBAN

– Én az életben egyszer ijedtem meg a patkányoktól. Azzal szórakoztam ott a nagy magányomban, hogy újságot olvastam, Egyszer csapdát állítottam, megfogtam egy patkányt, de a farkát csípte oda. Az elkezdett vészjelzéseket leadni, segítséget kérni az ő nyelvén. Kilépek a táróba s hallom, valami surrog. Amikor megláttam, mi történt, elborzadtam. Akkora tömeg patkány jött, hogy rengeteg. A kezemben szerencsére volt egy kő, s szembevágtam velük, mire szétrebbentek. Gyorsan eltapostam a patkányt. Most is megborzongok, ha eszembe jut. Nem tudom, hogy megtámadtak volna, de elhagyott táró volt, ott ritkán jártak. Másnapra azt a dögöt is elfogyasztották. A bányászok különben szeretik a patkányt, etetik rendszeren, irtani nem is volt szabad. A patkány érzi a veszélyt és ha metán túlkonzentráció támadt, azt jelzi. Bár minden mester nyakában ott volt a mobil metánmérő.

– Katonakolléga is járt rosszul, nem is egy. Megdöbbenő volt 1985-ben, utolsó nap, mikor szereltünk le, az egyiket elkapta a krácer. Úgy kell elképzelni, hatalmas vastag lánc, mint az ujjam, annak a húzófején fogak vannak, amibe a láncszemek beleakadnak. Utolsó nap a kolléga ruháját elkapta a krácer és betúrte maga alá. Akkor halt meg, amikor le kellett volna szereljen. Lépett át rajta, megcsúszott és beleakadt. Ott helyben meghalt. Smadici Györgynek hívták, csángó, nem tudott magyarul. Kijöttünk s megtudtuk, katonaáldozat, halál-eset. A tisztek nem jártak le a bányába, jöttek utánunk autóval a váltás végén. Mi megvetettük a lábunkat és azt mondtuk, nem megyünk. Úgy hallottuk, egy társunk ott maradt. Akkor

már tudtuk, ki hiányzik. Egyszer őt hozzák fel! Nélküle nem megyünk. Megfenyegettek, nem szerelnek le, büntetőszázadba soroznak valamennyiünket. Úgyis két hónapot rátettek a kötelező szolgálatra.

MEGFIGYELÉS ALATT

– Nagyon korán figyelni kezdtek a „szervek”. Egyik osztálytársam – jó tanuló, akárcsak én –, akinek az apja párttitkár volt, az Iași-ba ment egyetemre, ott belekeveredett valamibe és beszervezte a szeku, ha nem áll kötélnek, kirúgták volna az egyetemről. Na, ő kellett valljon rólam. S be volt szervezve az a csaj is, akivel egy időben jártam. Elmondta nekem, hogy köteles megtenni. Én a szénbányában is ellentétbe kerültem egy kontrainformációs tiszttel, havonta kellett menjek kihallgatásra. Mikor szerelnek le, állok az iroda előtt, s hallom, a nevet kiáltják. Vártam a „foaie de drum”-ra (úti okmány). Kijön egy tiszt: ki az a Kristály? Mondom, én. Ez és ez a tov. căpitan beszélni akar velem telefonon. Azt mondja nekem: „Măi bozgore, nu cumva să mergi acasă fără să treci pe la mine, că te aduc înapoi în cătușe!” (Te bozgor, nehogy nekem anélkül térj haza, hogy benéznel hozzám, mert bilincsben állíttatlak elő!) Én át is mentem, de a kapus szerint nem volt benn. Na ha nincs, „jegyezd fel, hogy jártam itt, kerestem”. Aláírtam, és szépen eljöttem. Nyilatkozatot? Azt én írtam eleget, meg kérdőívet is. Volt, amit diktáltak, de megírtam nekik azt is, hogy a téeszekben az állatok hogyan néznek ki. Hogy jött a pártfőtitkár látogatóba, s a magán marhákat összehajtották, hogy a lesoványodott, kiéheztetett téesz marhákat eldughassák! Végeredményben az egész kommunizmus egy nagy hazugság. Ezt én leírtam és ez nekik nagyon nem tetszett. Tudom, a bátyáimat is meghordozták miattam. Miután leszereltem, még vagy kétszer zargattak, de utóbb békén hagytak. 1985-ben visszamentem Balánbányára, ezúttal már a föld alatt dolgoztam, méghozzá húsz évet. Utána kedvezményesen, végkielégí-

téssel eljöhettek. Rengeteg volt a szilikózisos eset, meghaltak időnek előtte, rokonaim is nem egy. Nyugaton szűrővel óvják az embereket, nálunk nem volt. Pormaszkot adtak, de azt ki használta? Utóbb vízzel locsoltak, de az ötvenes- hatvanas években rengetegen kapták el a betegséget. Öt év munka után a sógor bácsi, édesapám húgának a férje például betegnyugdíjba került. Még húsz évig húzta, de alig élt, nem tudott kaszálni, dolgozni sem. A szilikózis durvább, mint a kaverna.

Balánbányán ma szünetel a kitermelés.

2015.

A teológiai hallgatók is bajosan juthattak bibliához

Lelkészképzés – biblia nélkül! Ilyen és ehhez hasonló hiányok, akadályok és képtelen korlátozások gáncsolták munkájában az erdélyi egyházakat, köztük az unitáriust a diktatúra utolsó évtizedeiben. A nagy múltú felekezet felemelkedése és fennmaradásáért való küzdelme Erdély történetének legizgalmasabb fejezeteivel fonódik össze, s olyan személyiségek munkája révén írta be nevét a kultúrtörténetbe, mint a Dávid Ferencé, a Kriza Jánosé, A Brassai Sámuelé, a Bölöni Farkas Sándoré, az Orbán Balázsé, a Mikó Imrée vagy a Balázs Ferencé, hogy csak egy párat említsünk közülük. Beszámolt a sajtó róla, hogy a háromszéki Nagyajta iskolája felvette a nagy népdalgyűjtő, Kriza János nevét, s az ünnepségen jelen volt a nagy előd mai utóda, dr. Kovács Lajos unitárius püspök. Az egyházi vezető 81 éves kora ellenére ragyogó szellemi és fizikai erőnek örvendett 1990-ben, lelkészi működését 1938-ban Sepsiszentgyörgyön kezdte, 1943-tól teológiai tanár Kolozsvárott, 1972-ben választotta meg a székelyudvarhelyi zsinat teljesen egyhangúlag az egyház élére.

TEMPLOMJAVÍTGATÁS

– Milyen állapotba érte meg az unitárius egyház a decemberi fordulatot, templomait, lelkészeit, vagyonát a hívek buzgalmát elletően?

– Az erdélyi magyarságnak eddig két alkalommal, az első és a második világháború után kellett teljesen új körülmények között berendezkednie és folytatnia működését. Legnagyobb gondunk végig az volt, hogy a hívek hűségesek maradjanak az egyházhoz, és ezen belül az erdélyi magyar néphez, s annak életében úgy vegyenek részt, hogy az fennmaradásunkat

biztosítsa. Szeretném hangsúlyozni, hogy az egyházközségek a nehéz körülmények ellenére is példás módon teljesítették kötelességüket. A legtöbb helyen a templomokat kiigazították, alig van olyan egyházközség, amelyiknek a temploma ne lett volna renoválva, és rendbe hozva. Ez mutatja a hívek egyház és nép iránti ragaszkodását, a templomok nem csupán fennmaradtak, de azokat nagy áldozattal rendbe is tették...

KRITIKUS HELYZET

– Hány egyházközségük van Önöknek?

– Az unitárius egyháznak összesen 121 lelkésszel rendelkező egyházközsége és kb. 50 leányegyházközsége van, sajnos közülük jelenleg elég sok üresedésben. Az utóbbi évtizedekben ugyanis nem engedélyezte a Vallásügyi Hivatal teológiai hallgatók felvételét. A legjobb esetben két hallgatót vehettünk fel, más években csak egyet. A régi időkben mindig négy-öt hallgató tanult egy évfolyamon, amikor én jártam teológiára, huszonhat-huszonnyolc volt az összlétszám (abból mindig este is ki). Tavaly azonban egyetlen hallgató végzett, az idén kettő fejezi be tanulmányait. Az idén lehetőségünk nyílik arra, hogy a szükségletekhez szabjuk a számot jelentkeztek vagy nyolcan-tízen. Most először fordult elő, hogy leányhallgatót is veszünk fel. Az unitárius egyház ennek elvileg sosem volt ellene, de a Vallásügyi Hivatal nem járult hozzá.

– S mivel magyarázta?

– Nem magyarázta. Ezelőtt 15 esztendővel az akkori református és evangélikus leányhallgatóknak el kellett hagyniuk az intézetet, volt, akinek a tanulmányai harmad vagy negyedéven szakadtak meg. Utána már főleg Papp László tudta elintézni a váradi református egyházkerületben, hogy valahány leányhallgatója is legyen, de ezt nekünk nem engedélyezték. Most már a probléma az, hogy nagyon nehéz öt esztendő következik, amíg az első népesebb évfolyam végez. Sok lelkészünk időközben nyugdíjba megy. De reméljük, e gondunk is fokozatosan megoldódik,

miként a Teológiai Intézetben is sikerülni fog két tanári állást betöltenünk, s akkor nálunk is teljes lesz a tanári létszám.

AZ KÖZÖS INTÉZET

– A Protestáns Teológiai Intézet 1949-ben létesült Kolozsváron a kormány intézkedése folytán – az államnak volt az a célja, hogy közös legyen –, de hivatalosan a négy egyház, a két református egyházkerület, a magyar és a szász evangélikusok és mi), közösen állította fel az egyetemi fokú intézetet a volt református teológia épületében. Most is ott folynak az előadások.

– De ezek nyelvileg sem férnek össze.

– Kolozsváron csak magyar nyelven folyik a tanítás, a szászok Szebenben tartják az előadásokat, de hozzánk tartoznak.

– Megmaradnak együtt a továbbiakban?

– Azt nyilatkozta a négy egyház, hogy a közös intézetet fenn akarják tartani.

TÁGULÓ KÖRÖK

– Hány hívet számlálnak az unitáriusok?

– Hetvenöt-nyolcvanezer körül mozgunk. Ki tudunk mutatni név szerint hetvenegy-hetvenkétezer unitáriust, de egyes nagyobb városokban nem tudunk egyházközséget szervezni, úgyhogy a maximális szám nyolcvanezer lehet, De hetvenöt-ezer mindenképp megvan.

– Tapasztalom, hogy megélénkült az élet Önöknél is.

– Sok szempontból szabadságot jelentett a változás. Főképpen azért, hogy lehetőség nyílt az egyesületek megalakítására. Nálunk a nőszövetség mindig nagy szerepet vitt az egyház életében, hasonlóképpen az ifjúsági szervezet, és megjelenik néplapunk, az Unitárius Közlöny. Eddig tudniillik csak a keresztény Magvető jelenhetett meg, az is korlátozott példányszámban. A legrégebb erdélyi folyóirat, nagy jelentőségű, legutóbb évi négy alkalommal 64 oldalon, rendszeresen, sokszor fél éves késéssel, de kijött.)

LELKÉSZÜLDÖZÉS

– A diktatúra deklaráltan ateista állam volt, az egyik legkeményebb vonalat épp az egyházakkal szemben követte. Hogyan akadályozta Önöket hivatásuk betöltésében?

– Hát az '56-os események után voltunk a legnehezebb helyzetben, mert vagy tizenegy lelkészt letartóztattak, elítéltek, volt, akit húsz évre. Két teológiai tanárt is elvittek. Egyeseket a csatornához, volt, aki bírói ítélet nélkül kerül börtönbe, mint például Erdő János püspökhelyettes, aki hét évet kapott s abból négyet dolgozott le. Simény Dániel, a gyakorlati tanszék tanára röviddel szabadulása után halt meg. A '60-as évek elején az amnesztiarendeleettel engedték ki őket, s nagyobb részüket még a régi rendben rehabilitálták. Azóta lelkészt nem tartóztattak le.

– Milyen vádakot hoztak fel ellenük?

– Egyesekkel kapcsolatban azt mondták, hogy tagjai voltak az Imrédy-pártnak. Akkor Erdő János bizonyos betiltott Reményik Sándor verseket tanított be a teológiai hallgatóknak. De vádolták őket mondvacsínált szervezkedéssel. A Nyitrai családnak egy időben három tagját is elítélték, a lelkészt két, a feleségét húsz és teológiai hallgató fiúkat vagy öt évre, s később se vették vissza az intézetbe...

VALLÁSOKTATÁS

– Úgy hiszem, szerény anyagi körülmények közt élt az egyház, a gyermekek oktatása se lehetett könnyű...

– A valláserkölcsi nevelés csak szombaton délután volt megengedve a templomban vagy egy gyülekezeti teremben. A vallásoktatás amiatt ment nehezen, mert szombaton délután nagyon gyakran elvonták valamilyen címen a gyermekeket a megjelenés lehetőségétől. De azért mi igyekeztünk, hogy a valláserkölcsi nevelés rendszeresen folyjék, és falvakon általában véve ezt sikerült is elérni – már ahol lelkiismeretesen végezték a lelkészek a munkát. Hogy átszerveztük-e? Pályázatot hirdettünk megfelelő valláskönyvek összeállítására, s reméljük,

hogy az egyesületi munka beindultával az ifjúságot is be tudjuk vonni az egyházi életbe, mert a konfirmáció utáni időszakban nagyon nehéz volt a kapcsolatot a fiatalokkal fenntartani. Kolozsváron az egyetemi hallgatókat is megszervezzük.

AUTÓNÓMIA

– Az autonómiát hogyan értelmezik?

– Azt szeretnők, hogy az egyház a saját szükségletei szerinti szervezkedésben a külfölddel való kapcsolattartásban stb. önállóan tudjon dönteni.

– E szabadsággal rendelkeztek-e a két világháború közötti időszakban?

– Akkor létezett Vallásügyi Minisztérium, amely végeredményben szabályozta az egyház működését. De a fő problémák inkább iskolaügyekben adódtak, mert a felekezeti iskolákat állandóan ellenőrizte az állam is. Másfelől pedig az államtól kaptuk az ún. államsegélyt, amit az új rendszerben állami fizetésnek neveztek, s amivel a lelkészek járandóságát rendezték olyformán, hogy minden lelkésznek kiutalták ugyanazt a 830 lejt, a többit az egyházközségek kellett, hogy fedezzék. Hogy a jövőben hogyan fog hozzájárulni az állam a központ és a teológiai intézet fenntartásához, ilyen tekintetben még semmilyen tárgyalást nem folytattunk. Nekünk természetesen az a kívánságunk és reméljük, sikerül, hogy visszakapjuk két főgimnáziumunkat – a kolozsvári és székelykeresztúri középiskolákat – a megfelelő anyagi támogatással együtt.

–Többre tartanak igényt, mint amivel a két világháború között rendelkeztek?

–Nem többre, mi a régi jogainkat szeretnők visszakapni elsősorban. Megvolt a két főgimnáziumunk, s azonkívül negyven valahány felekezeti iskolánk, ezekből az erősebbeket, például a volt három tanerős nagyaitat visszakaphatnók. De tudja, templomot is kellene építeni Székelyudvarhelyen, Sepsiszentgyörgyön, bővíteni Baróton stb.

ÖKUMENIZMUS

– Itt nálunk nyilván az ortodox egyháznak esik nagyobb súllyal latba a befolyása. Önök számíthatnak-e az ő támogató-sukra?

– Ilyen kapcsolat sosem volt közöttünk. De a viszony jó, én valahányszor Bukarestbe utazom, ahol nekünk egyházközségünk nincsen, mindig a patriarchátus vendége vagyok. Külön szobám van, ellátásomról gondoskodnak, vendégszeretetük kifogástalan. És amikor az utóbbi hét évben minden egyházközségben püspöki vizsgálatot tartottunk, ahol voltak, mindenütt megjelentek az ortodox egyház képviselői is az ünnepségeken...

– Nos, nem akarom feszegetni...

– De az ilyen hivatalos baráti kapcsolatokon kívül más nem volt. Reméljük, lesz. Lényeges, hogy a Ceaușescu rendszerben nem tettek különbséget nagy egyház és kis egyház között. És nálunk nem működött az ún. ökumenikus tanács, mint Magyarországon például. Nos, mi hitelvi okokból nem vagyunk tagjai az Ökumenikus Világtanácsnak, de az Romániában meg sem alakult.

– Hitelvi okokból?!

– Igen, a tanács munkájában azok az egyházak vehetnek részt, melyek elfogadják a szentháromság tételét, és a többi teológiai dogmát. Mi emiatt nem léphetünk be. De együttműködés van, a Világtanács legutóbb gondoskodott róla, hogy a református és evangélikus egyházakkal együtt minekünk is jutasson Bibliákat. Mi az utolsó időkig nem tudtunk egyetlen bibliát adni még a teológiai hallgatóknak sem! E kérdés, a hívek nagy öröme is, szerencséje most megoldódott. Ami az együttműködést illeti, egyetértés alakult ki mára nem csupán a protestáns egyházak között, hanem a katolikusokkal is.

1990. július 13.

Egy Erdély-szakértő Amerikában

Nemhogy tájékoztatlannak, nem számított e riport alanya a forró decemberi napokban, ő kimondottan szakértője volt az erdélyi állapotoknak s nem is akárhol, hanem a világhatalom legverzátusabb tanácsadó köreiben. Ő tehát a híreket figyelte és munkatársaival cserélt eszmét a romániai hírek hallatán és készült, arra készült, hogy a várt fordulat kimunkálásán dolgozzon, megbízható információkkal és leszűrt következtetéseivel segítse a washingtoni döntés előkészítését.

Dr. Havadtői Sándor hosszú évtizedekig legfeljebb a Szabad Európa Rádió hullámhosszán küldhette az itthoniaknak üzenetét, s csak a tilalomfák ledőltevel s a református világatlálkozó alkalmából tehette meg, hogy a háromszéki szülőföldet is meglátogassa. Magát szerényen református lelkipásztornak szereti nevezni, de mint látni fogjuk, nem jelentéktelen ember és politikus. Szívesen beszél élete nagy élményéről, az áthonosodásról, annak az államnak a vonzerejéről, mely nem lankadó erővel vonzza magához az Európából és a nem csak onnan elvagyókat, de még izgalmasabb mondanivalójában, hogyan él tovább mégis az óhaza és a szülőföld iránti szeretet az elszármazottakban, illetve hogyan aknázzák ki a világhatalom társadalmában elfoglalt helyüket, hogy segítsenek az otthoni jogállami kibontakozásban. Igaz, dr. Havadtői nem jószántából maradt kinn. Hogyan is történt?

– 1948 tavaszán hagytam el az országot, a bazeli egyetemre kaptam stipendiumot, s 1951-ben doktoráltam teológusként Barth Károly professzor előtt.

– Visszafele nem vezetett út?

– Nem, mert én még királyi útlevéllal mentem ki, amit rövidesen megérkezésem után bevontak, azzal az ígérettel, hogy

adnak majd népköztársasági útlevelet. A kérvényeket beadtam, gyakran sürgetgettem, édesapám leutazott Bukarestbe, hogy utánajárjon, de soha nem kaptam meg a népköztársasági útlevelet. Így nem tudtam hazajönni. Ez volt az egyetlen oka, hogy nem tértem haza.

– Nemkívánatos személynek tekintették?

– Csodálkozom, hogy miért, mert a doktori disszertációm címe az volt: *A munka és a tulajdon fogalma Marx Károly fiatalkori műveiben teológiai szempontból*. Ezt a tételt professzorom adta, s nem lett volna idegen ugye. Nyugat-Európában úgy tekintettek rám, mint Marx egyik legjobb ismerőjére. Nos, mivel nem tudtam hazajönni, a kanadai kollégáim azt tanácsolták, hogy próbáljak bekapcsolódni az angolszász világba. Amikor megérkeztem Kanadába, elvittek a skót református egyház missziós titkárához, hogy bemutassanak, s ő azt mondta: milyen jó, hogy jöttem, mert van egy magyar gyülekezet, ahol nincsen lelkész erre a vasárnapra. S tudok-e magyarul? Akkor elküldött oda, s azóta is az amerikai református magyarokat szolgálom. Ez? Egy Ontario állambeli kis településen, London Bridges-en történt.

– Ezek szerint a kanadai és az egyesült államokbeli reformátusok szervezetileg is egységet alkotnak?

– Igen, egy szervezetünk van, az ún. Lelkészegyesület, mely minden évben egyszer találkozik szeptember első hetében a Pennsylvania állambeli Ligonairben, ahol nekünk eredetileg egy árvaházunk működött, s amely megszűnt, mert hála istennek, árváink nincsenek, de alapítottunk egy aggmenházat, és vannak ún. kis házaink nyugdíjas magyarok részére.

– Hány magyar református él Amerikában?

– Nehéz lenne kiszámítani, de van kb. hetven gyülekezetünk szanaszét az országban. Ugye a magyarság tömbökben lakik főleg Connecticut államban, sok a magyar New Yorkban, továbbá New Jersey, Michigan és Ohio államokban, valamint Chicago környékén. Hogyne tudnának egymásról, támogatják

is egymást, veszekednek is. De ez csak olyan fölszínes játék, igazából mind egyek vagyunk, a papot is megválaszthatja egy másik egyházkerület, s akkor átköltözik. A lényeg az, hogy a református egyházhoz tartozzék valaki. Én? Nem vándoroltam sokat, hat évig voltam Kanadában, akkor meghívott a Connecticut állambeli Fairfield egyháza, s ott szolgálok harmincegy éve. Egyben a Yale Egyetemnek vagyok docense, gyakorlati teológiát adok elő. Angolul persze. Úgy van, Amerika három legjobb egyetemének egyike, a Harvard és Princeton mellett. Húsz percnyire lakunk a Yaletól, egy órára New Yorktól. Közel mindenhez, ugyanakkor egy kertvárosban. Ott a magyarok már száz éve megtelepedtek, a gyülekezetemben vannak harmadik, negyedik, sőt ötödik generációs magyarok is. Persze, ezek nem beszélnek mind folyékonyan a magyart, a második nemzedék még hibátlanul fejezi ki magát, a harmadik már kissé labilisan.

– Hetente egy alakolammal gyűlnek össze?

– Dehogy! Nálunk nagyon intenzív a gyülekezeti élet. Amit önök itt Európában nem értenek: az amerikai társadalom az egyházak köré tömörül, nagyon intenzív a pasztoráció és senki nem ugorhat ki még politikai vonalon sem, ha nincs egyházi háttere. Ugye a Kennedyeket az ír egyház és közösség, Jimmy Carter elnököt a baptisták támogatták.

– Szóval az egyház jobban beépült a társadalomba, mint Európában.

– Mondhatni azt, hogy a társadalom épült be az egyházba.

– Ezek szerint teokráciának kellene nevezni...

– Hát teokráciaként kezdődött, amikor az első zarándokok megérkeztek, a Pilgrim Fathers néven ismert kálvinista puritánok. Mi amerikai magyar reformátusok velük együtt vagyunk egy denominációban. Azaz az eredeti kálvinista bevándorlókkal egy csoportban, akiket kongregacionalistáknak hívnak. Az én városomban? Nos, ennek hatvanezer lakosa van, ebből tíz százalék vallotta magát magyarnak, azaz hatezer. Még azt

Máig nem egészen tisztázott a hangszórós kocsi esete: a tüntetők elé küldött autó végül a munkás menetszlop élén tért vissza és lett a tüntetés fő, kétnyelvű hangadója, onnan diktálták a jelszavakat s jelentették be a diktátor meneküléséről szóló hírt is.

kell megérteniük, hogy nálunk mindenki valamilyen amerikai: vagy magyar vagy ír vagy , vagy olasz, vagy skót, vagy angol amerikai, s ezek szerint csoportosul a társadalom. Ez a kettősség megőrződik. Énhasadáshoz? Nem vezet ahhoz, sőt! Már Rooseveltt megmondotta, hogy aki nem becsüli a gyökereit, az nem lehet jó amerikai. Nézze, mi amerikaiak vagyunk elsősorban, azok másod- és harmadsorban is. De magyar amerikaiak. Mikor Amerika érdekeiről van szó, teljesen egyek vagyunk, de a gyökereinket nem feledjük. Ezt teszik az írek, ezt az izraeliták és mi magyarok is. Hogy aztán milyen mértékben tesszük – az más kérdés.

– Erre visszatérünk. De a magyar társadalom például hogyan épül be az egyházba, hogy az ön kifejezését használjam?

– Itt is fontos szerepet játszik az egyház, Illyés Gyula szerint még a magyar nyelv fennmaradásában is sokat segített a református egyház. Az erdélyi magyarságot is végeredményben az egyházak tartották meg iskolástul. Az elmúlt negyvenöt évben persze próbálták kivágni, megcsonkítani őket, s ezáltal a társadalom önmagát csonkította meg... Nos, Amerikában mi óvodát tartunk fenn, hétfőtől péntekig, aztán létezik ifjúsági egyesület, férfi- és nőszövetség, missziós egyesületünk van, énekkarunk. A missziós társadalmi összejöveletek erősítik az egyházat, ezek körül él az amerikai társadalom. Én nem állítom, hogy nincsenek közöttünk sznobok, akik szívesebben járnak a County Clubba, mint a templomba, de a nép zöme az egyház körül csoportosul. Mennyire fontos az amerikai hadseregben is a tábori lelkész! A parancsnokok jó vezérkari tiszt mellé jó tábori lelkészt akarnak, mert ő az emberarcú ember a hadseregben, aki a lelket, a hitet, a bátorságot tartja az emberekben, s a kapcsolataot jelenti a családdal, az országgal, a néppel

– Nos, említette, milyen élénk az érdeklődés az itteni dolgok iránt. Ön ezen túlmenően a kimondott kisebbségi jogvédelemben is részt vesz. Hazai sajtóban is olvastam, hogy a mai emigrációnk irigylésre méltóan jól meg lenne szervezve...

– Ez szükségszerű volt, mivel az anyaország semmit nem tett a magyar kisebbségért, s valakinek vállalnia kellett, hogy szól az otthoniakért, így mi amerikai magyarok is. Gondolja, hogy Izrael fennmaradhatna, ha az amerikai zsidóság nem támogatná?... De elég erről ennyit.

– De kérem: mi pont erre vagyunk kíváncsiak. Tudni akarjuk kire, mire támaszkodhatunk.

– Hát nem titok az senki előtt. Mi nem vagyunk emigránsok Amerikában, mi amerikaiak vagyunk. Azt nevezik nálunk emigránsnak, aki sose tanul meg angolul, aki nem tud beilleszkedni a társadalomba, állandóan siránkozik, honvágya van, szidja Amerikát. Mi ilyen értelemben teljesen bele vagyunk épülve az ottani társadalomba. A mi városunkban a jegyző Katona Mariska volt

huszonnyolc éven keresztül. Hiába volt demokrata s magyarság többsége republikánus, mégis mind rá szavaztunk, mert magyar volt és húzott hozzánk. Vagy magyar volt a tűzoltóparancsnok, sok iskolaigazgató az, vagy az iskolaszékek elnökei.

– Értem, a francia társadalomban nyilván másképpen éreznék magukat...

– Európa egészen más. Nem szabad elfelejteni, hogy Amerika az emigránsok hazája és az emigránsok népe. Mindenki amerikai, aki amerikainak vallja magát és vállalja a felelősséget. Ezért van az, hogy ha valaki nem tud megglenni otthon, akkor a legjobb, ha Amerikába jön, mert ott érezheti magát a legjobban. Ennek ellenére az ember a gyökereit nem vághatja el. Képzelve, én nyolc évig jártam a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó kollégiumba, édesapám szintén. (Ő különben Háromszék képviselője volt a román parlamentben a háború után, nagyapám pedig tanára volt a kollégiumnak. Minden ősom a reformációig visszamenően lelkész volt s 1220-ig ki tudjuk mutatni a családfánkat.) Amerikában is büszkék vagyunk e háttérre. De ott is elnöke voltam a százhusz gyülekezetet felölölő egyházi tanácsnak, aztán a lelkészegyesületnek, s tanácsosa vagyok a Külügyminisztérium emberjogi bizottságának.

– Helyben vagyunk, erről lenne szíves tájékoztatni.

– A Helsinki Egyezmény betartásának kérdéseit minden évben megtárgyalják pl. Dániában vagy Spanyolországban, nemzetközi értekezleten. Az előtt a bizottságunk feje, egy államtitkár, behív minket, mi sérelmeinkkel, észrevételeinkkel, tanácsunkkal elmegyünk. Meghallgatnak, és nagyon komolyan vesznek minket, rám úgy tekintenek – alázattal mondom – mint Erdély-szakértőre, s mint a kelet-európai ügyek ismerőjére. Információkhoz? Hát a Külügyminisztériumon, a sajtón, a rádión, szenátorunkon keresztül jutok. Minden nép próbálja a saját érdekeit védeni. Hadd mondom el, hogy egyáltalán nem vagyunk Románia ellenségei, mi éppen a két nép barátságát próbáljuk meg erősíteni, tisztítani. Miután beszélek románul,

sok román emigráns keres fel segítségért, és még egyet sem utasítottam el. Már csak azért sem, hogy mind magam, mind mások előtt bizonyítsam, nincs bennem előítélet. Ezt láttam a szüleimtől, édesapám mindig azokon segített, akik el voltak nyomva. A harmincas években a magyarokon, negyven után a románokon és zsidókon, a háborút követően megint a magyarokon. Ezt tanultam, ezt illik tennem Amerikában is.

– Hogyan működik az önök bizottsága? Évente ülésezik?

– Sűrűbben. Akár Bukarestből, akár Budapestről jön haza a nagykövet, mindig behívunk, hogy elmondják tapasztalataikat, s eszmét cseréljünk. Akkor próbáljuk kielemezni a helyzetet. Minden gyűlés előtt előkészítő gyűlések egész sorozata van. Olyankor lehívunk Washingtonba, vagy telefonon kéri ki a véleményem, vagy a szenátor jön el hozzánk. Nagyon jó barátságban vagyunk. A száz közül harminchét szenátor a legnagyobb megértéssel van irántunk. Ha még többen lennének, még nagyobb lenne a súlyunk. 1,6 millió ember vallja magát magyarnak Amerikában, sajnos nem egyformán aktívak. A magyar nagyon intelligens fajta, de a közösségi összetartás szempontjából sok a kívánnivaló. Román? Kevesebb, de állandóan jönnek hozzám is segítségért. Letelepedésben is segítünk, hogyne, ha van engedélyük. Az álláspontunkról? Nézze, erről mondjak annyit, hogy Romániát jelenleg (1991) pontosan jogvédelmi, kisebbségvédelmi okokból leírták. Mit akarunk mi? Legkevesebb azt, hogy az egyházak a vagyonukat visszakapják, a Bolyai Egyetemet visszaállítsák, az emberjogi helyzet javuljon. A román néppel nem szembeszállni kell, hanem felemelni, beláttatni vele, hogy a kisebbségek kultúrkincsét jelentik ennek az országnak, attól csak gazdagabb lesz, ha azok is haladhatnak, kiépíthetik autonómiájukat.

Romániai Magyar Szó, 1991. aug. 30.

Egy Erdély-szakértő ismét itthon Hogyan működik a jogvédelem?

Erdély-szakértőként tartja számon az amerikai külügyminisztériumban dr. Havadtői Sándor református lelkész, a neves Yale egyetem professzorát. Idei (1993) nyári látogatása alkalmával ismét sikerült elbeszélgetnünk.

– Közéleti érdeklődését Ön édesapjától örökölte, ez némileg az életét is betájolta. Lenne szíves felidézni emlékét?

– Édesapám Csomakörösön született, ahol édesapja pap volt, s mielőtt oda került volna, a Mikó Kollégiumban tanított. Édesapám két évig Zabolán lelkészkedett. Itt sikerült árvaházat és napközi otthont alapítaniuk, amiből később a szászvárosi árvaház nőtt ki. Ő ebben Mikes Árminné segítségére támaszkodott, aki Bethlen István testvére volt, 1918-ban Kovásznára költözött, az új vajnafalvi templom építése is a nevéhez fűződik, az épület 1932-ben készült el, a gazdasági válság kellős közepén, a jó kovásznai hívek adakozó kedvéből. Később ő lett Háromszék egyik lelki és politikai vezére. Természetes volt, hogy miután nem menekült el, a háború után mint listavezetőt Háromszék vármegye parlamenti képviselőjének is megválasztották. Lelkesen szolgált a román parlamentben a magyarság ügyét, tiltakozott az egyházi iskolák államosítása ellen. Talán ez volt az oka, hogy a király menesztése és a parlament feloszlata után választásokon nem engedték indulni sem. Mindig nagy szeretettel gondoltam rá és a gyökereinkre, mert a reformációig viszszaemlékezve mind református papok voltunk. E tradíció folytatódik, kislányunk is teológiát végzett a Yale egyetemen, büszkék vagyunk arra, hogy az elmúlt télen egy megüresedett amerikai gyülekezetben két nyelven, angolul és magyarul hirdette az ígét. Különben az amerikai haditengerészet lelkipásztora.

– Ön a kisebbségi érdekvédelem terén is fontos szerepet vállalt Amerikában. Tulajdonképpen akarata ellenére maradt kint Nyugaton, miután tanulmányai elvégzése után nem tudott hazatérni a közben kommunista uralom alá került Romániába. Évtizedekig szüleivel sem találkozhatott. Megkérném mesélnen a magyar emigráció jogvédő harcáról és a külügyminisztérium Erdély-szakértőjeként végzett tevékenységéről.

– Talán az első sikeres szereplésünk 1964-ben volt, amikor Románia kereskedelmi kapcsolatai megjavítására törekedett Amerikával, s mi úgy foglaltunk állást, hogy támogatjuk ebben Romániát, de kérjük, előbb bocsássák szabadon a politikai foglyokat. S valóban 1964-ben igen sok magyar politikai foglyot helyeztek szabadlábra. A Ceaușescu időkben a vámkedvezmény kérdése körül forgott a viszony alakulása. Mi támogattuk ennek a megadását, azzal a feltétellel, hogy cserében javítsanak a kisebbség helyzetén, vagyis a magyar iskolák akadálytalanul működhessenek, és az autonómiát helyreállítsák. A nyolcvanas években sikerült is megértetni az amerikai kormánnyal, hogy a Ceaușescu-rezsim nem érdemli meg a vámkedvezményt. Mi állandóan tanúskodtunk a Képviselőház és a Szenátus különböző bizottságai előtt, a külügyminisztériumban, amikor szükség volt rá, a követek kikérték véleményünket, mi pedig minden követ kinevezése előtt hosszas tárgyalásokon ismertettük a helyzetet. Másik fontos ténykedésünk a földrengés okozta károk helyreállítása volt. Tudniillik az akkori román rezsim hónapokig tagadta azt, hogy a Székelyföldet egyáltalán sújtotta volna a földrengés, holott itt valami 28-30 református templom rongálódott meg. Mindent megtettünk, hogy a segély megérkezze és a templomokat tatarozni lehessen. Hála Istennek, a helyi lakosság támogatásával mindegyiket kijavították, és ma szebbek, mint valaha.

– Tiszteletes úr, Önnek volt a világsajtóban vitája Papp László volt nagyváradi református püspökkel.

– Az ún. „békepüspököket” a Ceaușescu-rezsim gyakran küldte Amerikába, hogy elmondhassák, mennyire „tombol”

a vallásszabadság és mennyire virágzó a kisebbség állapota, aminek merőben ellentmondott az, amit az amerikai politikusok tudtak, és az idelátogatók tapasztalhattak. Nekünk volt feladatunk, hogy ezt a romboló munkát ellensúlyozzuk mind a politikai fórumokon, mind a sajtóban: a Wall Street Journal-ban, a New York Timesba, a Time Magazine-ban. Miután e lapok helyet adtak írásainknak, az egész világnyilvánosság átvette vallomásainkat. Talán az egyik legtragikusabb ügy a Bibliák toalettpapír-gyártásra való bezúzása volt, ami cáfolhatatlanul kiderült, miután a papíron bibliai szavak jelentek meg, és a mérnökök tisztázták, hogy ehhez több ezer Biblia megsemmisítésére volt szükség. Ez Amerikában, a déli államokban, ahol buzgó vallásos nép él, nagy visszatetszést keltett. Tulajdonképpen akkor került Erdély a világ térképére. Addig a Transsylvania szót mindig Drakulával asszociálták a hollywoodi filmesek ténykedése nyomán. A Biblia-ügy megváltoztatta a helyzetet, tudomásul vehette a világ, hogy itt 1568 óta vallásszabadság áll fenn, gyönyörű gótikus stb, templomok, műemlékek találhatók.

– Izgalmasnak tartjuk, hogy Amerikában fennmaradt a magyar összetartás. Véleménye szerint miből származik a kohézió és lesz-e jövője, amikor köztudott, hogy a harmadik-negyedik nemzedékből már kivész, elhalványul a magyar nyelvtudás és asszimilálódik.

– A titok ugyanaz, akárcsak itt Erdélyben. Az erdélyi magyarságot az egyház tartotta meg, Amerikában is azt teszi. Ama városban, ahol magyar egyház fennáll, ott van magyar élet is, ahol nincs, ott széthull a magyarság és eltűnik. Ez ugyan nem jelenti, hogy a negyedik-ötödik generációnak sikerül megtartania a magyar nyelvet is, de azt elérhetjük, hogy öntudatosan magyarnak vallja magát, mert magyar egyházba jár, ott él és érdeklődik a közép-európai magyarság sorsa iránt, felelősséget vállal és átérzi, hogy egy nép tagja. Ez megtartja magyarnak akkor is, amikor már alig-alig beszéli a nyelvet.

– Ön most (1993) érettségi találkozóra jött haza. Megkérdezném, benyomásai alapján milyennek ítéli meg a hazai helyzetet?

– Mi Amerikában azt látjuk, hogy Románia elszigetelődése a nyugati világtól folytatódik, és nem örvendünk neki. Amikor küszöbön áll Lengyelország, Magyarország stb. bevonása az európai közösségbe, amikor Oroszország is megpróbál beilleszkedni, akkor ez Romániára mintha nem állna. Márpedig Románia jövője abban van, hogy szerves része legyen az európai államok közösségének. Ennek természetesen megvannak a feltételei: a szabad, demokratikus élet kialakulása, a kisebbségek jogainak tiszteletben tartása, a közvagyon privatizációja, a magánvagyon visszaszolgáltatása és a tulajdonjog biztosítása. Ezek alapján tudna Románia a szabadpiaci világba bevonulni, pezsdülhetne meg itt a gazdasági és kereskedelmi élet is.

– Másfelől a változást a munkaerőkölcs megjavítása alapozhatja meg. Ez gondja Magyarországnak és az összes volt ún. csatlós államnak is. Amerikában a magyarok arról híresek, hogy szigorúan betartják a kálvini életelveket: jól dolgozni, egyszerűen élni és takarékoskodni. A hangsúly a jó munkán van. Az itteni államokban ez a szocialista évek alatt kiveszett. Hadd meséljem el, hogy az Ázsia peremén található Tajvan, Dél-Korea, Hongkong, Malájföld meggazdagodtak abból, hogy bedolgoztak a nyugati világ iparának. Szorgalmasak voltak, pontos munkát végeztek és időben szállítottak. A piaci gazdaság kifejlesztését bedolgozással kell kezdeni. Amennyiben a lakosság ismét megtanulja, hogy munkahelyre nem időt tölteni jár, akkor majd itt is eljön a befektetések ideje. Magyarország elől jár e téren, a nyugati befektetések mintegy 60 százalékat vonzotta eddig magához. Meg vagyok győződve, hogy itt is szívesen fektetnének be hasonló feltételek mellett a külföldiek.

– Ön elégedett az az amerikai magyar lobby tevékenységével. A román sajtóban valóságos mítosza van...

A hangszórós kocsi is alkalmi szószékké válik

– Hát a magyar lobby, vagy ahogy régebben mondták, a ki-járás szolgálata az önkéntes vállalkozókból áll, vagyis nem áll nagy pénz mögöttünk. Aki magyar érdekeket jár ki, az rendsze-rint a maga erejéből teszi, önzetlenül, tisztán a magyarság iránti szeretetből. Kétségtelen, hogy nagyobb volna az eredmény, ha több tőke állna mögöttünk. Hadd mondjam el, hogy a szená-torok gyakran megdicsérték azért a munkáért, amit mi fizetés nélkül végeztünk olyan pontosan és szakszerűen, mint kevés más lobby. A szenátus (száz tag) negyede támogat minket.

– A legnagyobb kereskedelmi kedvezmény elnyerése to-vábbra is vágyálma Romániának.

– Álláspontunk az volt, hogy annak megadását ellenezzük mindaddig, amíg az emberi jogok tiszteletben tartását nem biztosítják. Most, hogy ismét felmerült a kérdés, úgy véljük, nem kell megfosztani tőle Romániát. Mármint a vámkedvez-ménytől. Tudniillik az ország olyan gazdasági mélyponton van, hogy annak megtagadása nemcsak a románságnak, hanem

az itteni magyarságnak is kárára lenne. Ahol akadozik egy-egy gyárban a termelés, a kisebbségi az, akit legelőbb elbocsátanak. Éppen ezért nem akadályozzuk a vámkedvezmény megadását, de a mai helyzetben ez nem fog segíteni az országon. A pangás akkora, hogy itt többre van szükség. Itt egyedül az integráció segíthet, a bekapcsolódás a nyugati piacgazdaságba. Az integráció pedig azt jelenti, hogy meg kell becsülni a kisebbséget is. Értékelni egymást. Értékelni azt a produktív munkát, amivel a kisebbségek gyarapítják az országot. Ehhez pedig nélkülözhetetlen az ember iránti tisztelet, a másik kultúrájának, nyelvének megbecsülése. Láthatjuk, hogy a nacionalizmus és sovinizmus mihez vezetett Jugoszláviában. Véres polgárháború dűl. A szerbek magukra zúdították az egész világ elítélését, s e szégyent még egy békekötéssel sem fogják megszűni. Miként a német nemzetre ráborult a nacionalista időkben a holokauszt szégyene, úgy fog ráborulni a szerb népre e barbarizmus szégyene. Meg kell tanulnunk egymást elfogadni, különbségeinkkel együtt ezáltal integrálódhatunk, és ezen múlik Románia jövője és virágzása is.

– Szépnek ígérkezik idei látogatása Erdélyben?

– Az ötvenéves érettségi találkozóra jöttem, nyolc évig jártam annak idején a Mikó Kollégiumba. Ötven évig egyetlen hivatalos találkozón sem tudtam részt venni. A múltban a rádión keresztül próbáltam jelen lenni a Szabad Európa Rádió kedvessége folytán mindig a találkozókkal egyidejűleg iktatták be szerepléseimet. Most végre itt vagyok és személyesen is meghallgathatnak.

1993. júl. 7.

Válaszút és Moldva között

Kallós Zoltánnal a nevét viselő alapítványról

Alapítványügyben járt Háromszéken 1993-ban Kallós Zoltán, s élünk az alkalommal, hogy megtudakoljuk, mivel foglalkozik most a neves folklórista, aki hosszú ideig intézménypótló személyisége volt néprajztudományunknak. Számára a folytatást jelentette '89 decembere, azt, hogy a legnagyobb akadály – az üldözés, gáncs, zaklatás és a bebörtönzés vagy elüldözés veszélye – elhárult feje fölül.

– Ideje a gyűjtést intézményesíteni s ezért gondoltam, hogy olyan alapítványt kellene létesíteni, amelynek célja minden szellemi és tárgyi népi javak fenntartása és terjesztése. Nincs egy éve, hogy megalakult, egyedül csináltam. Mellette pedig létrehoztuk a Pentaton kft-t, vezetője egy ügyes kolozsvári asszonyka, Németh Ildikó, ismert táncmuzsika, mai napig az – férjestül. Innen a jövedelem egy része átfolyik az alapítványba. Én elsősorban azt tekintem feladatommak, hogy a felgyűjtött hanganyagot megmentssem, az utókor számára. E szalagok kifutási ideje harminc-negyven év, utána megsemmisülnek. Jó volna áttenni matricára bár egy részét. Például a bonchidai anyagban van egy tizenkét órányi felvétel. A zenekarok megszűntek, de ha egy órányit rögzítünk, matricán, abból már rekonstruálható a lejegyzett anyag is. Vagy ott a moldvai gyűjtés, amit már részben dokumentációs anyagnak lehet nyilvánítani, mert bizonyos falvakon a szemünk előtt történik meg a nyelvváltás. Például Szabófalván. Kiadtunk már három kazettát Magyarországon, ott volt kedvezőbb lehetőség rá, bizonyos összegeket kaptam innen-onnan, egy lemezt pedig itt, Bukarestben ötezer példányban *Uram, irgalmazz nekünk* címmel. Moldvai

magyar szentes énekek és imádságok. Most vettük tervbe egy képeskönyv kiadását, aminek a címe: *Nem engedi isten, hogy elveszejszenek! Moldvai magyar életképek* lesz. Vallásos és népi világi szövegeket fog tartalmazni. Minden kép alatt egy-egy hozzá igazodó szöveg. Harminc fekete-fehér kép és kb. tizenhárom színes. Fiatal képzőművészek, Ádám Gyula és Barabás Zsolt munkái, pár saját képemmel. A csángók történelmét összefoglaló részt román, magyar, angol, német és francia nyelven közöljük majd, valószínűleg Bardócz Sándor történelem szakos tanár fogja megírni, aki tanított is egy északi csángó faluban, Burjánoson. Szeretnénk, hogy magyar kútforrások mellett főleg a románokra hivatkozzunk, s hogy visszavágás legyen a könyv a Märtinaş-féle hamisításokra.

A közeljövőben táborok szervezésében veszek részt, a kalotaszentkirályi tánctáboréban és a visai mezőségi táboréban, ahol nemcsak tánctanítás lesz, hanem külön gyermektábor és szövő-varró tanfolyam is. Az elsőben kalotaszegi és Küküllő menti táncokat tanítanak, a másodikban bonchidai és válaszúti román és magyar táncokat, valamint helyi visai táncokat. Tudott dolog, hogy erre a románok még nem haraptak rá, felső, tánctudományi körökben sem, tervbe vettük hát, hogy jövőre román tánctábort szervezünk mi, magyarok, méghozzá nemzetközit. Ugyanis bonchidai bíró, Precup úr annak idején, amikor Martin Györggyel a két akadémia együttműködésének keretében ott filmeztünk, velünk táncolt. Most kifogásolta, hogy miért nem náluk rendeztük meg a tábort az idén, ezért fogadtuk el jövőre az ő meghívását. Különben az idei záróünnepség is Bonchidán lesz, levetítjük a húsz éve készült filmet, utána nagy bál következik román, magyar és cigány táncokkal.

– Ön természetesen annak a nagy anyagnak a feldolgozásával és közlésével foglalkozik, amit hosszú időn keresztül nemigen közölhetett. Fiataloknak témaként mit ajánlana? Esetleg épp az interetnikus kapcsolatok folklórvetületét kellene kutatni? Izgalmas, hogy pont egy polgármesternek jut ilyesmi eszébe...

– Én annak idején tervbe vettem szülőfalumban, Válaszúton egy ilyen összehasonlító folklórgyűjtést. Szülőfalumat többségben románok, valamint magyarok és cigányok lakják. Válaszút a Borsa völgyének utolsó faluja. Bochida és szék szomszédságában. Sajnos a körülmények miatt ezt nem lehetett megcsinálni. Vannak dallamok, amelyek mind a három nemzetiségnél fellelhetők a saját nyelvén. Nem egyre a bonchidaiak azt mondják: ez román, a válaszútiak pedig magyarnak tartják ugyanazt, vagy fordítva. Végeredményben ez természetes, volt időnk megtanulni egymástól ezer év alatt. Ettől csak szebb lett mind a magyar, mind a román. Pontosan ezért oly szép itt Erdélyben a tánc, az ének, a viselet. Minél nagyobb az idegen hatás egy nép kultúrájára, annál jobban kidomborodik nemzeti jellege. A világon nem találni seholyent, mint Erdélyben. A legszebb magyar viselet, a legszebb román viselet itt van, vagy a szász, és ez elmondható a táncról és zenéről is.

– Moldvát leírhatjuk-e, miután az előbb mondotta, hogy a csángóság a nyelvi beolvadás végső stádiumába jutott?

– Azért nem egészen, mert valahol a szívük mélyén ők csak magyarok. Bekövetkezik ugyanaz, ami a skótoknál: nem tudnak magyarul, de érzelmileg annak tartják magukat. Ismerek olyan esetet – említsem Perka Mihályt, aki osztályfőnök ott és többször készített felmérést –, hogy felállt egy olyan kislány, aki egy szót sem tudott magyarul, és azt mondta: „Io-s ungu-roaică.” (Én magyar vagyok.) De nagy változást látok például Klézsén, ahol szintén folyamatban volt a nyelvcsere. Ha csak a szoros baráti körömet veszem alapul, a gyerekek nem beszéltek magyarul. Most viszont gyönyörűen beszélnek magyarul, az utcán játszás közben is, tanulgatnak, könyveket kérnek és bizony sokan írni-olvasni is megtanultak magyarul. Bár mind a mai napig tiltott a magyar iskolai tanítás és a magyar vallásgyakorlás a templomokban. Ennek ellenére sokan kérik a magyar könyvet, és szeretnének jobban megtanulni. Legjobban

az eredtük izgatja őket. A kiadott moldvai lemezből és kazettából rengeteget kiosztogattunk Moldvában és annál nagyobb elégtételt elképzelni sem tudok, mint a Pokolpatakról érkezett levél, amit egy lány írt románul, mert nem ismeri a magyar írást, s amiben megköszöni a kazettát, sok hasonlót kíván és jó egészséget nekem az Istentől, hogy folytathassam a munkát.

– Végre visszajelzett Moldova– Ön megdolgozott ezért.

– És még sokat kellene. A Kallós Alapítvány turnékat is szervez, mi rendezzük meg a Budapesti Magyar Állami Népi Együttes turnéját, de minket bíztak meg a Domokos Pál Péter emlékünnepe szervezésével is itt Moldvában. Most készülök oda, hogy beszéljünk azokkal, akik részt vesznek a budapesti ünnepségen, vagy négy faluból viszünk fel huszonkét embert, főleg onnan, ahol Domokos Pál Péter annak idején gyűjtött.

– Néprajzkutatásról, kutatói utánpótlásról hogyan vélekedik? Fiatal néprajzosaink közül kiket tart a legígéretesebb tehetségeknek?

– Itt jó néhányan vannak, nehéz lenne felsorolni. Párat említek: Keszegh Vilmos, Pozsony Ferenc és Tánczos Vilmos Kolozsvárt, akik elég alapos munkát végeztek. Kolozsváron különösképpen beindult, most nagy divat lett néprajzosnak lenni. Sokan nem végeztek néprajzot, mégis ügyesen dolgoznak és sok eredményt mutattak már fel. Nem restek kimenni terepre – ez a legfontosabb, hogy szoros kapcsolatuk legyen a néppel, így tudnak csak eredményes munkát felmutatni.

1993. június 26.

Igazgatói vallomás arról, hogy tárgyalni meg kell tanulni

Egy fedél alá kényszerített, tagozattá lefokozott székely középiskolában a szétválás módozatai voltak a legégetőbb kérdések '89 decemberében. Az osztályokat azonnal szétválasztották Háromszéken, tanulók százai iratkoztak át a már januárban megnyílt új anyanyelvű osztályokba, a tagozatok dolga már nehezebben ment.

A nemzetiségi középiskolák tagozatosítása ugyanis oly kitarató törekvése volt a bukott rendszernek, amit török-szakad a kimondottan kisebbségi körzetekben is keresztülvinni kívánt, bár azokban a két iskola egy fedél alá költöztetését nem lehetett minden esetben anyagi vagy szervezeti szükséghelyeztetel indokolni. A makacs célratörés, a megszorítások elszaporodása a hetvenes és nyolcvanas években, az egész eljárás módja ország-világ előtt bizonyította: az asszimilációs célok egy eszközével van dolgunk. Az összekényszerítés nemcsak hogy nem szolgálta a két nemzet ifjainak közeledését, hanem a kisebbségek nyelvhasználati és egyéb jogai megnyirbálásához, kollektív megalázásukhoz vezetett. Az egyesülést követően kezdetét vehette az elszigetelt tagozatok egyenkénti megfojtása. Az utóbbi években a megtűrtség státusába került anyanyelvi oktatásunk nem egy ősi középiskolánkban, helyek hiányában egyre több magyar gyerek kényszerült román osztályba iratkozni, felvételizni, mint ahány anyanyelvén folytathatta tanulmányait. A decemberi fordulat után természetesen vetődött fel a sérelem orvoslásának követelménye.

1990. elején az Oktatás- és Tudományügyi Minisztérium nemzetiségi osztálya hivatalos tiltakozásban emelt kifogást a sepsiszentgyörgyi Mikes Kelemen Líceumban május folyamán elrendelt kivizsgálás ellen. Az érintett intézmény magyar

*A gépkocsi kordon alsó végét a bánya billenőszekrényes
teherautói képezték, melyek a később sajnos bevált receptre
vallanak: munkást kell uszítani a munkás ellen*

tagozatának vezetőivel sajátos módon máig nem közölték, kitől származott a rémhír, illetve a tisztességtelen rágalom, miszerint az iskolában „borzalmas események” történtek volna. Tudni kell, hogy a két tagozat az év eleje óta tárgyalásokat folytatott egymással az önállósulás módozatairól. Egy darabig úgy tűnt a román tagozat elfogadja a megyei tanfelügyelőség eredeti tervét, mely szerint a Sepsiszentgyörgyön az 1990/91-es tanévben két magyar és egy román tannyelvű líceum kezdi meg működését (több vegyes mellett), mégpedig úgy, hogy a Mikó és a Mikes Kollégiumok román tagozatai egyesülve a volt 3-as számú Líceum épületébe költöznek át.

Előre kell még bocsátanom: két épületről lesz szó az alábbiakban. Az elsőt a magyar állam építette még a milleniumi időkben, igazán reprezentatív székháznak minősül a mai napig, ott pár évig magyar tanítóképző működött, utóbb a ro-

mán állam örökölte, mint Erdély épületkincsének jó hányadát. Kadétképző is volt a régi román világban, maga II. Károly király is meglátogatta, a II. világháború után pedig hosszú ideig magyar középiskola, mely a nyolcvanas években kéttagozatos-sá vált. A másik épület (a mai Mikes) régi részében leányiskola működött az II. világháború végéig, a hetvenes években ipari középiskola lett, kibővítették és egészen más stílusban megtoldták egy újabb szárnnal és egy bentlakással.

Pál Ferenc, a januárban demokratikusan megválasztott igazgató elsőként 1990. május elsején szerzett tudomást a fenti híresztelésről...

– Egy délután az iskolából fölhívtak a lakásomon – meséli –, hogy Demény Lajos oktatásügyi alminiszter keresett telefonon. Rögtön tárcsáztam otthonról. Azt kérdi: mi történt nálunk aznap? Mondom: semmi. Mert őt Adrian Moțiu, az úgynevezett erdélyi ügyekkel megbízott államtitkár értesítette, hogy mi „ex-termináljuk” – ezt a kifejezést használta –, kikergetjük a román tanulókat az iskolából. Mondom elképedve: én fél háromkor jöttem haza, addig semmi ilyesmi nem történt. Biztos? Biztos! Na, akkor ő tájékoztatja Moțiut. Emlékszem, telefonszámokat adtam meg neki, s magamhoz térve biztosítottam őt: a hangulat olyan nálunk, hogy még csak össze sem vesztek a gyerekek, nemhogy kikergetésre sor kerülhetett volna. Mi több, a marosvásárhelyi események (Fekete Március) utáni tiltakozó diáksztrájkhoz a román tanulók egy része is csatlakozott önként, írásbeli óhaj alapján szolidaritást vállaltak velünk...

Másnap szól az irodámban a telefon: Căndea Dan tanügy-minisztériumi vezérigazgató Pitești-ről. Kérdi, merültek-e fel gondok a szétválás körül. Megnyugtattam, hogy semmi, csütörtökön tárgyalja újból a kérdést a tanári kar, az iskolai bizottság által előterjesztett konklúziók alapján. Egyéb nincs? Mondom: Moțiuhoz futott be valami téves információ, de az teljességgel alaptalan. És meghívtam, vegyen részt a csütörtöki gyűlésünkön. A municípiumi NSZIT részéről is jött egy magyar és egy

román alelnök kivizsgálni, hogy valóban kikergettek-e valakit. Még aznap – ez szerdán volt – összehívtam a nagyszünetben a tanárokat, a román kollégák 60 százaléka volt jelen, és írásban lefektettük, hogy nálunk ilyesmi, de még sértő megnyilvánulás sem történt, amit a román kollégák is igazoltak.

Következett a csütörtöki gyűlés. Dél előtt telefonértesítés: még aznap minisztériumi brigád érkezik! Jó, jöjjenek! Öt órakor megkezdjük a gyűlést. Első napirendi pont: a tanári bizottság jelentése. Elhangzott, hogy a két tagozat szétválasztását fájdalommentesen, közös egyetértéssel kell lebonyolítani, senkinek a munkahelye ne szűnjön meg. (Ez még a tanári áthelyezések előtt történt, akkor még úgy volt, hogy a román tagozat költözik át a volt faipari líceum, a 3-as épületébe, mivel mi oda, még ha három váltásban tanítunk, sem férnénk be, önekik pedig a Mikes mai – az 1990-es – épülete túl nagy lenne.) No de a konklúziók nem voltak egységesek, katedránként szóltak hozzá, hogy ne mérgesedjék el a vita, indítványoztam, térjünk rá a második napirendi pontra, a tanulmányi helyzet elemzésére, s utána visszatérünk az elsőre. Hogy a román kollégák miket mondtak? Hát felhozták a szétválás ellen, hogy ők eddig milyen jól megvoltak velünk: ha önállósulunk, a magyar gyerekek nem tanulnak meg románul; nekik a volt 3-as épülete mégsem felel meg, az a líceum nem örvendett a legjobb reputációnak... Felmerült, hogy nekik volt már iskolájuk ebben az épületben.

...Közben befutottak a minisztériumi kiküldöttek: Ifrim Mircea, az ideiglenes kormány oktatásügyi miniszterének tanácsosa és Căndeia Dan vezérigazgató személyében, elkísérték őket Dali Sándor és Timariu Constantin, a NSZIT megyei illetékes képviselői, valamint Szász Árpád megyei főtanfelügyelő és a helyettese, Voinescu Paul. Mi elmondtuk, hol tartunk a tárgyaláson, Ifrim úgy döntött, beül a gyűlésre, Căndeia közben az irodámban átolvassa a bizottság jelentését. Különben Căndeia csodálkozott, hogy a rémhír nem igaz, ők úgy hallották, hogy mi kényszerítettük a kollégákat és a gyerekeket az épület el-

hagyására... No de mi szükség van a külön magyar líceumra? Ugyan miért ne maradhatnánk együtt. Elmondtam a személyes véleményemet, a román aligazgatónő is helyeselte az álláspon-
tomat akkor. Ezt követően mi is bevonultunk a gyűlésre, és ott is tapasztalhatta bárki, hogy egymást respektálva folyik a tárgyalás. Kifejtettük, úgy érezzük, szükség van az önállósulásra. És hogy ők se kerüljenek hátrányos helyzetbe, és ne menjen a dolog a tanulás rovására, szeptember elsejéig maradjunk együtt. Végül Ifrim Mircea kért szót: őket kellemesen lepte meg, hogy konszenzusra törekszünk, hogy nem alkalmazunk erőszakot és nem szavazat alapján akarjuk meghozni a döntést, mert ugye, mi vagyunk a többség és leszavazhattuk volna a kisebbséget. Ő azt tanácsolja, próbáljunk megállapodni. Ezzel váltunk el. Úgy tűnt, pártatlan, nem ellenzi a megbeszélések folytatását, de legyen meg egy: a konszenzus, és kettő: az anyagi és emberi feltételeket mindkét iskola kapja meg...

Ifrim másnap végigjárta a két iskolát, 15 perc alatt, „turistamód”, megsejmelte a laboratóriumokat – itt ugye kabinetrendszer van, új a bútorzat. Elment a Mikóba, el a 3-as ipariba, s végül kijelentette: a 3-as ipari „koszos”, ott román líceum nem működhet, szó se lehet az egész tervről. Itt volt az irodámban a román lap egy riportere, elfilozofálták az ügyet, hogy mi jelenjen meg, mi nem. Hülye kérdéseket tettek fel: ha számítógépen dolgozik valaki, számít-e, milyen nyelven tanult? Figyelemelterelés, ugye.

Másnap összehívták a két román osztály tanulóinak szüleit, valamint helyi értelmiségieket, és csúnya kirohanásoknak lehetünk tanúi. Hallani sem akartak a szétválasztásról, még Ifrim próbálta csendesíteni őket... Itt kifogást emeltek a Mikes név ellen is, amit a forradalom után vett fel az iskola, kijelentették kerek perec, hogy ők ragaszkodnak a magyar tanárokhoz, azok jobban tanítanak a román kollégáknál (így!), a szétköltözésről szó sem lehet. Mi azt feleltük: a februári könyves-gyertyás tüntetést (1990) követően azzal nyugtattuk meg az embereket:

megígérték, a Tribuna invatământuluibin is megjelent, hogy az önállósulást engedélyezik, természetesen, miután a bizottságok tisztázzák a vitás kérdéseket. Nekünk tehát adjanak egyenes választ: igen vagy nem? (Tudni kell, hogy a vitás kérdésekről több rendben tárgyaltunk a megyei vezetőkkel is. Így, mivel a 3-as líceum laboratóriumi felszerelését a román tagozat nem találta megfelelőnek, mi felajánlottuk nekik, hogy a Mikó, a Mikes és a 3-as líceum felszerelését osszuk el egyenlő módon egymás közt, s mi vállaljuk azt is, hogy a betanító magyar tanárok végig viszik román osztályaikat, bár óraszámuk a forradalom után a sok gyerek átiratkozása, új magyar osztályok alakulása miatt nagyon megnőtt. A megyei vezetőség ígéretet tett, hogy anyagilag támogatja a 3-as líceum rendbetételét, és mi vállaltuk, hogy a 3-as laboratóriumait a nyár folyamán felszereljük, és olyan szintre hozzuk, mint a Mikeséit. Készítettünk ilyen értelemben egy memorandumot, amiben a megoldás két variánsát vázoltuk: megoldhatónak látjuk a szétválását vagy úgy, hogy ún. kimenőrendszerben szűnik meg itt tagozat két év lefolyása alatt – azaz hogy az új épületben ők első évben csak IX. és XI. osztályt indítanak –, vagy úgy, hogy egyszerre költöznek át valamennyi osztályukkal.)

– Még május végén a polgármester és a főtanfelügyelő utazott fel a tanügyi miniszterhez elképzeléseinkkel...

Itt közbeiktatom, ami az Európai Időben jelent meg a látogatásról. Szász Árpád főtanfelügyelő szavait idézem:

„Körülbelül kilenc órát tartott, amíg arról értesítettek, hogy 12 óra 30 perckor Mihai Şora miniszter fogad. Utólag jöttünk rá: nem a miniszter úr programja miatt volt tulajdonképpen ez a nagy huzavona. Mi megérkeztünk a minisztériumba 11 óra 10 perckor, olyan szándékkal, hogy elmegyünk Demény Lajos alminiszterhez is, aki voltaképpen minket képvisel a közoktatásügyi minisztériumban. Meglepetésünkre Cădea Dannel találkoztunk, ő várt, s mindjárt mondta, Şora minisztert várja a miniszterelnök, azonnal indulnia kell, menjünk mi is velük, ha onnan kijön, azonnal tárgyalhatunk, mert ki tudja,

utána merre kell indulnia. Gyakorlatilag az történt tehát, hogy nem engedtek be Deményhez, ahányszor indultunk neki az ajtónak, kedvesen karonfogtak, tovább vezettek. A miniszterelnökségre érve, Şora bement a főbejáraton, mi egy másikon, leültettek úgymond egy várószobában, ami azonban rendkívül elegánsnak tűnt ilyesmihez. Később derült ki, tulajdonképpen Moţiu Adriannal vagyunk. Nyilván volt pepszi, kávé, maga Cădea rendezett mindent. Közben megjelent Moţiu, nem foglakozott velünk, köszönt, leült, olvasott.

Mi természetesen Şorát vártuk. Akkor kiderült, Moţiu is tudja, kik vagyunk. Mert amint megérkezett a miniszterünk, megkezdődött a beszélgetés, jobban mondva inkább Moţiu beszélt, Şora csak asszisztált, két közbeszólása volt csupán a több mint kétórás tárgyalás során.

Elmondtunk minden lehetséges érvet óhajaink, követeléseink alátámasztására, ám semmilyen formában nem fogadott el semmit, de még vádaskodott is, szeparatizmust emlegetett, az államegység veszélyeztetését, s mindegyre ismételte, hogy miért is akarunk mi különválni, s hogy a megyéből annyian elmentek (értsd: sok román elmenekült).

– Igen sokan elmenetek – vágott közbe Kozsokár Gábor – sok magyar elment, mert nem érzik magukat biztonságban. (...)

Én is elmondtam: ha sikerül bennünket februárban megnyugtatniuk, a magunk részéről mi megnyugtattuk az embereket, a közvéleményt, hogy az új tanévben másképp indulunk, most már ez képtelenség, nem vállalhatom a felelősséget. Mert itt egyszerűen nem az én tisztségemről van szó, attól bármikor meg lehet válni. Ezt mondotta Kozsokár is: ő lemondhat a polgármesterségről, de szenátorként akkor is vállalnia kell azok az érdekeinek a képviselését, akik megválasztották.

– Mit veszít azzal a román állam, ha Kovászna megye 13 líceumából három tiszta magyar nyelvű lesz? – kérdeztem.” (Péter Sándor: Van-e jobbágyság Romániában, Európai Idő, 1990. június 21.)

De folytassuk Pál Ferenc igazgató elbeszélését:

– Nos, mi itthon új terveken törtük a fejünket, azon voltunk, hogy valami kompromisszumra jussunk. Felmerültek mindenféle ötletek, például az, hogy alakuljon meg az itteni épületben a két külön líceum, s a román tagozat akkor költözzön át, ha számára egy új épület majd elkészül.

Persze ha a Mikóból ide átjönnek a román osztályok, ők többségbe kerülnek, s mi a tárgyalóképességünket elveszítjük, ezért a kollégák ellenezték a dolgot.

(Az igazgató úr lelkiismereti válságba jutott, úgy érezte, az RMDSZ cserben hagyta. De folytassuk.)

– Úgy tűnt, holtpontra jutottunk. Végül jobb belátásra tértem: mondjunk le inkább mi az épületről, mert az úgy annál fontosabb, hogysem annyiban hagyassuk. Összeültünk hétfőn, lehívtuk Bukarestből a bizottságot újból, Ifrimet és Demény Lajost. A megyei polgármester felhívta Șora minisztert, tőle is ígéretet kaptunk. Szerdán itt is voltak, jött a kormány részéről egy hölgy is velük, aki nagyon rendesnek bizonyult. Addig én megbeszéltem a dolgot a kollégákkal, egyetértettek velem, de kikötötték, hogy az épület feladását csak az utolsó pillanatban említssem. Felajánlottuk, hogy Ifrim Mircea a román kollégákkal járja végig a két líceumot, s amire rámutatnak, hogy az nekik kell, rögtön leszereljük és hiánytalanul megkapják. Olyan helyzetet akartam teremteni, amelyben mindenki tiszta vizet önt a pohárba, lévén hogy addig végig a felszerelésre hivatkoztak. Előadtuk, hogy a magyar kollégák végigvizik a román osztályokat az érettségiig stb. A megyei főtanfelügyelő-helyettes úgy vélekedett, hogy lévén itt ő az egyedüli román, nem szavazhat mások helyett, kérjük ki a román tanári kar véleményét is. Jó, megígérték, délre összehívják őket. Én ragaszkodtam ahhoz, határozzunk, amíg a bizottság Szentgyörgyön tartózkodik, a közös megbeszélés időpontját tehát délután ötre tűztük ki. Közben megérkezett Căndea vezérigazgató is a fővárosból.

Ötre összegyűltünk. Én szétnéztem a teremben, s rögtön kijelentettem: nem tárgyalunk! Megütközéssel hallgatták. Nincs meg a paritás – mondom. – Abban állapotunk meg, másokat nem hozunk ide. Na, erre egy páran kimentek. Kezdjük! – javasolták. – Nem kezdhetjük – mondtam megint –, mit keres itt X meg Y? (Ismertem őket, öreg tanügyiek, akiket „tömeghangu-
latot” kelteni hívtak meg, egy bizonyos tárgyalási stílus bevált fogásaihoz folyamodva.) A kormánykiküldött helyeselt nekem, végül csak a meghívottak maradtak. Maradt Orbán polgármester-helyettes, akkor a várostól is tisztségviselők, a bukarestiek és mi. Demény alminiszter elnökölt a tanácskozáson, mely elnyúlt egészen fél tízig. Căndeă felvetette, hogy érdemes-e egyáltalában szétválasztani azt, ami együtt van. Nem megy-e a gyerekek rováására? Mert ugye olyan jól megy a dolog így együtt! S mivel Ceaușescu már nincsen, megbízhatunk bennük. Mi ezt szépen megválasztottuk: a vegyes iskolák ránk nézve hátrányosak, ezek segítségével morzsolták fel osztályainkat, a valamikori három magyar plusz egy román osztályból egy évfolyamon így lett 1989 végére egy magyar és három román osztály, miközben a megye, de a tanulók összetétele is nagyvonalakban a régi maradt. Hát nem diszkrimináció-e ez? Azt vetették ellene, hogy ezentúl másképp lesz. Mi kértük, hogy akkor magyarázzák meg, miért kényszerült már eddig kétezer magyar diák arra, hogy külföldi egyetemekre iratkozzék be. Kifejtettem, hogy a tagozatok szétválasztása nem azonos a szeparatizmussal, mert ha belépek a tanáriba, egyik sarokba az egyik tábor, a másikban a másik, köztük kommunikáció nincs. Mondják meg: hogyan vezessek én itt? Demény fordulatot adott a beszélgetésnek azzal, hogy folyton arra buzdított: beszéljünk arról, hogyan lehet megcsinálni a szétválasztást, azaz a gyakorlati megoldásra próbálta terelni a szót – végül sikerrel. A kormánykiküldött újból melléállt: kormányhatározat van rá, tehát ne a lehetőséget és a célszerűséget vitassuk, hanem a módját dolgozzuk ki. Erre én előadtam az általunk javasolt változatokat azzal a céllal, hogy világossá váljék:

a román kollégák tulajdonképpen az épülethez ragaszkodnak. Végül feltettem nyíltan a kérdést: ugye, erről nem akarnak lemondani? Igen – mondták félszájjal. – Rendben! És előálltam az épületcserés változattal, hogy itt hagyunk mindent – anélkül, hogy intézményként megszűnnénk, csupán átköltözünk a volt 3-as épületébe. Van-e ellenvetés? A partnerek nagyon meglepődtek. Úgy maradtak, mint a fogorvosnál. Náluk elvi álláspont volt, hogy nem válnak szét, nálunk pedig ugyanaz, hogy szétválunk. Taglaltuk a javaslatunkkal járó előnyöket. Erre nem voltak felkészülve. Ellenvetésük nem volt. Akkor jegyzőkönyvet készítettünk, megszületett a megállapodás, ők is, mi is aláírtuk. A kollégák helyeselték a döntést. Igaz, a tanulók azzal állítottak be: „– Mi nem megyünk el!” (Itt zárójelben megjegyzem, hogy okos tanulói gárdám van, a választások idején azon voltam, hogy a jó tanulókat rávegyem, ragadják magukhoz a kezdeményezést. Ne váljanak olyanok hangadókká, akikre később nem támaszkodhattam volna.) Most tehát szépen odavágtam... „– Nem is! Csak az jön velünk, aki tanulni akar! És az a tanár, aki tanítani akar!”

Megértették. Felismerték, hogy az iskolát a tanárok és a tanulók teszik. Attól jó a líceum, ha komoly munka folyik benne. Sok egyéb tervem is van, most azokról ne beszéljünk. Gond lesz a felszerelés beszerzése, hogyne, de átköltözésünkkel önállósulhat a Mikó Kollégium is. Mellesleg az onnan átjövő román osztályokkal megerősödik az itteni tagozat. A mi gyereklétszámunk 2700-ról 1800-ra csökken, hogy ezt elhelyezhessük a Mikó átengedte nekünk az eredetileg neki juttatott volt tanfelügyelőségi épületet, ami kapóra jött olyan értelemben is, hogy az elemi osztályok ott elférnek.

A tárgyalások? – vonja le a tanulságot az igazgató úr – Bele kell élnünk magunkat a partner helyzetébe, kiszámítani, milyen lépésekre készül. Amikor látom, hogy egyikünk-másikunk a maga egyenességének a normái szerint makacsul ismételteti, hogy mit szeretne!... A rugalmasság hiánya csak kudarchoz vezethet.

1990. júl. 28.

Ne akarjuk mindjárt farmerekké tenni a földművest

Az erőszakkal létrehozott és gazdaságtalanul irányított mezőgazdasági nagyüzem, a téesz volt a rendszerváltás első gazdasági célpontja, a földmagántulajdon visszaállítását nem lehetett feltartóztatni. Akinek a földművelés lelkiismereti kérdés mellett szakmai kihívást is jelentett, a szakíró rögtön a váltás célszerű módozatain kezdte törni a fejét. Erről halála előtt pár nappal az alábbiakban adott számot a riporternek. Arra hívta fel a figyelmet, az azonnali cél nem lehet a téeszek felbomlása után a farmergazdálkodás bevezetése.

Bocsássuk előre: dr. Papp István nyugalmazott professzor, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, 1915. febr. 23-án született a székelyföldi Veresmarton, a két világháború között végezte el a kolozsvári Mezőgazdasági Akadémiát, háború és több évi hadifogság után a kolozsvári Dr. Petru Groza Agronómiai Intézet tanára, majd az állattenyésztési tanszék vezetője, kiváló szakíró. Meghalt 79 évesen 1994. februárjában.

„CSONKA ÜZEMŰ” MEZŐGAZDASÁG

Halála előtti valószínűleg utolsó interjújában (1994. januárjában) a professzor a kiutat kereste, új koncepción dolgozott.

A népszerű üzemtanász gazdaképző tanfolyamok hallgatóival osztotta meg legújabb gondolatait Illyefalván a LAM Alapítvány szervezésében.

– A legújabb román agrárreform a kis, sőt törpegazdaságot tette általánossá a mezőgazdaságunkban. Mik a feltételei annak, hogy e kisk gazdaság hatékony kisüzemmé váljon?

– Borzasztó bonyolult probléma. Ugyanis mindenféle termelésnek, legyen mezőgazdasági, ipari vagy másféle, kétféle

arculata van. Az egyik a műszaki, a technológia, a másik pedig az ökonómia. Ha én a legragyogóbb technológiát állítom be, de az ökonómiai ciklus nem záródik, akkor az az egység megbukik. Még az sem elegendő, ha valamelyik üzemben kielégítően folyik a termelés, nem fizetnek rá – ha nem elég a megélhetéshez az, amit előállítanak. Én e harcot évtizedek óta vívom: a farmergazdálkodás, amiről egyesek álmodoznak, az nálunk egy nonszensz. Mert a farmer semmit sem fogyaszt, amit termel, és semmit sem termel, amit fogyaszt. Ez ugyanis pénzgazdálkodás. Namost az államtitkár úr leírja, hogy száz hektár földön keletkezik annyi jövedelem, amiből egy négytagú család megél. Sőt azt mondja, még száz hektáron se! Én szépen megírtam neki, hogy ne csábítsuk és kábítsuk egymást. Ha én kimegyek az Egyesült Államokba, és van ezer hektárom, és minden hektáron elérek egy dollár jövedelmet, az egy néger rakodómunkás, mondjuk, háromhavi jövedelme. Miért ilyen kevés? Mert meg kell vennie a traktort, az üzemanyagot, a szerszámot, a vetőmagot, mindent, mindent, és azt mind haszonnal adják el neki. Amikor tehát ő az áruját leszállítja, jóformán semmi sem marad neki. Amerikában ennek ellenére van választási lehetőség, nálunk azonban nincs. Nálunk a szubzisztenciális szinthez, tehát egy négytagú család megélhetéséhez vegetatív nívón, ehhez három hektár kell. Egy hektáron megterem neki a kenyere, az ennivalója, egy hektáron az állati takarmány és egy hektáron piacra termel, hogy az ecetet, a sót, a cukrot, a ruhát, a cipőt, a tűzifát, a villanyt meg tudja venni. A mi feltételeink közt ez a minimum. Az, hogy én egy száz négyzetméteres helyen egymilliós értéket termelek – az nem mezőgazdaság. Hanem egy kereskedelmi üzem, ahol megépítem a tojóüzemet, hozzá megveszem a tojótyúkot, meg a takarmányt, eladom a tojást és az árak alakulásától függően megélelem. Akár kisebb helyen is – de nem tudom általánosítani!

És közbeszólnak egyéb tényezők is. Például a munkaerőgazdálkodás. Nem tudom se írásba, se szóban felhívni elégszer

a figyelmet arra, hogy ha én elfogadom modellként a harminc-hektáros családi farmot, akkor Romániában van helye három-százezer léleknek, és marad ötmillió, akinek nincs. Hova tegyem őket? Mert az ipar nem veszi fel, az jelenleg is túlterhelt munkaerővel.

– Szóval a mezőgazdasági népesség nagyobb része feleslegessé válna.

– Igen. A mi iparunknak nem kellene, Nyugaton hallani sem akarnak róluk (végül a Nyugat szívta fel őket, de később, párhuzamosan az állami vállalatok évtizednél hosszabban elhúzódó privatizációjával. B. Kovács), Keletre meg hova menjen? Nincs mit csinálni. Ezért mondtam én: lépünk eggyel hátrább! A szubzisztenciális gazdálkodásra. De mivel ott szűkek a lehetőségek, akár jószántunkból, akár nem, de muszáj szövetkezni.

– A fő cél tehát az önellátás lenne?

– Termelnénk a piacra is, vegyes típust ajánlok. Egy részét felélem közvetlenül. Megvan a búzám, megörletem a malomban, s akkor jön a feleségem, aki megsüti. Jártam Brüsszelben, ott egy 80 dekás cipó 52 frankba kerül, egy kiló liszt meg 16 frank. Egy asszony pedig egy kiló lisztből sütött egy 1,40 kilós kenyeret, azaz felénél kevesebb lisztből majdnem kétszer annyit. Tetszik érteni? És ráadásul mindenki dícséri a kenyér ízét. Nos, ez a szubzisztenciális gazdálkodás. Mert ő maga kiszámítja, hogy munkarejével nincs mit kezdenie. A föld nem köti le minden idejét. És az a pénzt, amit a péknek kell adnia, nincs ahonnan előteremtenie.

A javaslatomért megkaptam a kalapot? Meeeg kérem! Pista bácsi vissza akarja vinni a mezőgazdaságot a középkorba! Én erre azt mondom: inkább visszaviszem a középkorba a mezőgazdaságot, mintsem, hogy a közéletet visszavigyam az ókorba!

Ahol ezt megoldják a faluközösség szintjén, ott a falu regenerálódik. Most sok helyütt malmokat állítanak be stb., tehát működik az ősi ösztön, s bárcsak sok fiatal ráharapna erre

a lehetőségre. Persze, a falu újjáéledéséhez ez nem elég, mert a falut az elmúlt évtizedekben lefejeztük. Mégpedig azzal, hogy elvettük a hitvány fizetésű tanítóktól, kistisztviselőktől a természetbeni javadalmazást, s emiatt otthagyták a falut. Hogy legyen boltom, iskolám, papom, jegyzőm, orvosom, vissza kell vezetnem a természetbeni járandóságot, a lakást, a fűtést és az annyi és annyi mázsa gabonát, mert akkor kifizetődik, hogy ott üljön, és hétvégén menjen VÁROSBA, AHELYETT, HOGY VÁROSON LAKJON ÉS HÉTVÉGÉN JÁRJON KI A FALUBA. A FALU NEM EGY CSOMÓ HÁZ VOLT EGYMÁS MELLETT, HANEM EGY ÉLŐ ORGANIZMUS, ÉS AKKÉNT IS KELL KEZELNI. Szerintem az eszményi az volt, hogy ahogy tudtuk, az adott technika színvonalán műveltük a földet, szabad időben pedig ipari tevékenységgel foglalkoztunk. Itt tehát nem az ipar vagy mezőgazdaság, hanem a megélhetés kerül a központba!

– Mikor volt korszerűbb a román mezőgazdaság tulajdon-szerkezete: most vagy a két világháború között? Nem lehet kétséges abból ítélve, amit mondott.

– Én nem tudok pontos választ adni. Én a két világháború között dolgoztam a szövetkezésen, a gazdakörökben, a szakmában, a szakma mellett, mindenütt és a következőt mondhatom: Románia teljes széltében és hosszában Dobrudzsától Szatmárig, a Bánságtól Chişinăuig túlnépesedett! Ami azt jelenti, ha a mezőgazdaságból kell megélnie a lakosságnak, akkor vegetatív életszínvonalra van ítélve. S akkor a társadalmi funkció mit hozott? A leányok mentek a városba szolgálni, s ezzel megkeresték maguknak a kelengyéjüket. De az is előfordult, hogy földet is vásároltak belőle. Csakhogy hamar betelt a piac. A férfinép meg az ördöggel is cimborált, hogy valahogyan pénzt keressen, mert a három holdból nem tudta kihozni a kenyéren túl azt, hogy télen ne járjon mezítláb és be tudjon fűteni. Elment tehát nyáron a vasútra krampácsolni, rakodni. Elment idénymunkásnak a cukorgyárba. Elment fuvarozni. És

volt még egy mentőöv. Nem tudom elégszer mondani, legalább figyeljenek föl rá: az erdőt is művelési ágba vonták. Az erdő tehát 30-40-80 százalékot jelentett a kenyérből. Én tehát nem „mezőgazdaságot” keresek, hanem megélhetést. Szerintem minden olyan politika elhibázott, melyben a földművelés eltakarja a földművelőt. Az ipar eltakarja az iparost. Akinek az asztalára mindennap odateszik a kenyeret és meg sem kér-di, mibe kerül, de azért ő kormányoz – nos, ez nem élt abban a bőrben, amelyben én éltem. Nekünk hatszor kellett kiszá-molnunk, elég lesz-e a búza, s ha nem, mivel pótoljuk, mert tizenegyen ültünk az asztalnál, és az nem volt tréfadolog. Ne spekuláljunk, ne csaljunk, és ne raboljunk, hanem racionális gazdálkodással oldjuk meg, hogy a kenyér ne csak annak te-remjen meg, aki a földet túrja. Mert ő felhordja a padlásra és azt mondja: mintsem, hogy feleannyiért odaadjam, inkább ott egye meg a fene! És elkerüljük azt is, hogy tavasszal sorba kell-jen állnia traktoristára várva, mert nem jön, vagy annyi pénz-zért nem jön, amennyit én fizetni tudok. Amíg a falunak nincs önálló energiaellátása, addig szabad parasztság sincs, addig becsületes ellátás nincs, addig ez a minősíthetetlen spekuláció van, mely szándékosan vagy nem szándékosan, azokat a romo-kat is tönkreteszi, melyek pillanatnyilag birtokunkban vannak. Manapság csak ezek „állnak”. A két világháború között funkcionális mezőgazdaságunk volt. Másfelől a „vörös csillag” idején: az a nagyüzem, az szintén funkcionális volt. Működött. Ami ránk maradt, az egy funkcionális rendszer volt és én könyö-rögtem: uraim, ne verjük szét! A tulajdonjogot privatizáljuk, ne a tulajdont verjük szét darabokra! Most széjjelvertük, mint a rossz gyerekek a játékot, és vajon hogyan fogjuk összerak-ni? Sokkal nehezebb összeállítani elemeiből, mint megtartani a funkcionális egységet. Tessék megnézni, mi történik ott, ahol fönnmaradt az egység: meggazdagodtak a szövetkezeti tagok.

— De azok a kollektívek úgyszólván maguktól hullottak szét. Mikor volt korszerűbb a román mezőgazdaság szerkezete?

– Nagy tévedés, hogy életképtelenek voltak. Széthullottak, mert mindent elvittek belőlük. Nem azért estek szét, mert nem voltak funkcionálisak. Kiszámították, annyi kukoricájuk termett, hogy 17 kiló jutott minden munkanapra. Miután elvitték, amit az állam kért, még mindig maradt tizenkét kiló, a mérnök többet nem akart adni. Erre karhatalommal vitték el és hagytak pár kilót egy munkanapra. Ezért mentek tönkre.

– Az állam kifosztotta őket.

– Az állam kifosztotta és adósságba verte őket. Ahol ezt nem tette meg, a pozitív példának meghagyott üzemek ragyogóan működtek. A „példának okáért” üzemek. A „vörös csillag” rendszerében még Lenintől kezdve fennállt egy antiagrár szellem. A parasztságnak ugyanis az első perctől kezdve nem fűlt a foga a kommunizmushoz. Erre fel mondta Lenin: Ha tudomány azt állítja, hogy nem lehetséges a kommunizmus, akkor lemondunk a tudományról! S ha azt állítja a parasztság, hogy nem kell neki a kommunizmus, akkor lemondunk a parasztságról! És lemondtak: kiirtották. Ennek tandíját fizették napjainkig, és még most is fizetik. Most politizálok: ha a történelmi istenek röhögni akarnak, úgy, hogy a térdüket csapkodják, akkor azt nézik, mit csinálnak az Egyesült Államok és a Szovjetunió. Amerika évről évre etette halálos ellenségét 40-50-60 millió tonna gabonával. A Szovjetunió pedig évről évre etetette a „döglődő” dollárt 80-90 tonna arany eladásával. Állandóan az öklüket rázták egymásra, de egyik a másikat tartotta el.

Ott, ahol a népsűrűség tíz-tizenkét lélek négyzetkilométerenként, mint a volt Szovjetunió területén, és minden lélekre jutott három és fél hektár agrárterület, vagy az Egyesült Államok, ahol húsz fő a népsűrűség négyzetkilométerenként, de ott is viszonylag sok föld jut egy lakosra, én az ezekben bevált vagy uralkodó modellt hogyan vegyem a hátamra ott, ahol már egy fél hektár sem jut egy lélekre? És mégis mi történt: „Életképtelennek” nevezett mezőgazdaságunk: nem ez exportált? Ellátta a lakosságot és exportált is. S amit lenyomtak

A hatalom már elfutott, a tömeg még nem tört be a székházba

a torkunkon azon a címen, hogy a legfejlettebb, az tönkrement és importált, mert kiölte a mezőgazdaságból azt, ami a szíve és dobogó vérkeringése: az érdeklődő, dolgozó parasztot. Amikor én fiatal voltam, nem kellett szólni, vagy pláne csendőrrrel jönni utánam reggel, hogy keljek fel és menjek a mezőre. És akkor azt állítják, hogy életképtelen volt a téesz! Kérdezzék meg a volt igazgatókat a gép- és traktorállomásokról, hogy milyen fogással kellett nekik onnan kiszedni mindent a téeszből és elkészíteni azokat a mérlegeket, melyek szerint föld művelése ennyi és ennyibe kerül, cserébe minden termést elviszünk, és te mint téesz cserébe még tartozol is a gép- és traktorállomásnak! Egy hülye, de találó anekdota jut eszembe. Két barát találkozik. Azt mondja az egyik: „Adj kérlek kölcsön száz lejt”. „Nincs, csak ötven”. „Jó, add ide – így az egyik – és még tartozol ötven lejjel”. Nos, így „gazdálkodtak”.

Az a fél hektár, amit visszaadtak valamelyik faluvégén, az nem törpeüzem. Legjobb esetben, egy kisegítő üzem, egy családi földparcella, melyen murkot, krumplit a konyha számára

megtermelnek. Az üzem olyan termelőegység, mely önmagát ökonómiailag és fizikailag évről évre legalább az egyszerű újratermelés szintjén megismétli. Ez üzem, a másik egy darab föld. Az csonka üzem.

– Tehát a szövetkezés bizonyos formái nélkülözhetetlenek lesznek?

– Ma ezt más néven emlegetik, azt mondják: vertikális integráció. Átfogja a teljes termékpályát. Például a cukor esetében az első láncszem a termelő, a második, aki behordja a gyárba, ott következik az előtárolás, majd a gyártás és csomagolás, aztán a nagyelosztás és kiselosztás, a végén állok én, a fogyasztó. A tényezőket nekem össze kell békítenem, hogy mindegyik megkapja a számítását, mert az egész verkit az a pénz tartja mozgásban, életben, amely tőlem a fogyasztótól visszamegy minden láncszemen keresztül. Hogy ez működőképes legyen, egy ún. Terméktanács felállítását javasoltam. Ebben a termékpálya minden láncszemének képviselői benne vannak, további tényező a földművelésügyi minisztérium, mely hitelesíti a szerződést és perelhetővé teszi, az gondoskodik a szerződések betartásáról. Manapság, mivel perelni nem lehet, sok jegyzőkönyv és megállapodás papírrongy csupán. Mi történik konkrétan: a termelő beszállítja a cukorrépát októberben, azt a következő év áprilisában sem fizették még ki. Jár a gyár a nyakára, mire az azt mondja: „Pereljenek be, biztosan megnyerik a pert! Egy év múlva megnyerik, és akkor kifizetem a leszerződött áron...” De ha az ítéletet egy-kettőre meghozzák, és ő a szabadságával játszik, akkor igyekszik rögtön fizetni, és nem játszhat ki engem mint termelőt. Mindenki olyan nyelven kell beszélni, amilyent megért. A „vörös csillag” adott egy mázsá répáért nyolc- nyolc és fél kiló cukrot osztottak. Egy mázsából kivont a gyár tizenhat kilót. Jött a mai gyár és ad egy kiló cukrot, mire kimaradtak a termelők. Megbukott a cukorgyár. Mit teszünk mi? Kijelentjük, hogy nem baj, hozunk cukrot Ausztriából. Ez nem kereskedelem, hanem kufár-

ság! A gyár megbukott, s a munkás utcára került, mert akkorát akart falni, hogy a torkán akadt. Ez nem gazdasági élet és senkinek sem nyereség. Ha én nyugatról veszem az árut, azt kemény valutával vagy kemény áruval kell, hogy kiegyenlítssem. Honnan fogjuk előteremteni ezeket, ha a termelőegységeket, amelyeket integrálni kellene, sorra megbuktatjuk? Úgyhogy amikor a mezőgazdaságban tervezni kezdek, nekem az egész ciklust végig kell gondolnom, nem csupán azt, hogy a kukoricát hányszor kell megkapálni. Akár én fogyasztom, akár állati terméké alakítom vagy eladom, melyiket hogyan értékesítem, hogy az értékáramlás visszajöjjön és minden láncszemet éltessem. Én ezt műszakilag ugyan nem tartom tökéletesnek, de társadalmilag annál igazságosabbnak és elfogadhatóbbnak, mint a ma uralkodó anarchiát. Jegyezze meg magának a kicsi szent és a nagy szent egyaránt: ez nem demokrácia, hanem anarchia.

– Az egész társadalmat egy szövetségette alakítaná át?

– Az egész társadalmat egy önszabályozó rendszerre. Mert a terméktanács, mivel nagy területet fog át, biztosabban tud tervezni. Erre azért van szükség, mert fönnt kell tartanom, az ökönmiai egyensúlyt, ennek alá kell rendelnem a termelési egységeket. Mert ha engem megöl a gép- és traktorállomás, akkor én fogok egy szamarat, és inkább vele szántok, hogy ne nyúzhassanak meg pénzügyileg. Így, ha hagyom egykettőre betyárkartellbe lépnek ellenem és úgy nyúznak meg, ahogy akarnak. Annak mi értelme, hogy valaki könnyen megtermeli a zöldséget, de a piacon kedvük szerint kibabrálnak vele. Adnak neki hat pénzt, mire ő megdöglök, tőlem mint fogyasztótól kérnek harminc pénzt, és én is megdöglök. Elpusztul a termelő, és én is megdöglök, közben pedig él a tetű, az élősd.

Én nem varázslóként lépek fel, de megmondtam a kezdet kezdetén, a háború után: mi nem tudunk olyan nagykabátot viselni, amit másra szabtak. Ez volt a szovjet. Végig ez ellen kukorékoltam, elég szép sikere volt. De lenyomták a torkunkon? Le! Most átestünk a ló másik oldalára: az amerikai példa! De

nem viselhetjük, uraim, az amerikai nagykabátot sem! A farmgazdálkodás Amerikát is megöli. Amerika a múlt nyáron határozta el, hogy minden agrártőke koncentrációt megakadályoz. Neki nincs szüksége arra, hogy a nagy farm kiszántsza a kis farmot, s a volt tulaj bemenjen a városba gengszternek és prostituáltként. Így fogalmaztak! Svájcban, aki a hegytetőn lakik, és nemigen jövedelmez a földje: havi fizetést kap, hogy megmaradjon ott!

– Mezőgazdasági politikánkról tehát lesújtó a véleménye?

– Most nincs koncepció. Az első napok óta kérem a hozzám közel állóktól: üljünk le és dolgozzuk ki a koncepciót a variánsokkal. És ezeket tárgyalja a törvényhozás. Ne pedig azt nézze, hogy milyen népszerűsége tehet szert, ha szétveri a szövetkezeteket. Hiába írtam románul és magyarul, hogy akár gárdista, akár vátrás, akár nemzeti szocialista, akár cigány, bármi, mindenki enni akar. Ezt egyszer biztosítsuk, s ha az élelmiszertermelés működik, akkor kihívjuk egymást: lássuk, ki győzi le a másikat – jóllakva.

Van itt még egy dolog. Akármennyire festegették magukat ilyen vagy olyan színűre, ezek a kis államok mind agrárországok voltak és azok is maradtak. Itt az értéktöbbletet az agronómia hozza, nem a hazug statisztikai adatok. Ha ez az istenáldotta adottság a kezünkben van, miért kapaszkodunk abba, amiben nem vagyunk versenyképesek? Én akárhol dolgozom ebben az országban, mindenütt tudok versenyképes hízott sertést, tojást, csirkét, almát vagy paradicsomot termelni, építsünk hát ezekre.

1994. január

Felhívás a józanságra

Felszított pogromhangulat, erőszakos összecsapások kiújulásának veszélye jellemezte a belpolitikai helyzetet 1991-ben, mikor Schöpflin György, a neves társadalomtudós, a London School of Economics tanára, jeles Kelet-Európa-szakértő hazánkban járt és a bálványosfürdői nyári egyetemen elhangzott előadása után, elbeszélgethettem vele. A „libanonizálódás” közvetlen belföldi veszélye azóta, szerencsére elmúlt, a tudós égető gondjainkról, a kisebbségi kérdéstről kifejtett gondolatai azonban mit sem veszítettek időszerűségükből. A nagy áttörés a demokratizálódásban azóta is várat magára. A beszélgetés úgy kezdődött, mintha egy példatárban lapozgatnánk.

A VÁLSÁGÖVEZETEK

– Előadását hallgatva a bálványosi szabadegyetemen, megütötte a fületem, hogy az észak-ír válságról megállapította: a mai, 1991-es helyzet egyfajta katonai megszállás, a lehető legkisebb rossz, s mivel a konfliktus egyelőre feloldhatatlan, épp ez a megoldás, amit alkalmaztak. De lehet-e a válság állandosítását/állandosulását, a végletesen elmérgesedett összetűzést (aminek veszélye másutt is fenyeget, lásd Jugoszláviát), „megoldásnak” nevezni?

– Én abból indulok ki, hogy a politikában nincsenek végleges megoldások. Az észak-ír helyzet valóban permanentizálódott immár két évtizede tart az, ami válságként indult be. A protestáns többség és katolikus kisebbség közti kapcsolat „fölrobbant”, és azóta úgy néz ki, egyre romlik a helyzet. Ha az ember közelebbről megvizsgálja, ennél még jóval bonyolultabb a kérdés. A protestánsok igaz, hogy többséget képeznek Észak-Írországbán, de összír viszonylatban ők jelentik a kisebbséget. Tehát az

észak-ír protestánsok egyáltalán nem gondolják azt, hogy „Mi most elnyomjuk a katolikusokat”, hanem azt: „Mi most védekezünk a katolikusok ellen. A katolikusok vannak többségben, ők nyomnak el minket...” Ez az első számú probléma. A másik az, hogy a katolikus közösségen belül létezik egy kisebbség, az Ír Köztársasági Hadsereg, amely nem fogadja el azt, hogy a protestánsok tényleges kisebbségben vannak. Ők úgy vélik, hogy a protestánsok szintén írek, s majd elfogadják az ír identitás azon változatát, megfogalmazását, amelyet a Hadsereg, az IRA képvisel. Tehát képtelen elfogadni azt, hogy az észak-ír protestánsok más identitással bírnak. Hellyel-közzel tekintettel vannak rá, de alapvetően nincsenek. Nos, eddig a vallásról beszéltem, de ez teljességgel megtévesztő. Itt ugyanis a vallás az azonosság első számú ismérve, s voltaképpen egy vallási-etnikai-nemzeti identitásról van szó.

– Magyarán az észak-ír protestánsok nem tekintik magukat írnek, s úgy tudom, eredetüket nézve sem azok, hanem telepések leszármazottai. Az érdekes az, hogy mindkét közösség ugyanazt a nyelvet beszéli, s az írek kapcsán mindig felemlítik, hogy ez az a nemzet, mely kelta nyelvét elveszítette ugyan az angol hódoltság alatt, nemzeti öntudatát azonban nem, s végül a sziget déli részén független államát is kikiáltotta a 20. század elején.

– Identitástudatát teljesen megőrizte. Ami bizonyítja, hogy a nyelv nem szükséges hozzá. Ez nagyon furcsán hangzik itt Közép- és Kelet-Európában. Gyakran eltekintünk a tényektől. Itt van nem messze a szerb és a horvát nemzet: ugyanazt a nyelvet beszéli. A nyelv tehát önmagában nem elegendő a meghatározáshoz. Ez visszavezet a nemzetelmélet problémájához: mi a nemzet? E körül sok vita folyik Nyugaton, komoly irodalma van. Az én véleményem az, hogy egy nemzeti közösséget a tagjai határoznak meg azáltal, hogy van egy múlttudatuk és egy jövőtudatuk. Minden más tulajdonképpen esetleges.

– Támaszát attól még keresheti ezekben! Elárulom, azért kezdtem az észak-írekkel, mert a válság állandósulásának veszé-

lye minket is fenyeget, az utóbbi évtizedekben folyton kiújuló ellentétek most megint kiéleződhetnek, és nemkívánatos módon rögzülhetnek. Ezért érdekelnének a tanulságok.

– Én itt párhuzamosságot nem látok. Nem beszéltem arról, hogy a konfliktust két állam, Nagy-Britannia és Írország kapcsolata is befolyásolja, enyhíti vagy fokozza. Romániában, nézetem szerint, más a helyzet. Itt az a nagy baj, hogy a román és a magyar nemzeti identitás és érdek konfrontálódik, de minden intézményes keret nélkül. És ez az, ami veszélyessé teszi. Ha léteznének az intézmények, már sokkal egyszerűbb lenne a kezelése. Nem mondom, hogy megoldaná, mert csupán átmeneti megoldások léteznek, de ha mind a két fél elfogadná azt, hogy Erdély egyben román és magyar is, azzal, hogy – ebből kifolyólag – fennállhatnak magyar intézmények is, mindjárt megváltozna a helyzet. Ezen intézmények, persze, részben átfednék egymást, de attól még nem omlana össze a román állam... Egyúttal annak, hogy a románok szintén rendelkeznek intézményekkel, annak sem kell egyértelműen nemzeti elnyomást jelentenie, elvégre a többségnek is megvannak a maga érdekei.

– De mennyire! Különben Ön most nem velünk vitatkozik...

– A nemzedékeken keresztül felhalmozott feszültség átmenetileg sugallhat kilátástalanságot, de nézzük például az elzárszi kérdést: az ma már nem probléma. Nagyapáink számára az egy rettenetes gond volt, a francia-porosz háború, a világháborúk ekörül forogtak, hol ide, hol oda csatolták, de mára kihúzták a méregfogát.

A NEMZETÁLLAM. DEMOKRÁCIA – FRANCIA MÓDRA

– Abba a vereségbe könnyen belenyugszik az ember, ami voltaképpen nyereség (ha valóban az volt). Erről jut eszembe, hogy politikusainkra, úgy tűnik, nem kis befolyással van a francia nemzetállam példája. Ott az idők folyamán nem egy etnikum felszívódott, tudomásom szerint. Beszéljünk a nemzetállamról!

– Mintája több helyütt keletkezett, van egy német, egy angol, egy svéd, egy holland stb. változata. Nagyon befolyásos volt és ma is az valamennyire a francia példa. Bár az tulajdonképpen kissé ellentmondásos abból a szempontból, hogy benne a nemzet fogalma ötvöződött a jakobinus államfogalommal. Tehát mindent központosítani kell, mert az állam a ráció, az ész letéteményese, s a nép, a társadalom egy voltaképpen maradi, ha úgy tetszik, barbár elem, amit csak az állam képes felemelni a barbárságból. Ez lenne a hátsó gondolat – a civil társadalom elleni. Namost, ez a neojakobinus nemzetfogalom nagyon fontos szerepet játszott Franciaországban kb. 150-180 évig. Egy nálunk valami másfél évtizede megjelent, nagyon érdekes könyv – címe: Parasztokból franciák – szerint, az ország 1971-ben már sokkal kevésbé volt francia, mint 1914-ben. Mivel 1971-ben a regionális különbségek már sokkal nagyobb súllyal estek latba, mint korábban. Történelmileg nézve, a modernizáció egybeesett a francia kultúra felvételével, mi több, aki modern akart lenni, szükségszerűen feladta breton, okszitán vagy provanszál identitását, és francia lett belőle. Ez visszanyúlik a középkorba: Ile de France, Párizs volt a központ, s onnan nézve kifelé, nem voltak képesek elfogadni, hogy az országban nem francia elemek is élnek. A későbbiekben, igaz, demokratizálódott a társadalom – de francia módon! Tehát a pluralizmust csupán francia kulturális alapon tudták elképzelni.

Ez tartott kihagyások nélkül az '50-s, '60-as évekig. Miután azonban alapító tagjai lettek a Közös Piacnak, s megindult az európai integráció, más szemlélet is szóhoz jutott, s bár nagyon lassan, de fejlődésnek indult a regionalizmus. A francia gondolkodás is kezdte elfogadni, hogy a jakobinus állammodell nem az egyetlen módja annak, hogyan kell egy államot berendezni. De Gaulle idején, a '60-as évek elején felmerült egyfajta regionális adminisztrációs újrendeződés lehetősége. Voltaképpen Mitterand hajtotta végre. Nem nevezném föderalisztikus rendszernek, tehát nem úgy szövetségi állam, mint Németország,

de olyan 10-12 tartományra osztották fel Franciaországot, ahol a helyi tanácsok komoly hatalommal bírnak.

– Ez kínálta a keretet a nemzetiségi kérdés megoldásához is?

– A kérdések sosem oldódnak meg végleg, de, mindenesetre, a jakobinus szellemet felváltotta egy toleránsabb szellem. Tehát valamennyire elfogadott ma már az, hogy nem Párizs a minden, hogy Bretagne-ban vagy Dél-Franciaországban más kultúrák is léteznek, és ez nem gyengíti a francia államot, ez nem „szégyen”, hanem része az európai sokrétűségnek.

– Intézményi hálózatot is építhetnek ki a kisebbségek?

– Létezik egy viszonylag komoly provanszál, okszitán etnikai kulturális mozgalom. Inkább érdekvédelmi szerveik lehetnek, de én nem vagyok ennek szakértője, hogy részesülnek-e állami támogatásban vagy sem. Úgy emlékszem, a provanszál nyelvet tanítják az iskolában, azt hiszem provanszálul is tanítanak. Kedvenc városom Montpellier: ott lehet kétnyelvű feliratokat is látni. Persze a két nyelv nagyon közel áll egymáshoz, könnyen érthető a provanszál annak, aki tud franciául, pláne ha latinul is tanult. Bretagne-ban nagyon rég nem jártam, de úgy tudom, ott is léteznek kísérletek a kétnyelvűség irányában. A '60-as években emlékszem, még voltak olyan problémák, hogy egy breton anya breton neveket adott gyerekeinek, s francia hatóságok azt nem voltak hajlandóak elismerni, azt mondták: ezek a gyerekek nem léteznek. Nem kaptak születési bizonyítványt. Az egyház, persze, más állásponton volt. Nagy bonyodalomhoz vezetett, de ilyesmi ma már nincs. Ma már nem célja a francia politikának, hogy egy tömör, szigorú egységet hozzon létre. Érdekes még a korzikai kérdés, ahol voltak „robbanások” a '80-as évek elején, és kezdett kialakulni egy veszélyes terrorista ellenállás. Ott, ugye, az emberek könnyebben fognak fegyvert. Ez adott egy lökést a franciáknak, mert úgy látták, jobb lesz elkerülni az észak-ír eset megismétlődését. A korzikai külön nyelv, egy változata a katalánnak, a provanszálnek, a liguriai olasz nyelvjárásnak. A franciák nem értik a korzikait, s amikor a szigetlakók franciául beszélnek,

Megtelik az erkély az első foglalókkal

rendkívül erős az akcentusuk. (A folyamat megtorpanását jelzi a francia parlament minapi – 2018-as – határozata, mely szerint a korzikai nem külön népnek, hanem továbbra is a francia nép részének tekintendő. B. Kovács)

– Úgy véli, hogy leépülőben, visszavonulóban vannak a nemzetállami ideológiák Nyugat-Európában?

– Ezzel nem értek egyet. Szerintem épp felerősödőben. Azaz, hogy elfogadták a német egyesülést, azzal tulajdonképpen a nemzetállamnak adtak teret, mert nemzeti alapon egyesül a két Németország. A nemzeti önrendelkezési elv valószínűleg újból reneszánszát fogja élni. Mert 1945 után nagyon kevésbé lehetett legitimálni egy mozgalmat a nemzet fogalmából kiindulva. A nemzeti-etnikai kollektív jogokat csak a helsinki záróokmányban ismerték el. Azelőtt az ENSZ okmányokban volt rá utalás, de inkább egyéni jogokról beszéltek

– A keleti nemzeti kisebbségek reményeiket mégis az európai demokráciákba vetik. Mi például itt a nemzetállamot főleg represszív oldaláról ismertük meg.

– Az, hogy megint előtérbe kerül a nemzeti önrendelkezési elv, nem jelenti azt, hogy a demokrácia ma ne kínálna lehetőséget a kérdés rendezésére. Igazság szerint, léteznek pesszimisták, akik azt állítják, hogy a nacionalizmus szét fogja robbantani a demokráciát. Én azonban úgy vélem, Európának komoly tapasztalata van abban, hogy mit engedhet meg magának a demokratikus rendszer, és mit nem. Mikor kell engedni ebben vagy abban, mikor kell kisebbségi jogokat biztosítani, s mikor kell delegitimálni egy másik törekvést. Egészen újszerű problémák is keletkeznek. Nagy-Britannia lakosságának kb. öt százaléka például már nem fehér. Megszületett a második generáció, új etnikumot képez tehát. Most járnak hozzám egyetemre, 18-20 évesek, Karib-szigetiek, hinduk, pakisztániak, mohamedánok és afrikaiak. Származásilag nem európaiak, de itt születtek és nőnek fel. A hindukkal van a legnagyobb probléma, sokkal erősebb a kultúrájuk. Hogy ez hogyan fog elrendeződni, nem világos előttem, de optimista vagyok, majd csak találunk valami megoldást.

ASSZIMILÁLNI VAGY SEM?

– A nemzetállam szélsőséges értelmezése szerint a beolvasztás eszköze, s itt el lehet menni egészen az „ein Reich- ein Volk!” jelszóig.

– Und kein Führer?

– Bizonyára nem véletlen, hogy mindig kerül az is.

– Legalábbis egy Kondukátor, ugye? Ami Romániát illeti, én a problémának egyik részét abban látom, hogy a román politikai elit hatalma mindig is esetleges volt tulajdonképpen a modern korig. Tehát nagyon megosztott volt, nem létezett egy egységes román állam. A szakadék a román elit és a társadalom között óriási volt, sokkal nagyobb, mint a magyar történelemben. Egy tanulmányomban is kifejtettem, hogy ez a lehetetlen kommunikációs zavar magyarok és románok között abból származik: a románok nem veszik komolyan az intézményeket. Őnáluk az

állam, az adminisztráció, a jogrendszer olyan volt, hogy arra úgy tekintettek: ez még nem az igazi. Namost, Magyarországon bármennyire is elnyomta az államrendszer a magyar parasztot, mégis volt egyfajta azonosulás, azt ő magyar rendszernek tudta azért. Arról nem is beszélve, hogy a magyar társadalom és a hatalom között létezett egyfajta reciprocitás. A román hatalom azonban annyira kizsákmányoló volt már a 18. században, hogy ez nem jöhetett létre. A fanarióták például. Egy abszolút elősdi, hihetetlenül kártékony hatalom – ettől menekült meg Erdély, amikor integrálódott az osztrák birodalomba. De fontos a vallás kérdése is. A nyugati kereszténység inkább abba az irányba ad lökést, hogy az ember a külsőt és belsőt, a hitvilágot és a magatartást egyeztesse. Az ortodoxia viszont a külsőségekre tolja a hangsúlyt, amit a szociológusok externalizációnak neveznek. A külső viselkedés az, ami igazán számít, hogy miben hisz, mit gondol az ember, az a saját dolga. Ezek nagyon mély kulturális adottságok, a különbségek óriásiak.

– Egyesek szerint összeférhetetlenség esete forog fenn...

– Nehéz hidat építeni, mert nem jön létre, vagy csak elvétve, a dialógus. És a helyzetet csak tovább bonyolítja, hogy a román elit nagyon könnyen feladja a saját kultúráját. Történelmileg páratlan: háromszor változtatott kultúrát. Először, amikor az ortodox, félig szláv kultúrából átváltott a 17. században a bizánci, szintén ortodox, görögös műveltségre, majd a 19. század elején egy francia utánzásra, s a II. világháború után a kommunista kultúrára. Ezeket külsőleg elfogadta, de számára az igazi valóság egészen másutt van. Én nagyon fontosnak tartom ezt megvilágítandó a Miorița mítoszáat, mert az sokat árul el a román gondolkodásról. Van benne egyfajta fatalizmus, passzivitás, a „lesz, ami lesz” filozófiája. Tenni nem érdemes, nem lehet semmit, az élet majd megy tovább. A ballada hőséneke mentalitás sokat elárul. Ehhez vegyünk hozzá egy szociológiai tényezőt: a két világháború közti román elitet megsemmisítette a háború után a kommunista forradalom. Keletkezett egy teljesen új elit, mégpedig

a parasztságból. Nos, Románia volt Európa egyik legelmaradottabb országa, nem meglepő hát hogy nagyon lassan alakul ki az a fajta européer elit, ami ma Magyarországon vagy az erdélyi magyaroknál, Cseh- és Lengyelországban megvan. Ráadásul úgy érzem, az erdélyi román elitet is elnyomta ez a rendszer.

– Tegyem hozzá, hogy Bukarestben is jelentkezik újabban, politikai befolyása is nő.

– Most? Magyarországon komoly hagyományai vannak. Végkonklúzióm tehát, hogy még eltarthat egy ideig, amíg kialakul az a román értelmiség, mely tárgyalópartnere lehet a magyarnak, s amíg ezen keresztül a két nép utat talál egymás felé. Nagyon komoly törésvonal választja el a kettőt. De mondom, hidat verni nem lehetetlen, szüntelenül keresni kell a szótértés lehetőségét. Nem szabad hagyni, hogy az érzelmek elszabaduljanak, mert akkor már kompromisszumot kötni lehetetlen. Állandósult viszály esetén az ember egyéni szabadságának a tere is leszűkül, akkor már csak mint román vagy magyar választhat – ez a szabadság nagy problémája.

•

Csatolnám a fentiekhez, amit Schöpflin György előadásában mondotta el egy kérdésre válaszolva: érdekelt-e a román társadalom többsége a demokratikus kibontakozásban? Ő úgy látja, a román hatalom és értelmiség között nem született megállapodás arra nézve, hogy a demokrácia létrehozandó, emiatt nehéz lesz meggyőzni a többséget a demokrácia hasznosságáról. Mivel az 1989 előtt történtek befolyása a jelenre nem nagy, ő a hangsúlyt a kommunizmus elutasításának élményére tenné mégis. Ugyanakkor a Kondukátor és rendszere miatt Románia nem eshetett át a kommunista reformkísérletekből való kiábránduláson – ezért sok híve van a technokrata típusú megoldásoknak, melyek szintén nem a demokrácia felé mutatnak.

1991. szept 10.

Negyedszázada szabad a szó Háromszéken

A hazai szabad magyar sajtó egyik első lapját Sepsiszentgyörgyön a Megyei Tükör munkatársai alapították közvetlenül azután, hogy Ceaușescu helikopterrel elmenekült a fővárosi pártszékház tetőteraszáról. A lapalapítás sajátos körülményei egy érdekes, valóban független struktúrát hoztak létre. Az alapítók első szabad gesztusukként még december 22-én kora délután elcsapták a régi vezetőt és Magyar Lajost választották meg főszerkesztőnek, aki rögtön olyan címet adott az új lapnak, mely egy politikai programmal is felért. Így született meg a Háromszék, kerekén 25 évvel ezelőtt.*

Bevezetésként az alábbi emlékeket felelevenítő beszélgetéshez pár szót a december 22-i helyi eseményekről: A bukaresti fejleményekhez hasonlóan a déli órákra Sepsiszentgyörgyön is az üzemekből kiáramló tüntetők tömege fogta közre a megyei pártbizottság épületét. Én magam az eseményeket kívülről figyeltem, ezt megírtam az előszóban. Emlékszem, a tömeggel szemben felállított kiskatonára, akinek arcán könny szivárgott. A feszültség rendkívüli volt. Bent a pártszékházban óriási volt a fejetlenség, interjúalanyunk ezt saját szemével láthatta.

– Elöttem nem titok, hogy az akkori főszerkesztőnek fő feladata volt téged szemmel tartani, nyilván nem magadtól mentél vele, mikor őt berendelték a székházba. Emlékszel-e, mi történt aznap?

– Hogyne, minden pillanatra. Úgy tizenegy óra felé mentem be a szerkesztőségbe a Vasas kérésére, s arra is, kísérem be a pártbizottsághoz. Hát ott teljes volt a zűrzavar. Óriási pánik,

* Az írás a lapalapítás 25. évfordulójára készült 2014-ben.

mindenki futkosott jobbra-balra. Egy szűkebb társaság az első titkár körül ügyködött, és adták neki a jobbnál jobb tanácsokat. Ezek közt olyan is akadt, hogy minden bukaresti jóváhagyás nélkül közöje kell lövetni ennek a tömegnek. Ettől Rab István elzárkózott. Többen figyelmeztettük, ne mozduljon, mert rögtön elsőprik az egész karhatalmat, nem szabad gyilkolni. Ezt szerintem ő nagyon is jól tudta, és szerintem nem is állt szándékában egy ilyen utasítás kiadása. Volt viszont egy kujakomnyi kis fekete emberke, aki úgy látszik, ott a biztonsági dolgozóért felelt, az nagyon kakaskodott, hogy itt bizony lövetni kell, merthogy ellenforradalom zajlik. Az egészből nem lett semmi, a szolgálatos rádióhallgatók jelentették, hogy Ceaușescu a nagyszékház tetejéről elrepült, akkor a tisztelt elvtársak is kereket oldottak a szentgyörgyi épületből a hátsó kijáraton át. Ki erre, ki arra futott, maga Rab úgy tudom, előbb Komandóra hajtott, ott nem fogadták valami lelkesen, ezért szülőfalujában, Hétfaluban húzta meg magát, utóbb Bukarestben élt. A tüntetők rögtön benyomultak, és ellepték az egész pártszékházat. Szomorú látvány volt különben. Tudniillik a jószándékú emberek mellett a söpredék is megjelent, törtek-zúztak, kirabolták a büfét, ettek-ittak. És elkezdtek politizálni, illetve hatalmat játszani. Én nem vártam ott tovább, rövid úton eljöttem és egyenesen a színházba mentem, mert Dali Sándor színházigazgatóval szerettem volna megosztani az élményt. Dali az irodájában volt a színészeivel, egy jófajta szilvapálinkát bontottak az esemény örömeire, engem is meghívtak. El is fogadtam egy pohárral, de rögtön utána feljöttem a szerkesztőségbe, jött velem Vasas is. Ő hirtelenjében megváltozott, azt gondolta, az új világban is kell élni, és úgy vélte, ha esetleg főszerkesztő, a hatalom kegyeltje már nem lesz, de a mesterséget ő is tudja. Ha már szóba került, én neki tulajdonképpen semmi rosszat nem köszönhetek, hacsak valaki nem biztatta arra. De volt azokban a napokban is olyan ember a szerkesztőségben, aki erre próbálta rávenni, így a helyettese, illetve egy kolleganő, aki azt is megkockáztatta,

hogy engem be kellene zárni, mert fennhangon szidtam a nagyfőnököt. Ezért engem Vasas felelősségre is vont, különböző eljárások indultak ellenem, a dolog a helyzet feszültségének fokozódása miatt maradt abba.

– A főtitkárt szidtdad?

– Őt magát. Mikor ezt nekem Vasas előadta, nem is mer-
te kiejteni a nevét, csak mutogatott a feje fölé a portréra. Na
de felmentünk a szerkesztőségbe, ahova összegyűlt a társaság,
mert munkált mindenkiben a gondolat, hogy a lapnak meg
kell az új világban is jelennie. Ott mindenki mondta a magáét,
az ötleteit, sőt még Vasas is, hogy ő alkalmas lenne a külpo-
litikai rovat vezetésére, mert sok az ismerőse az Agerpresnél,
az állami hírügynökségnél, ugyanis onnan helyezték hozzánk.
Akkor már nem tekintette magát főszerkesztőnek. De te rövid
úton azt mondtad akkor, hogy arra sem lesz szükség, mert va-
lószínűleg új külpolitikai rovata lesz a lapnak, amit ő már nem
tud szerkeszteni.

– Nekem akkor fogyott el a türelmem, amikor kijelentette,
ne írjon senki semmit, ne törjük a fejünk, hanem várjuk meg
a bukaresti hírügynökségi anyagokat, és azokkal majd meg-
tömhethjük a lapot. Hát ezt nem lehetett szó nélkül végighall-
gatni. Új választást javasoltam, és az azonnal le is folyt. Vasas
nem tehetett mást, tudomásul vette is kivonult.

– Igen, rögtön azt mondtad, hogy úgy gondolod, én job-
ban el tudnám látni a főszerkesztői feladatokat. Ezt én őszin-
tén szólva kis meglepetéssel, talán egy kis ijedelemmel hall-
gattam, mert nem voltam felkészülve rá. De ahogy egy kicsit
belegondoltam, természetesnek is tűnt, mert voltam én ott
korábban főszerkesztő helyettes, főtitkár, ahogy mondták, és
volt szerkesztői tapasztalatom. Úgy gondoltam, az új világban
lesz mondanivalóm. Hogy vár rám olyan feladat, hogy ebből
a teljesen lezüllesztett, már faliújságnak is gyenge tákolmány-
ból valami ember elé való újságot csináljak. Még aznap meg-
kezdődött a munka, másnap meg is jelent.

– Soha nagyobb örömet nem láttam az emberek arcán, mint amikor a Háromszék első számát kézbe vehették, benne különben egy verseddel, vezércikkeddel, sok-sok új hírrel. Kik voltak jelen a választáskor, emlékszel-e?

– Többek közt Áros Károly, Gajzágó Márton, Simó Erzsébet, Páljános Marika. Rögtön bejelentkezett Matekovics János mint aktív újságíró. Én egy pillanatig sem utasítottam el, bár egy kicsit diplomatikusabban is jöhetett volna, de igenis helye volt köztünk az Ifjúságkaszárnyai ténykedése jogán. Nem volt ott Torma Sándor, ő felségestül valahol Miskolcra várta, hogy tisztuljon a helyzet, s mikor látta, nem lehet visszafordítani, megjelent ő is. Ezt én neki megbocsátottam, mert úgy éreztem, emberi dolog, féltette a családját, a gyermekeit. Különben én ezért nem ragaszkodtam ahhoz rögtön, hogy Jecza Pétert leváltsuk a főszerkesztői helyettesességről, mert Torma akkor bujkált. De ez rövid úton elrendeződött, mert Jecza teljesen alkalmatlan volt a feladatra, a szerkesztői ténykedése annyiból állt, hogy egy nagy piros füzetébe minden nap beírta, ki mennyit szállított sorra és műfaj szerint, és azt bemutatta Vasasnak, aki kegyesen rábólintott, vagy lehordta, hogy nem elég a produktum vagy nem elég vonalas, nem elég „harcias”. Ő is érezte, hogy kifele áll a szekere rúdja, de rá is játszott, mert sokkal többet foglalkozott az érkező segélyek elosztásával, mint a lappal, s azok szépen valahová el is tűntek. Ugyancsak magánakciókba kezdett az a kolléga, aki Jeczával együtt saját kiadványait akarta hirtelen megjelentetni, a lap kárára nem egyszer. No de első szóra távoztak is.

– Utóbb tűnt fel nekem, hogy más megyei lapok jórészt megmaradtak tanácsi hatáskörben és tulajdonban, nálunk azonban az történt, hogy a szerkesztőség azonnal saját kezébe vette magát a lapot is.

– Valóban. Én az első szám megjelenését hatalmas elégtételként éltem meg, amit kétszer éreztem életemben. Egy-szer, amikor a lapelőd, a Megyei Tükör megjelent 1968-ban,

és most ez a másik. És így voltak a legegyszerűbb emberek is vele. Gond persze sok volt, nem csupán belülről bomlasztott pár ember, de a nyomdászaink egy része is. Divatba jött a vilámgyors lapmegjelentetés, s ezek úgy történtek, hogy zsebből zsebbe fizették a tiszteletdíjakat. Azt a biztos pénzt megkapták, minket igyekeztek hátra szorítani. Rengeteget veszekedtem, míg meg tudtam értetni velük, hogy az a mi nyomdánk. Volt más gond is. Jöttek az önjelölt újságírók, nagy mellénnyel beállított a később Európai Idő főszerkesztője, én fel is vettem jóhiszeműen, mondván ez a népakarat. A népakarat tobzódott akkor! De hamar kiderült, hogy nem nekünk akar dolgozni, hanem a saját gesztenyéjét sütögeti. No de Torma átvette a gazdasági ügyeket, Áros Karcsi, a sportújságírás megszállottja, csinálta a maga rovatát, rengeteget írt Matekovics, bár neki főleg a frissiben megalakult szakszervezetek volt a fő témája, de minden más rovat működött már. Talán egy hétig voltunk csak amolyan forradalmár röplap. Kikristályosodott a rovat-szerkezet, és megjelentek a szervezeti kérdések. Bevallom, én első perctől az RMDSZ-t pártoltam, ezt sokan nehezményezték szerkesztői munkámban, de úgy láttam, pillanatnyilag ez az a szervezet, mely a romániai magyarság sorsát igazítani tudja. Más nem is volt, ezt népszerűsíteni kellett. Nélkülöztük a jó tollú Sylvester Lajost, ő egy évig egy sort sem írt, mert a megyei RMDSZ elnöke volt éppen. Farkas Árpád engem bíráló cikkét, emlékszem, az első oldalon hoztam le. Ezen ő nagyon meglepődött. Nem kellett megrendelni a kéziratokat, nem volt kézirathiány! És rengeteget dolgoztunk. Előfordult, hogy három napig nem jártam otthon, egyszerűen nem volt időm rá. El kellett minden kéziratot olvasni, a nyomdával a közelharcot minden nap meg kellett vívni, és írtam a magam vezércikkeit is naponta. Tudniillik az volt az elvem, nem elég, hogy valaki főszerkesztő legyen, ahhoz, hogy kiérdemelje a természetes tekintélyt, meg kell mutatnia, hogyan kell írni. Mert ha nem teszi, a másiktól ne kérje számon a minőséget.

– Lehet, nem tudod, de a Háromszék vezércikkeit a kolozsvári egyetem sajtó szakán is elemezték, katedrafőnök mondta nekem, hogy a műfaj kossuth lajos-i meghatározásának is eleget tevő írások. Valódi közvélemény alakító vezércikkek voltak.

– A „hőskori” szerkesztésben ez volt a legnehezebb. Voltak pillanatok a zűrzavaros új demokráciában, amikor az emberek számára nem volt egyéb fogódzó, mint a lap. Önjelölt politikusok tűntek fel hatalmi igényrel, levitézlett színházi rendezők, futóbolond állatorvosok stb. Valami fogódzót kellett nyújtani, hogy emberek, ebbe az irányba kellene menni. És ki kellett védeni egy sereg ostobaságot. Ún. álforradalmárok még a szerkesztőségbe is betörték például azzal, hogy a nagy barátság jegyében ezentúl olvadjon össze a két lap és jelenjen meg két nyelven. Ezeket szépen elzavartam. A józan többség persze megértette, hogy végre dolgozni is kellene a nagy eufória után. Nem tagadom, beleszóltam a helyi politikai kérdésekbe is, a megyefőnök választásba, rengeteget jártam le a megyei székházba, nehogy valami szélhámosok kaparintsák meg a hatalmat. A céget is újra kellett alapítani, amikor a nyomdánk bajba került, Gajzágó Marci becsületére legyen mondva, rendesen kifizetett minket. Korlátolt felelősségű társaságot alapítottunk '92 nyarán. Én végtelen naiv és szinte bűnösen demokratikus elképzeléssel kijelentettem, hogy mindenkinek, aki abban a pillanatban ott dolgozott, jusson egyformán üzletrész. A főszerkesztőnek éppúgy, mint a korrektornak, aki azelőtt két hónappal lépett be. Naiv egyenlősdí, ezzel a lapot kiszolgáltattuk a zűrzavarnak, mert mindenki beleszólhatott az egyenlő jog alapján. De amikor engem '92 őszén megválasztottak szenátornak, egy teljesen felépített, anyagilag is a lábán megállni tudó lapot hagytam hátra.

A Háromszékkal új laptípus jelent meg a rendszerváltás után, mely egyértelmű kisebbségvédelmi elkötelezettségét ötvözni tudta szabad vitaforum jellegével. Maga volt a sajtószabadság, mely függetlenséget és pluralizmust egyesített hasábjain és példáját adta az elfogulatlan véleménycserének. Achillesz-sarka a belső tulajdonszerkezet maradt, hogy ezzel hogyan lehetett visszaélni, arról már volt szó sajtónkban.

2014.

Háromszék bujdosó évtizedei

Beszélgetés Magyar Lajos költővel

– Az 1968-as megye- és lapalapítás óta élsz Háromszéken, Sepsiszentgyörgyön, s e három évtized legfontosabb változásának Te is a '89-es fordulatot tartod. Megyénkben az esemény egy olyan társadalmi robbanás alakját öltötte, amelytől én már csak azért sem vitatnám el a forradalmi jelentőséget, mert nem csupán elűzte a régi hatalom képviselőit, hanem nekilátott az itteni többség kedvére való intézmények kiépítésének is. Itt nem csupán egy népellenes diktatúra, hanem egyben minden idők egyik legkíméletlenebb nemzetiségi elnyomása is összeomlott, egy olyan magyarfaló rémuralom, melyet örült következetességgel működtetett egy ördögi módon kiészelt gépezet a „szent” homogenizáció, esetünkben a kettős beolvasztás céljával. Te költőként is a nemzeti sorskérdések témakörében mozogsz, s nyilvános életed tragédiáját jelenti, hogy épp e merénylet évei jutottak neked.

AZ ÍRÓ TALÁLKOZÓJA A NEM OLVASÓKKAL

– Én a végén kezdeném, '89 novemberében valami véletlen folytán meghívtak Csíkszeredába és Székelyudvarhelyre. Ezek voltak az ún. író-olvasó találkozók hattyúdalai. Akkor éreztem meg, hogy Székelyföldet halálra ítélték. Csíkszeredában például feltettek nekem román nyelven egy olyan kérdést – a Mikó várban, hol a publikum, többsége román volt –, hogy egyáltalán miért is írok magyarul... A válaszom az volt, hogy lévén két és fél millió magyar az országban, úgy érzem, jogom, de ha már jogom nincs, akkor is kötelességem magyarul írni. Hallatlan adag cinizmus volt a kérdésben. Hál' istennek velem volt egy Nedelciu nevű román prózaíró, aki az én válaszomat

követően teljes felháborodással visszautasította ezt a provokatív, cinikus beszédet, és azt mondta, hogy amennyire ő ismeri, ebben a városban magyarok laknak többnyire, attól függetlenül, hogy itt most románok jelentek meg. Nagyon jól esett a kolléga megnyilvánulása. Utána átmentünk Székelyudvarhelyre, ott kitiltottak a művelődési házból. Meghívtak egy gyárba, ott teljesen normálisan beszélgettünk az életről, és visszafele jövet megálltunk Szentkeresztbányán, ahol ugyancsak elég normális találkozási volt, de a vége annak is provokációba fulladt. Hogy miért írunk magyarul és mit akarunk mi magyarok? A városka lakóinak 99 százaléka magyar, négy vagy öt román tanár jött el, akik kötelességüknek érezték ezt a provokációt elkövetni.

Nos, ide jutottunk... Amikor mi '68-ban ide kerültünk, ez végül is érintetlen magyar terület volt. Éveken keresztül figyeltem, hogyan próbálják fellazítani. Eleinte csak ideológiával megbontani a közösségi entitástudatot, utána kezdődött a betelepítési politika. Ezt összekötötték egy olyan intoleranciával, ami a betelepítettek lelkiségével jár. Én nem ítélték el soha a betelepítetteket, akik mindig intoleránsak, mert félnek az őslakóktól: vajon befogadják-e őket, vajon eltűrik-e őket? De amikor ez egy etatizmus nevében folyik, s egy betáplált prekoncepció nevében folyton azon lovagolnak, hogy „ők fölényben vannak”, s azzal élezi állandóan a kérdést, hogy „na, ki van fölényben?” – akkor már másképp kell megítélni. Ez a türelmetlenség megnyilvánult kisebb-nagyobb konfliktusokban. Szentgyörgyön ez tragikus összetűzéssé nem fejlődött soha. De a hatalom, az adminisztráció részéről a nyomás egyre súlyosbodott. Odáig mentek el, szintiszta magyar falvakban téves közgyűléseken, kiküldött román hivatalnokok nagyon durván visszautasították azt, hogy valaki egyáltalán megszólaljon magyarul. De a nagy baj ott kezdődött, amikor kezdték a falvainkat is megtámadni. Úgy megbontani a közösséget, hogy teljesen magyar iskolában, ahol azelőtt dolgozott

30-35 tanerő, abból az új kurzus szerint 25-nek feltétlenül románnak kellett lennie. Statisztikailag ezek magyar iskolák maradtak, csak éppen többé nem tanítottak bennük magyarul. A gyermekek átmentek egy iszonyú lelki meghasonlásra, hogy „Végül is kik vagyunk mi? Szüleinktől megtanultunk egy nyelvet, s az iskolában egyre türelmetlenebbül, magyarul nem tudó tanárok magyarázzák nekünk, hogy: rosszak vagytok, ázsiaiak vagytok, jövevények vagytok!...” Holott a gyermekek tudták, hogy három-négy éve ide hozott tanáraik a helyi közösségekhez semmivel sem kötődnek. Sőt, az általános szabály szerint a minőség sem volt olyan szintű, hogy a tolerancia gondolatához egyáltalán felérjenek ezek az emberek. Nem a legjobbakat, hanem a leggyengébbeket helyezték ide, akik azzal kompenzálták gyarmatosító tiszti mivoltukat, hogy az ún. bennszülötteken ütöttek egyet. Türelmetlenek voltak, ahelyett, hogy próbáltak volna alkalmazkodni, megtanulni a helyi lakosság nyelvét. Mindig az intoleranciát vették elő, hogy „miért nem beszéled te az én nyelvemet, miért nem ismered te az én kultúrámat?” Szerintem ezeknek nem is volt sok kultúrája. Akiket büntetőszázadként a Székelyföldre helyeztek, azoknak nem is volt kultúrájuk...

MÉZESMADZAG ÉS SZÉTVERETÉS

– A közembernek kijutott a nyelvi nyomorból iskolában, hivatalban, mindenütt. Ti mint írók és értelmiségiek ki voltatok téve annak, hogy hivatásokat nem teljesíthettétek, éket vertek a nép és tiközétek.

– Azt hitték, hogy nem tudjuk teljesíteni. Mert mindig be akartak szervezni abba a koncepcióba, ami félig-meddig megfélemlítés volt, de félig-meddig mézesmadzag is. Amit a mi orunk előtt elhúztak, hogy „márpedig ti részt vesztek a hatalomban”. Felismertük, hogy nem veszünk részt, és nem is akarunk részt venni ebben a hatalomban, amelyik népünk ellen irányul. Az ember ösztönösen is megérzi, hogy „fajtája” ellen kurzus

indul, s próbáltak kiszolgálóivá tenni a tulajdon népünk felszámolásának. Hát ez nem sikerült nekik, s remélem, nagyon kevesen álltak be ebbe a táncba.

– Egy irodalomtörténetileg számon tartott írói gárda tagjaként indultál, s e csoportosulást bizony szétverték...

– Megsemmisíteni megsemmisítették – ez biztos. Ennél a lapnál 1968-ban olyan írói gárda volt – Csíki László, Vári Attila, Farkas Árpád, Czegő Zoltán... én maradtam egyedül. Tehát ők végül is elérték a céljukat, a legértékesebb embereinket elkergették innen. Így vagy úgy, de rábírták vagy rákényszerítették őket, hogy elmenjenek. Csíki úgy érezte, hogy már nem bírja tovább, Várinál talán az élete alakulása hozta úgy, hogy jobban tudja elmondani mindazt, amit el akar mondani. Nos, a lapnál maradtam egyedül, a városban még Farkas Árpád – ketten ebből az óriási gárdából.

– Azt mondd titeket nem sikerült korrumpálni?

– Bocsáss meg! A korrumpálás témája nem ilyen egyszerű. Hogy tévedtünk mi is, az biztos. Hogy néha belementünk a mézesmadzaggal üzőtt játékaikba – az így van. Én csak a magam nevében beszélhetek.

– Olyan „bűnök” terhelnek téged?

– Terhelnek. Persze. De soha nincs lelkiismeret-furdalásom, mert soha nem tettem olyat, amiért szégyellnem kellene magam. Jó szándékkal tettem dolgokat. Lehet, mások másképp ítélik meg – az ő bajuk.

– Nyilván a rendszerhez és az ideológiához is fűződtek utólag illúzióként szétfoszlott remények, nem lehetett tudni, hogy ilyen dicstelenül megy csödbe.

– Nagyon fontos, hogy őszintén elmondjam: én még ez előtt tizenöt évvel is azt mondtam, hogy kommunista vagyok. Ez most egy döbbenetes dolog, hogy én annak tartottam magam. Mert én hiszek abban, hogy a közösség javát kell szolgálni. Hogy megcsalódtam én ebben az egész rendszerben? Az tíz esztendeje folyik az én tudatomban. Amikor rájöttem

A siker teljes – le az összes kalapokkal!

arra, hogy egy tarthatatlan, emberellenes koncepcióra épül. Egy emberellenes gondolatra. Tudniillik, ha az egyént és érdekeit kikapcsoljuk a társadalom fejlődéséből, akkor ott nincs fejlődés. Tehát akkor csak a korrupció jöhet, a karrierizmus jöhet. Én idealista voltam, de nem mindenki az. Másrészt el kell mondanom neked, sokan első nemzedékbeli, munkás vagy parasztcsaládból származó értelmiségiek, hazudnánk, ha nem ismernénk el, hogy az akkori változást nagy változásnak éreztük. Csakhogy visszájára fordult. A szörnyűség az benne, hogy minket a szüleink ellen fordítottak. Azok ellen, akik sok-sok munkával évszázadokon keresztül valamit építettek maguknak. Tegyem hozzá, hogy rám nem érvényes, mert az én nagyapám a 80 hektárját hálistennek azelőtt elvesztette.

ÍGY MAGYAROSÍTUNK MI

De térjünk vissza arra, hogyan próbálták meg a Székelyföldet fellazítani. Kezdték az iskolával s meséljem el a saját iskolám esetét. 1959-ben az udvarhelyi valamikori római katolikus

főgimnáziumot – most Tamási Áron nevét viseli, akkor hirtelen dr. Petru Grozáról nevezték el – annak voltam úgymond eminens tanulója. Szerettem a tanárait, nem voltam én olyan túl jó tanuló, csak bizonyos tantárgyakból. Azokat a képességeimet használván, néha odatettek, búcsúztassam el a felső évfolyamot. 1958-ban behozták az első román osztályt. Abban az évben Székelyudvarhelyen öt román család élt, s összesen két középiskolás korú gyermek. Mind a kettő barátom, a nevüket is megmondom: Zamfirescu Liviu és Aurel. Őértük indítottak egy tagozatot. Addig ők Segesváron végezték a középiskolát, s egyáltalán nem panaszkodtak, hogy oda kell járniuk. S akkor behoztak negyven csángó gyermeket Moldvából, s kényszerítették, hogy a román osztályba iratkozzanak. Az iskola igazgatósága azért járt kinn Moldvában, hogy a csángómagyarokon segítsen (akkoriban szűntek meg ott a magyar iskolák). S akkor hirtelen azt mondták valakik: lévén, hogy a csángók jobban tudnak románul, mint magyarul, csinálunk nekik egy román tagozatot. A csángók fele megtagadta, hogy román tagozatra járjon, de fele már átfordult nyelvileg s vállalta. S a csángókból csináltak román tagozatot Udvarhelyen!...

HÁROM ELSŐ TITKÁR

– Az elnyomás kikényszerítette az öt kiszolgáló réteget a nemzetiségiek közül is. Szerinted milyen mélyre hatolt e folyamat, széles volt-e ez a réteg?

– Igen is, meg nem is. A középszinten sikerült, igazgatók, tanfelügyelők kiszolgálták a románosítás politikáját. De tartozom az igazságnak néhány vallomással. Itt Háromszéken nekünk a megyében három első titkárunk volt '68 óta. Az első Király Károly. Hogy kicsoda ő, milyen politikai pályát futott be – tudott dolog. Rengeteget beszélgettünk vele még '68 végétől, s mikor végre megismerkedtünk már nem első titkárként, hanem nagyjából partnerként.

– Lehetett vele úgy is?

– Csodálatosan! Néha felkerestük, s néha egészen durván beszélgettünk. De volt, akivel. Úgy '72-ben mielőtt leváltották volna, – de lehet, hogy még '71-ben – azt mondtuk neki, ha nem áll ki a magyar nyelvű szakmai oktatásért, akkor nem ismerjük el emberként. De nem ismertük eléggé. Azt hittük, ellenállásra találunk. Közben arra szólított fel, hogy gondolkozzunk együtt, hogyan lehetne ezt megcsinálni. De úgy, hogy lépünk együtt és gondolkodjunk együtt. Ő azt mondta: „Nekem háttér kellene, álljatok mellém, hogy érvelhessek azzal, mindannyian kéritek a magyar szakmai oktatást.” Sikerült is elérni, biztosan emlékszel. Bizonyos mértékig. Itt a Székelyföldön magyarul folyt a szakoktatás éveken keresztül. Per kuriózumként leírhatod, hogy Maurer valahol Gelence és Komandó között vadászott, és autóbalesetet szenvedett, a vezérgépjármű összeütközött egy Trabanttal. Maurer majdnem belehalt. Király beütötte a fejét és eltörött vagy két ujjja. Ezt a traumát pihente ki Kovásznán, akkor tárgyaltunk Gajzágó Marcival vele. Akkor tisztáztuk, hogy számunkra nem a földrajz vagy történelem oktatása a legfontosabb, hanem az, hogy a gyengébb képességű gyermekeinkből is jó szakember váljon. Mert az románul nem tudja megtanulni a szakmát. Akkor indította el ő a harcot, hogy márpedig a szakiskolában magyarul tanítsanak. Mert ott szakmát kell tanítani! Elértünk egy csomó eredményt. Nyilván ez mind elűszott. Jöttek az újabb utasítások, direktorok, és minden odalett.

– A következő első titkárunk Nagy Ferdinánd volt. Nagy janicsárnak tűnik utólag, holott nem az volt. Kézdimartonosi magyar ember, aki maga csendességében és a maga rezervált, visszautasító modorában rengeteg olyan dolgot tett, amit nem néztem volna ki belőle. A '77-es földrengés után a Mikót teljesen helyreállíttatta, olyan pénzből, amiről ma sem tudjuk, honnan szerezte. A kézdivásárhelyi Nagy Mózes Gimnáziumot tökéletesen helyreállíttatta, és fölépíttette a Székely Nemzeti Múzeum Kós Károly által tervezett szárnyát. Hogy ez az ember csinált

egy csomó butaságot is? Persze, hogy csinált. Rá volt kényszerítve. De ne ítéljük el ezeket az embereket egyértelműen. Ne mondjuk, hogy egy hülye kommunista volt. Mérnökember, aki próbált használni ennek a népnek. Engem sokat bántott. A bántás abból állt, hogy behívott és azt mondta: „Magának túl sokat jár a szája. Maga itt és itt ezt és ezt a marha kijelentést tette.” Persze, ez mind feljelentés alapján ment. Valószínűleg őt is lehallgatták, s akkor engem behívott és órákon keresztül mondta nekem a butaságokat. Utána pedig jó keményen kezett fogott s azt mondta: „Nincs semmi baj! Csinálja tovább!”

– De a harmadik – az már más volt. Hozzá én már eleve gyűlölettel viszonyultam. Tudniillik az életembe úgy lépett be, hogy annak idején egy ún. kultúrkongresszuson, amin én is részt vettem, az illető mint Hargita megyei ideológiai titkár megtámadta a katolicizmust, mondván hogy föl kell számolni. Mondta ezt ő mint Csíkban! élő propagandatitkár, maga különben evangélikus hétfalusi csángó. Én ettől rettenetesen felháborodtam, s kijelentettem, hogy ezzel le kell számolni. (...) Nos, ez az ember velünk, írókkal toleráns volt ugyan, de durván próbált manipulálni itt mindent. Ő hozta ide az elődömet (az előző főszerkesztőt a megyei lapnál), aki nem tudta, ki volt Jókai Mór, Mikszáth Kálmán és nem hallott Vörösmarty Mihályról...

KILÁTÁSAINK

– A legsúlyosabb az, hogy ide betelepített egy csomó nagyon veszélyes embert. Akik aktivizálják a volt katonatiszteket, a volt öreg szekusokat, volt tisztviselőket és társaikat – és megint minden kezdődik előlről. Hogy ők itt urak! Nos én magamat bennszülöttnek számítom: én soha magam fölött sahibot nem ismerek el!

– Ezzel kezdtük s ide kanyarodtunk vissza. A totális állam a rendelkezésére álló minden eszközt bevetett az iparosítástól a politikai és adminisztratív nyomásig és nyílt rendőri-belügy-

is terrorig, hogy a Székelyföld évszázados etnikai, demográfiai képét megváltoztassa. Akik ide betelepedtek nem kizárólag az asszimilációs politika előőrsei. A közigazgatás, a pártbürokrácia, a gazdasági vezető állások kisajátításán túlmenően ide sikerült valamelyes népállományt is behozniuk, mely az együttélés problematikáját mindennapi gondunkká teszi...

– Álljunk meg egy percre! Egy dolog tiszta: a Székelyföld etnikai egységét nem tudták megbontani. Hoztak be embereket, akik vagy alkalmazkodnak vagy nem, de milyen szép példát nyújt éppen a szentgyörgyi tolerancia! Számbelileg ide hoztak be a legtöbbet, s a románok jó része jön velünk, március 15-én együtt ünnepeltek velünk, mert érzik, hogy mi őket nem bántottuk. A csíki vagy udvarhelyi temperamentum hevesebb, de a visszafogottabb itteni vérmérséklet kedvez a szótértésnek. Persze mindenkinek otthon van a helye a szülőföldjén.

– Fel nőnek azok a gyermekek, akik már itt születtek, ezekről van szó.

– Nagyon sokról valóban. Én akkor sem bánom, hogyha együtt tudunk élni. Győzzön a minőség! Győzzön a jobbik! Ettől én nem félek. Persze az etatizmus nem elfogulatlan bíró, az nem biztos, hogy a minőséget juttatja győzelemre. És erről van szó! Ahhoz, hogy egy csomó szélhámos, semmiféle minőséget nem képviselő ember a csúcson maradjon, s hogy azokat a Székelyföldre begyűrtak, ott meg is maradjon – emiatt kell nekik az etatizmus fenntartása többek közt. Tehát egy itteni gyárban, ha leépítés van – nyilván ahol a vezetőség olyan – ma is a székelyt teszik ki. Elküldik haza kapálni! Ez nekem nem is fájna. Ha a székely megkapja a földjét és össze tudja szedni magát gazdaságilag, én ennek még örvidenek is. Tudod, miért? Azért, hogy ne legyen ilyen hitvány proletár. Hanem gazdálkodó, akinek van anyagi erő a kezében. Sajnos, ettől nagyon távol állunk.

– A betelepítettek itt nyilván földet nem kapnak...

– Abban járnak egyfolytában. Szerintem azért tartották meg az állami gazdaságokat, hogy majd nekik kioszthassák. Háromszék közepén már alapítottak egy román falut Várhegyen. Oda fölépítettek egy nagy sertéshizlaldát, a területet államosították, s ott csak románok dolgoznak, mert román a vezetőség. Ott, ha osztásra kerül a sor, csak azok kaphatják. Háromszék szívében.

Mi a teendő? Sokat vitatkoztunk például otthon, hogy a volt leánylíceumot, tanítónőképzőt szabad volt-e feladni. Abból lett ugye a Mihai Viteazul Líceum, mi pedig visszavonultunk a Székely Mikóba és egy kisebb épületet kapott a Mikes Kelemen Líceum. Én azt mondtam: meg kell tenni. Valahányszor vegyessé vált egy iskola, mi ott tért veszítettünk. Tehát nekünk a saját intézményeinkre van szükségünk. Legyen kicsi a mienk, mint egy mustármag, de abból mi csinálunk valamit. Ez már rajtunk múlik. Újraépítünk mindent.

– Mégiscsak óriási előny, hogy a székelység tömbszerűsége megmaradt.

– Már nem annyira nyilvánvaló, mint régen. Maros megyét fellazították, a legnagyobb székely várost szétverték. A koncepció az volt, hogy jönnek délre tovább. Meghiúsult, mert itt egy olyan népi mentalitással állnak szemben, amely különbözik a mezőségi, de még a kalotaszegi magyarságétól is. Egy várost le lehet nyelni, egy vidéket megsemmisíteni már nem. Akkora itt a ragaszkodás az emberekben a földjük – nem a csernozjom, hanem a rosszul termő podzol – iránt, hogy azon meghiúsult.

– Ennek ellenére nem szereted, ha székely autonómia gondolatát felvetik.

– Tudod, miért nem? Egyszer már megjártuk, ne járjuk meg másodszor is. Él itt ugye kétmilliónál több magyar, ennek a harmada a Székelyföldön, de ha jól megnézzük, legalább a fele székely származású lehet. Ne játsszuk hát el az egységet! Persze, meg lehet, hogy ezáltal előnyökhöz lehetne jutni. Ide-

ig-óraig! Egyszer már átverték. Közben Kolozsvárt, Szatmárt stb. elintézték. Megszüntették intézményeinket, leszedték az összes utcaneveinket stb. Hát ezt a játékot még egyszer nem játsszuk! Nincs itt szükség külön székely koncepcióra.

Romániai Magyar Szó, 1991. aug. 3-4.

Megjegyzés: Magyar Lajos 2015-ben hunyt el, 72 éves korában. Szenátori mandátumai lejártával visszatért a publicisztikához, éveken keresztül megjelenő napi vezércikkei, jegyzetei tanúsága szerint, együtt közösségünkkel és képviselőletével, az autonómia szükségességéről is megváltoztatta véleményét.

Egy filmkazetta különös története

Történetünk hőse '89 decemberében olyan személyekkel került kapcsolatba, akik akkor a leggyűlöltebbnek számítottak, mert az elnyomó hatalmat testesítették meg

Az önkényuralom összeomlása a kollektív és egyéni sorsalakulást egyaránt érintette. Alábbi szemtanú vallomásából jól kirajzolódik mindazonáltal, hogy az egyéni felszabadulást készen nem kapta senki, azért mindenkinek magának is meg kellett valamilyen módon küzdenie. Már ha egyáltalában törekedett ilyesmire.

Huszonkét év nem volt elég ahhoz, hogy az események tálányos volta fölött napirendre lehessen térni. Két évtized távlatából mégis sok minden élesebb fénybe helyezhető, új összefüggések kerülnek napvilágra és némileg lehiggadva, a tények és hiedelmek szétválogatásában is előbbre juthatunk. Érdeemes hát felidézni az eddig nyilvánosságra nem került, a távlat megszűrte-korrigálta emlékeket is.*

A VÍZÖZÖN ELŐTT

A sepsiszentgyörgyi ún. kazetta-ügynek, bár a korabeli sajtó hasábjain is tág teret kapott, máig (2011) vannak homályban maradt részletei. Hogy akkor miért hallgatták el őket a résztvevők, kiderül az alábbiakból. Tény és való azonban, hogy a hirtelen beköszöntött sajtószabadság már akkor képes volt védelmet nyújtani olyanoknak, akikre megorroltak a hatalmasok.

A gépkocsi szakot végzett Barkó István mérnök párját ritkító vállalkozás végrehajtója volt a decemberi napokban. Hogyan lesz valakiből fotóriporter, dokumentarista filmes minden

* Az írás 2011-ben készült és jelent meg.

előképzettség nélkül, az is csak ama rendkívüli napok rendkívüli sodrával magyarázható. Barkó István Sepsiszentgyörgyön egyedüli magánembereként rendelkezett ugyanis egy olyan filmfelvevővel, ami szinte predesztinálta arra, hogy egy addig nem próbált hivatásba is belekóstoljon. Fiatalabbaknak érdemes előre bocsátani: egy ma felfoghatatlanul primitív technikátörténeti korszakban éltünk. Az újságíró például – a szekuritáté által évente ellenőrzött – mechanikus írógépen pötyögtette irományait, a nyomdákban szedőgépeken öntötték ólomba a sorokat. Akkori fényképezőgépeink ma múzeumi tárgyak. Nemhogy számítógép, mobiltelefon, fax nem létezett –, de fénymásolókkal, nyomatókkal is csak a titkosrendőrség rendelkezett, a nagy többség pedig még csak tudomással sem bírt róluk. Nagyon keveseknek sikerült a hetvenes-nyolcvanas években nyugatról videólejátszót beszerezniük és az illetők bizalmas körben házimozi is rendezhettek, akkora volt az érdeklődés, de a filmfelvevő abszolút luxusnak és kivételnek számított.

Barkó István nem titkolja, kiváltságos embernek számított a korabeli Sepsiszentgyörgyön, a szövetkezeti autójavító műhely a Csíki utcában, mely gondjaira volt bízva, olyan ismeretségi körrel és befolyással ajándékozta meg, melyet csak az érthet meg, aki ama korszakot például autótulajdonosként élte meg. Az szocialista ún. hiánygazdaság sajátos jövedelmi viszonyokat generált. Barkó kiváló szerelő hírében állt a városban.

HUSZONKETTEDIKE

– December huszonkettedekén reggel Szalló Laci barátom telefonált nekem, hogy „Te, a gyerekek „rosszalkodnak” az IMASÁban és a Jájában (IAME)*, jó lenne, ha az akkumulátorok fel

* Az első a főleg sebességváltókat gyártó gépgyár volt, hetezer körüli alkalmazottal, a második a magyar alkalmazotti többségű autóvillamossági gyár, melyben kb. kétezer háromszáz dolgoztak akkor. Tipikus szocialista ipari óriásüzem volt mind a kettő. Több más megegyéskhelyi üzem munkássága is meghaladta az ezer-ezerötszáz főt. Ekkora létszámokat azóta se láttak e tájak.

Az első győzelmi zászlótűzés??? Vagy éppen zászlólevétel?

– Szalló Laci mérnök volt és az észkombáj, aki a Kadhafinak, a líbiai vezérnek gyártott mozgó céltáblákat tervezte, melyeket akkor Líbiába szállítottak. Léptetőmotorokkal, csúcstechnológiával is foglalkozott. Én? A fényképészetet nagyon szerettem, még édesapámmal kezdtük az előhívóval, fixirrel dolgoztunk, nekünk kellett kikevernünk, nem volt készen kapható. A gép egy éve volt az enyém, megtanultam kezelni. Nos, alig teszem le a kagylót, ismét cseng a telefon, az IMASA kántinfőnöke kérdi, a műhelyben talál-e, mert lejönne. Megérkezik, s hazavitettem magam a kocsiján a Fülemlé utcába, hogy magamhoz vegyem a filmezőgépet, a plusz akkut és kazettát. Ő ugyanis elmesélte, hogy a tüntető menet már megindult a gyárból fel a központba. Az akku olyan fél kilónyi, nem nehéz. Az egész felszerelés befért a kabátom alá. Háromórás kazettáim voltak. Lehozott a hadkiegészítőig (comisariat), mert akkor már odaért a tömeg, ott kiszálltam. „Aztán figyelj, Isti, mi nem ismerjük egymást!” Jó,

elváltunk. Hogy én féltem –e? Nem tudom, de valami olyan eufória vett körül, úgy éreztem, ezt kell tennem. A szomszédban állott az építészeti iskola, a kapuban egy sporttanár, gyerekkori ismerősöm. Mondom: „Te, az emeletről kellene filmezzek”. A tömeg már érkezett. Az IMASAból indult, felvették a Jájásokat, csatlakozott hozzájuk a bútorgyáriak egy része, bejöttek az átlomási úton, betértek a Bălcescu utcába, hogy a textilgyáriakat is felszólítsák. Na, én akkor kezdtem el őket filmezni, amikor onnan a pártbizottság irányába fordultak. Skandálták, hogy „Jos cu Ceaușescu! Veniti cu noi! Gyertek velünk! Armata e cu noi!” Egy idő után lejöttem és elvegyültem. A filmezést a kabátom alól folytattam, úgy, hogy a lencse kinn volt. Bekapcsoltam a gépet, a kezem elől összefogtam, s úgy filmeztem. Kezdttem egy kicsit szorongani, mikor láttam, mennyire felduzzadt a tömeg, és ahogy torkaszakadtából kiabálta, hogy „Le Ceausescuval!”, de azért felkísértem a pártbizottságig.

NÉPFELKELÉS VOLT

– Ott felmentem a park felső részébe, hogy bejuthassak egy blokkba. Találkoztam egy építézmester ismerősömmel: „Gyere, te ismered a járást, vigyél be valahová. Menjünk fel a tetőre, onnan jobban lehet filmezni”. Na de lakat volt a tetőkijárón, nem boldogultunk. Utólag tudtam meg különben, a padlástér már foglalt volt!... Nem ellenőrzött információim szerint ott gépfegyverek, filmező gép, minden volt a szekusoknál. Lennebb egy ismerősömhöz bekopogtam, hogy né, mit akarok. Szó sem lehet róla, menjek innen! Kidobott. Lejöttem és úgy folytattam a filmezést, ahogy tudtam.

– Az is egy magaslati pont ott. Mit filmezett le?

– Látszik, ahogy a tömeg gyűl. A katonai teherautók fel voltak körben állva, alul pedig a köröspataki bányából hozott 16 tonnás billenőkocsik. Azokat nem dísznek küldték oda! Nem tudhatom, de a temesvári vérengzés után bizonyára nem véletlen, hogy a kocsik tele tankkal kellett, hogy

jelentkezzenek. Namost, ha igaz, hogy a halottakat azokkal kellett volna elhordani, megvan a magyarázata a teli tanknak. Amit még jó tudni: úgy egy hétre találkozom az építésmesterrel, és azt mondja: „Egy fontos dolgot mesélnék el. Képzeld, hívtak, hogy a Székely Mikó Kollégium padlását rendbe kell tenni. Ott ugyanis a cseréplécek el voltak vágva és minden két méterre három téglá volt egymásra téve”. Ami azt jelenti, oda állították a géppuskákat mind a Mikó utca, mind a park felőli oldalon. Elő volt készítve, hogy ha kell, a cserepeket félrenyomják és onnan kaszálják le a népet. Nekem ott akkor az jutott eszembe, mi lett volna, ha nem sikerül a népfelkelés... Mert, visszatérve, én ott az utcán hittem abban, hogy igazi népfelkelés zajlik. És úgy gondolom, hogy a naggya, akik akkor Szentgyörgyön kimentünk az utcára, hitt ebben.

Barkó István nem állt egyedül e meggyőződésével, tanú rá az ezer és ezer ember, aki közrefogta a pártbizottságot és órákig nézett farkasszemet a felfegyverzett katonákkal. Ha szabad saját tapasztalatomra hivatkozni, rám, aki tíz évi regáti tartózkodás után egy évvel korábban költöztem haza székely felmenőim földjére, sem tévesztette el hatását a tüntetés rendkívülisége, a tömeg bátorságának sugárzó példája., mint már említettem. Végignéztem, ahogy Rab István első titkárt lehurrogták, mikor magyarul is szólni kívánt a „székelyekhez”. Ismerős hát, amiről Barkó mesél. Alább következő kételyeit is megértem, bár nem mindenben tudok azonosulni ítéletével.

KÜLÖNÖS TÖRTÉNET

– A mai napig nem tudja senki megmondani nekem, ki volt az a román férfi, aki a mikrofonos kocsiból a jelszavakat diktálta. A kocsinak külön története van. A brassói úton már áradt befele a munkástömeg, amikor a rendőrségről egy forgalmi osztályon dolgozó rendőr hajtott kifele és vele a moziból a duba, melyre két hatalmas hangszóró volt felszerelve. Nos,

a tömeg felkapta a kocsit, megfordította, átvette fölötte a hatalmat és egy román ember volt az, aki végig megadta a hangot a skandalóknak.

– Én mintha Dumbravat hallottam volna onnan beszélni.

– Nem ő volt, őt ismertem, viszont erről mit sem tudok.

– Akkor talán nem is olyan nehéz kitalálni.

– Na, erről van szó! Tehát az meg lehetett rendezve. Mert látszott, hogy nem félt. Még egy esetet említenék. Mivel a munkaköröm folytán a műhelybe az első titkártól kezdve mindenki jött kocsijavítani, egyik barátom – nevet nem említek – megkért, kerítsek neki megfelelő ismeretséget, mert családotól ki akar telepedni Magyarországra. Volt osztálytársamon segíteni akartam, utána érdeklődök, mondtam, de nem ígérhetek semmit. Szóltam egy illetőnek, törzstiszt volt, akitől függött. „Ide figyelj, felelte, megértettem, s ha akarod, elintézem. Érted? De mond meg a barátodnak: várjanak egy kicsit. Ne siessék el a dolgot. Többet nem mondhatok.” Ez vagy három hónappal december előtt történt.

A fentiekre rímelő visszaemlékezés nem egy jelent meg az utóbbi huszonkét évben, a fordulatra majd minden társadalmi és foglalkozási csoportban készültek, persze, mindenki a maga módján.

KIDOBJÁK A PÁRTIRODALMAT

– Jó pár órán át filmezett a legkritikusabb órákban is. Beállítani a a gépet nyilván nehéz lett volna. Milyenek a felvételek? És nem vették észre, hogy kamera van magánál?

– Vannak rajta nagyon jó részek, melyeket ország-világ előtt be lehetne mutatni. Ahol sikerült nyugodtabban filmezni, azokat a részeket bárki megnézheti. Volt már némi tudásom hozzá. Kilenc órától egészen fél egyig, amikor betörték a pártszékházba és kidobták a nagy Ceaușescu-képet az ablakon, lenn filmeztem az utcán. Madár Attila szegény – bádogos volt, gyerekkori ismerős – ott állt mellettem a park-

ban. Mondtam neki: „Nézd, megtörténhet, hogy bajom esik. Megkérlek, maradj mellettem, és ha valami történik, kiveszem a kazettát és újat teszek be. Te fogd az első és húzd el vele a csíkot, mert ha nem, előszedhetnek mindenkit és ennek alapján felelősségre vonhatnak bárkit”. Na de más fordulatot vettek a dolgok. Emlékszem, úgy tizenkettőkor az egyik tiszt levette a sisakját és megütötte az ujjával. Ez a katonaságnál azt jelenti: négyzetbe sorakozz! (adunare în careu). Összegyűltek a tisztek és megtudták, hogy Ceaușescu elmenekült. Begyűjtötták a kocsikat és a katonákkal együtt lassan elhúztak. Akkor rontott be a tömeg az épületbe. Hányták ki a rengeteg pártirodalmat és hatalmas tüzet raktak a bejáratnál. Sok minden történt, ki mit meg tudott fogni, vitte. Tudja, hogy megy ilyenkor. No, én ott tartózkodtam egészen negyed négyig. Sok értékes információ van a szalagon az első hatalmi szervek megalakulásáról. Jött a sok önjelölt, aki korábban kommunista volt, most hamar intézkedni akart. Persze mások is.

– Másik kazetta is volt tehát. Arra mit rögzített?

– Igen, azt kobozták el. Azon a forradalom után pár nappal, a következő héten történt események voltak. Így például a későbbi forradalmáregyesületi elnök lakása a kaszárnyával szembeni tömbházban. Oda belőttek AG-vel az ablakon, a lakók szerencsére a fürdőszobában csücsültek. Ezért a kazettáért haragudtak rám, mert ezen a szekusokat is lefilmeztem. Ez egy másik történet.

ARCKÉPEK

– Jön értem egyik nap a volt pártbizottság egyik ARO-jával Vínțu hadnagy, hogy kísérjem el a filmezőgéppel. Rögtön a forradalom után. Felvisznek a pártszékházba és Dumbrava azt mondja: „Menjetek, vegyétek fel a szekusokat”. Zsigmond Győző csatlakozott hozzánk, hárman mentünk le a kaszárnyába.

– Zsigmond megírta, hogy ő kérdezett és maga a gépet kezelte. Hogy történt?

– Lányi Szabolcson keresztül, aki a fővárosban vezetőségi tag volt, jutott tudomásomra utólag, hogy Dupac főinspector rögtön jelentette a dolgot Bukarestnek és akkor adták ki ott a parancsot, hogy engem tartóztassanak le.

– Hivatalos megbízatás volt tehát a helyi szervek részéről. Jó. Benne volt-e az is, hogy maga ezeket lefilmezte, s ha majd a szekusokat felelősségre vonják, itt a bizonyíték?

– Persze. Amikor a forradalom után elengedték őket, nem egy kitámadott engem, de csúful. Útlevelet kértem és nem adták ki nekem, behívtak. Csak eltátottam a számat, hogy az egész vezérkar ott volt. Elkezdtek agyarogni rám. S akkor megfelelttem nekik. Igazság szerint, addig alázatosan beszélünk velük, utána már egyenlő félként. Ide figyeljenek – mondtam –, nem gondolják, hogy ezt másként is lehet nézni? Hogy amikor az állomáson és másutt lövöldözés folyt, maguk a kaszárnnyában őrizet alatt voltak? Ezzel aztán teljesen lefegyvereztem őket.

– Feltalálta magát, de mint mondotta, a szándék más volt. Hogyan folyt le a filmezés? Ki kérdezett és mit?

– Érdekes volt, mikor beléptünk, mindhármunkat úgy mutattak be, mint a helyi Nemzeti Megmentési Front embereit. Vințu felment a parancsnokhoz, Zahhoz, tájékoztatta, mit akarunk és egy tisztet adtak mellénk. Ott találtuk Dupacot, a főfelügyelőt. Azelőtt egy évvel, 1988-ban jártam nála kihallgatáson, mert elutasították az útlevélkérésemet Németországba. A sógoromékhöz akartam kimenni. Kidobott. (Korábban az első titkárnál jártam, akinek szintén javítottam kocsit és azt tanácsolta, előbb menjek Dupachoz, mert ez a számárlétra.) De ott a kaszárnnyába szóltam hozzá és megismert. Az ablakok le voltak sötétítve, Úgy tartották őket sötétben, mint valami terroristákat. Kérdem az altisztól: miért nem veszik le azokat a zsalukat? Mire azt mondja a katonának: „Szedd le őket, ha szóltak, te!” És lefilmeztük őket. Ahogy egyenként bejöttek az ajtón, megmondták a nevüket, Zsigmond Győző pedig jegezte a neveket és a rangokat. Az meg is jelent valahol.

– De hogyhogy belementek? Nem tiltakoztak? Zsigmond mit kérdezett?

– Akkor ők ijedelmükben az egérlyukba is bebújtak volna. De hogy mit akarunk a filmmel, azt senki sem kérdezte. „Vă rog să-mi spuneti numele în clar și gradul”. (A nevét legyen szíves és a rangját!) Ennyi volt az egész.

– Még mi volt azon a kazettán?

– Az említett szétlőtt lakás belülről, aztán a kaszárnya háta mögötti régi, teljesen kiégett épületek, melyeknek a tetejét lövedékek vitték le, plusz a sofőr, akit az Oltmező utcában homlokon lőttek, valamint az első szállítmányok, külföldi segélyek, melyek Szentgyörgyre érkeztek.

KIHALLGATÁSOK

– Talán tudja, én a hetvenes évek óta adventista vagyok, népiesen szombatistának hívnak bennünket. Bevallom, ez biztonságot nyújtott nekem akkor is. Hogyan? Eszembe jut, mit mesélt nekem egyszer egy katolikus pap, akit letartóztattak és közölték vele, több időt kell majd ott benn eltöltenie, tegye magát kényelembe. És hogy remélik, gondoskodott helyettesítőről a plébánián. „Jaj – felelte –, tiszt úr ne búsuljon. Tudja, katolikus plébános olyan, mint a macska”. „Hogyhogy?” „Hát ha rálépnek a farkára, Rómában nyávog” – válaszolta. Haha! Ebben nagy igazság van. Mögöttem is ott állt az egyházam. Nálunk a forradalom után minden szerda este héttől nyolcig vagy nyolctól kilencig imaórát tartottunk. Épp ott vagyok, amikor megjelenik egy rendőrtiszt egy katonával. A tiszt – most törvényszéki bíró – úgy tesz, mintha nem ismerne, pedig javíttatta nálam az autóját. Azt mondja: „Le vagy tartóztatva, kövess”. Engem az imaházból hazavittek. De volt a dolognak egy előzménye. Három nappal korábban telefonált az akkori forgalmi osztályról egy tiszt, akinek szintén javítottam az autóját. Kaptak egy átíratot a minisztériumból, mondja, hogy filmeztessék le, ami össze volt törve mind a rendőrségen, mind a szeku

épületében. Emlékszem, a lehallgató szoba tele volt magnókkal és a padlóra kiszórt hangkazettákkal. Jó, felmegyek, hát szólnak, hogy a rendőrpárancsnok akar beszélni velem, az ezredes. Már nem él. Felnyit egy dosszárt: „Dumneata ești Barkó?” Igen. „Ai vândut trei video...” (Maga Barkó: Eladott három videót...) Azt hittem, a villám belém csap. Hogyne, felhívnak filmezni és akkor elévesz engem!... Nem kell mondanom, mit jelentett régen a gazdasági rendőrség. Ha az ember hallott róluk, már rosszul volt. De összeszedtem magam és mondom: „Ne haragudjon ezredes úr, de tudja-e hányadika van?” Hogyhogy? „Hát eszébe kell jutassam, hogy nem 22-e előtt, hanem utána vagyunk”. „De– azt mondja–, te filmeztél, ahol nem kellett volna, és azt te nekem idehozod és leteszed az asztalomra!” „Nagyon téved – feleltem –, mert a demokratikus rendszerben a magántulajdon szent és engem arra nem kényszeríthet az államelnök sem, nemhogy maga”. Azt felelte: „Vom vedea!” (Majd meglátjuk!) És megláttuk. Akkor kezdtem észrevenni a visszarendeződést. Ez volt hétfőn, szerdán az imaházból vittek el. Hát ki eleibe visznek a rendőrségen, mint a parancsnok eleibe? „Na, ugye megmondtam neked, hogy fogunk még találkozni!...” Megparancsolta, hogy vigyenek ki a hegyivadászokhoz. Ki hallgatott ki? A volt szekuritátés parancsnok, Moldovan.

– De előbb hazavitték?

– Igen. Hát otthon ki várt? Vagy nyolcan voltak, egy polgári és egy katonai ügyész, többen a rendőrségről. Házkutatás. A feleségem a szerencsétlen a sarokban sírt és reszketett. Azt mondja az egyik: „Ide figyeljen Barkó, vagy eléveszi a kazettát vagy szétverek itt mindent!” Erősen pökhendi volt. Nem volt mit csinálni, elővettem. A másik nem volt otthon. Őszintén szólva, nem számítottam arra, hogy ebből ekkora céció lesz. Amikor a kapun jövünk ki, az volt a szerencsém – én isteni gondviselésnek nevezem –, hogy az akkori román újságtól jött be Timaru, a főszerkesztő azzal, hogy meginterjúvol engem. Megmutatta az igazolványát és kijelentette, ha nem engedik, hogy ő is elkí-

sérjen minket, akkor a fővárosig ható cirkuszt csap. És elkísért, végig velünk volt. A kaszárnnyában egy ezredes odalépett hozzám: „Úgy megütlek, hogy!” Mondom: „Üssön, de úgy, ne tudjak innen kimenni, mert ha igen, nagy baja lesz, ezt jól jegyezze meg”. Felkészültem lélekben a legrosszabbra. Képzelve, eltelik egy óra, kettő, három, az asszony otthon vár és én sehol!

– A kihallgatás hogyan folyt le?

– Ott volt még egy katonai ügyész Brassóból és innen a rendőrpáncsnok helyettese. Akkor esett le nekem a tantusz, hogy vigyázz, mert egy bábszínház volt az egész, a régi emberek visszajönnek. Jó, mit kérdeztek? Azt mondtam, csak abban az esetben fogom aláírni, ha másolatot kapok és a végén én is odaírom a magamét. A kérdéseik: Honnan volt a videó? Ki bízott meg? Ilyesmik. Jó a végére odadiktáltam: Aluírott B. I. az adventista templomból vittek el ezen és ezen a napon, házkutatáson elkoboztak, amit elkoboztak stb. És aláírtam velük is.

– De miért tette?

– Mert elvették tőlem a kazettát. Hogy azt bizonyítani tudjam.

A SAJTÓNYILVÁNOSSÁG ÉS A KUTYA

Itt Barkó István egy kitérőt tesz, hogy némileg lehiggadjon, annyira felkavarják az emlékek. Láttuk a fentiekben, hogy a sajtó már szerephez jutott a történetben egy újságíró képében, most újból jelentkezik.

– A katolikus egyház abban az időben kapott egy tiszta új Golf motort. Ők is arra kértek, szereljem be a Daciájukba, miként azt megtettem n alkalommal már korábban másoknak. Csathó plébánossal tárgyaltam. Jó aznap este Csathó keresett telefonon és a feleségem elmesélte, mi történt velem, hogy letartóztattak. Mire az esperes azt felelte, akármilyen későn érkezzem, menjek fel hozzá. Engem 11-kor kiengedtek.

– Előfordulhatott volna, hogy nem teszik meg?

– Nem tudom, nem tudom...

*Megtelik az erkély a túlterheltségig: az öröm még spontán,
az érdek már nem biztos, hogy mentes a számítástól*

– Végül is a kazettát megkapták, a megfélemlítés is megtörtént...

– Amit Lányi Szabolcstól kaptam, abban az áll, hogy le kellett volna tartóztatnának, és le kellett volna vigyenek Bukarestbe.

– Erről tehát lemondtak. Miért?

– Én ahogy az espereshez felmentem, ott találtam nála három külföldi újságíró, egyet a Figarótól, egyet a Die Weltől és egyet a The Timestól!

– Nocsak!

– És ha nem vittek be még egyszer, lehet azért történt, mert aki a Figarótól jött, az elévett egy bördödöt, kinyitotta és abban volt egy antenna. Ő rögtön leadta a hírt. Nekem megvan a Die Weltből és a Figaróból a tudósítás, ismerősök utóbb elküldték. Még aznap este felhívtam Szalló Laci barátomat, nézd, mi történt. „Na, holnap megkereslek!” És reggel leültünk és megírtam

egy cikket a velem történekekről. Felmentünk a Háromszékhez, ők csak később közölték, Szalló haragudott érte, a román lap azonban rögtön első lapon lehozta. Sorba álltak az emberek azért a lapszámért. Nem tudtam öt lépést tenni, az emberek állítottak meg az úton...

– A Háromszékbeli beszámolóban (A latartóztatott videó-kazetta) az áll, hogy sok szekus ismerőse volt.

– Igen, a szerző megírta, ami történt. Sokakat megkérdezett, csak engem nem. Valóban megjegyzi, milyen sok ismerősöm volt a szekusok között. Ezzel kapcsolatban hadd nyilatkozzam: én ezt sosem tagadtam, a munkámon keresztül ismertem meg őket is, másokat is. Nem érdekel, ki mit állít rólam, a lényeg számomra az, hogy én a lelkiismeretemmel ki vagyok békülve. Engem olyasmiről sose faggattak, nem is szolgáltatam soha senkiről semmi terhelő információt. Erről papírral is rendelkezem, mikor 2008-ban beneveztem a polgármester választásra ki kellett kérjem az országos átvilágító bizottság véleményezését. Ebben az áll: „Nu a fost colaborator al securității, dar a fost urmărit din cauza că voia să plece din țară.” (Nem volt ügynöke a szekuritáténak, viszont megfigyelték, mert ki akart vándorolni.) Erről még annyit: én mint válásos ember nem tudtam volna összeegyeztetni a meggyőződésemmel, hogy én a felebarátomat eláruljam.

– Miért húsz év múltán szánta el magát, hogy meséljen róla? Volt-e még kellemetlensége?

– Volt. Névtelen telefonhívást is kaptam: „Ai girjă, că ai doi copii”. (Vigyázz, két gyereked van.) De nekem elment a kedvem az egésztől, mikor láttam, hogy a régi garnitúra visszajött. Évekig hallgattam, azt mondtam, forradalmár sem akarok lenni, nem érdekel az egész. Az első gyűlésen, mikor kiderült, hogy Iliescu a főforradalmár, visszakoztam. Egy volt szekus is felkeresett. „Ide figyelj, minden dokumentumot elé kell szedj és beadj, mert Iliescutól parancs érkezett, hogy minden forradalommal kapcsolatos dokumentumot össze kell gyűjteni”.

S ha nem adom oda őket, akkor nehogy egy autó elüsse a nővéremet. Volt egy kisebb kutyám, sose bántott senki bejövőt, de amikor mentek ki, rájuk támadt. Hát ezt a pasast úgy megharapta a kezén, hogy ömlött belőle a vér!...

Eddig a történet, mely alapvonalaiban nem ismeretlen a közvélemény előtt, de eme változatában gazdagabban bomlik ki több részlete, utólagos fejleménye, miként az általa hordozott hangsúlyok is mások, mint a forró decemberi és januári napokban megjelent tudósításé. Ezért volt érdemes visszatérni rá. Számomra a sajtónyilvánosság születésének ténye miatt is fontos, mert a narrátor nemegyszer példás lélekjelenléte mellett erre is szükség volt ahhoz, hogy kiszolgáltatottságában ne essen retorzió áldozatául. A társadalmi cenzúra nem utolsó, de erőteljes jelentkezése plusz a sajtószabadság első jelentkezése így együtt a hatalom önleleplező tette. A váltás tulajdonképpen elsikkasztására hibázott rá az alkalmi riporter, tetten érte a váltás nélküli váltást a változásban, a román történelem egy újabb kontinuitásának titkát rögzítette.

Névmutató

- Ádám Gyula, fotóművész 86
Anghelescu, tanügyminiszter 39
Apostol, milicista őrmester 53
Áros Károly, szerkesztő 121, 122
Baász Imre, grafikus 156
Balázs Ferenc, unitárius lelkész 66
Bara Károly, ácsmester 45
Barabás Zsolt, fotóművész 86
Bardócz Sándor, tanár 86
Barkó István, mérnök, kisiparos 5, 136, 137, 140, 144, 145, 146
Barth Károly, Karl Barth, teológus 72
Benedek Levente, osztályvezető 29
Bethlen György gróf, az OMP elnöke 38, 40, 44
Bethlen István gróf, miniszterelnök 79
Bölöni Farkas Sándor, útirajzíró 66
Brassai Sámuel, polihisztor 66
Cândeia, Dan, tanügyi vezérigazgató 91, 92, 94, 95, 96, 97
Carter, Jimmy, az USA elnöke 74
Cășuneanu, Vlad, prefektus 33
Ceașescu, Nicolae, kommunista pártvezető, államfő 11, 12, 21, 22, 35, 47, 49, 50, 51, 71, 80, 97, 115, 117, 118, 119, 139, 142
Ceașescu, Elena, N. C. felesége, társuralkodó 49
Cucu, Sebastian, prefektus 33
Czegő Zoltán, író 128
Csathó, plébános 146
Csíki László, író 128
Dali Sándor, szerkesztő, színházigazgató 26, 27, 92, 119
Dávid Ferenc, unitárius püspök, vallásalapító 66
Deák, az OMP kolozsvári irodavezetője 43

Demény Lajos, történész, tanügyi államtitkár 91, 94, 95, 96, 97
 Domokos Géza, kiadóigazgató, az RMDSZ elnöke 12
 Domokos Lajos, földműves 5, 53, 56
 Domokos Pál Péter, kutató 88
 Dumbravă, állatorvos 26, 141, 142
 Dupac, főinspektor 143
 Erdő János, unitárius püspökhelyettes 69
 Farkas Árpád, költő 122, 128
 Ferencz Lajos, osztályvezető 29
 Fodor Ferenc, prefektus 12
 Fodor Pál, mérnök 12
 Gabrea, Ilie, megyei propagandatitkár 21
 Gajzágó Márton, szerkesztő 121, 123, 131
 Gaulle de, francia elnök 112
 Groza, Petru, államfő 130
 Gyárfás Elemér, az OMP alelnöke, szenátor 40, 41, 42, 44
 György Ervin, prefektus 33
 Havadtői Sándor, dr., református lelkész, Erdély-szakértő 5,
 72, 79
 Havadtői Sándor, id., lelkész, képviselő 76
 I., belügyi ezredes 46
 Ifrim, Mircea, miniszteri tanácsos 93, 96
 Iliescu, Ion, államfő 148
 Illyés Gyula, író 76
 Iorga, Nicolae, történész 40
 Jakabffy Elemér, képviselő 38, 44
 Jecza ~~Péter~~, szerkesztő 121 *Tibor*
 Jókai Mór, író 132
 Károly, II. román király 91
 Kallós Zoltán, néprajzkutató 5, 85
 Kató Béla, református lelkész, püspök 5, 18, 19
 Katona Mariska, városi jegyző 76
 Kennedyek, amerikai politikusok 74
 Kerekes Károly, filozófianár 12

Kertész Gyula, téeszelnök 56
 Keszegh Vilmos, néprajzkutató 88
 Király Károly, megyei első titkár, kisebbségi politikus 130
 Klein néni, vendéglős 54
 Kónya Ádám, múzeumigazgató 12
 Kós Károly, író, műépítész 131
 Kovács Árpád, Nyilas József, Kató segítői 20
 Kossuth Lajos, kormányzó 123
 Kovács Lajos, dr. unitárius püspök 5, 66
 Kozsokár Gábor, ügyész, szenátor 5, 26, 32, 33, 95
 Könczei Árpád, táncmester 12
 Könczei László, ügyvéd 12
 Kopacz Attila, könyvkiadó 156
 Kristály József, bányász 5, 60, 64
 Kriza János, unitárius püspök, népdalgyűjtő 66
 Lányi Szabolcs, egyetemi tanár 143, 147
 Lázár Márton, mészárosmester 57
 Lenin, marxista filozófus, bolsevik vezető 104
 Lepădatu, miniszter 40
 Madár Attila, bádogos 141
 Magyar Lajos, költő, főszerkesztő, szenátor 5, 118, 125
 Martin György, filmes 86
 Marinescu, Dumitru, prefektus 33
 Mărtinaș, csángó történész 86
 Marx Károly, filozófus 73
 Matekovics János, újságíró 121, 122
 Maurer, Ion Gheorghe, miniszterelnök 131
 Mikes Árminné, grófnő, jótekonv egyletvezető 79
 Mikó Imre, jogász 38, 41, 66
 Mikszáth Kálmán, író 132
 Mitterand, francia elnök 112
 Moldovan, Securitate parancsnok 145
 Móricz Zsigmond, író 18
 Moțiu, Adrian, az erdélyi ügyek államtitkára 91, 95

Munteanu, Codrin, prefektus 33
 Nagy Ferdinánd, megyei első titkár 131
 Nedelciu, román író 125
 Németh Ildikó, üzletasszony 85
 Nyitrai család, teológusok 69
 Orbán Árpád, tanácselnök 27, 28, 29, 97
 Orbán Balázs, író, politikus 66
 Pál Ferenc, tanárigazgató 5, 91, 96
 Pál Gábor, képviselő 41, 44
 Páljános Mária, újságíró 121
 Papp István dr., agronómus, egyetemi tanár, az MTA tagja 5, 99, 101
 Papp László, református püspök 67, 80
 Péter Zoltán, tanács titkár 29
 Perka Mihály, tanár 87
 Péter Sándor, publicista 95
 Pieldner, pénzügyi igazgató 29
 Pop Dumitru, alpolgármester 28
 Popică, Marius, prefektus 33
 Pozsony Ferenc, néprajzkutató, akadémiai tag 88
 Precup, bonchidai polgármester 86
 Preda dr., geológus, múzeumigazgató 39
 Puskás Bálint, szenátor, főbíró 12
 Rab István, az RKP megyei első titkára 11, 119, 140, 156
 Ráduly Sándor, dr., ügyvéd, irodavezető 5, 38, 44
 Reményik Sándor, költő 69
 Roosevelt, az USA elnöke 75
 Rozner, Herman, kereskedelmi igazgató 29
 Rózsika, házvezetőnő 54
 Rozsnyai Sándor, jogász 5, 11, 13
 Salat Levente, egyetemi tanár 20
 Sándor József, szenátor 42, 44
 Schöpflin György, szociológus, egyetemi tanár, EU képviselő 5, 109, 117

Simény Dániel, egyetemi tanár 69
Simó Erzsébet, újságíró 121
Smadici György, csángó katonatárs 63
Șora, Mihai, tanügyi miniszter 94, 95, 96
Sylvester Lajos, közíró 26, 27, 122
Szabó Béni, kisiparos, képviselő 44
Szalló László, mérnök, üzletember 137, 147, 148
Szász Árpád, megyei főtanfelügyelő 92, 94
Szász Pál, EMGE elnök 42
Szigeti András, ácsmester 5, 45, 50, 52
Szigeti Ibolya, Sz. A. lánya 50
Tamási Áron, író 128
Tánczos Vilmos, néprajzkutató 88
Tatu, Horațiu, prefektus 33
Teutsch, evangélikus püspök 39
Timariu, Constatantin, önkormányzati képviselő 92
Timaru, főszerkesztő 145
Torma Sándor, újságíró 121, 122
Tőkés László, református püspök, EU képviselő 7
Vári Attila, író 128
Vasas Ferenc, főszerkesztő 118, 119, 120, 121
Veress Dániel, író 12
Vântu, hadnagy 143
Voinescu, Paul, megyei főtanfelügyelő helyettes 92
Vörösmarty Mihály, költő 132
Willer József, az OMP titkára, képviselő 40, 42, 43
Zah, a helyőrség parancsnoka 143
Zakariás Attila, műépítész 20
Zamfirescu, Aurel és Liviu, tanulók 130
Zsigmond Győző, egyetemi tanár, néprajzos 142, 143, 144
Zsoldos Árpád, színész 11

A kötet fotói

Kötetünket a székely város, Sepsiszentgyörgy történetének talán legforróbb napján készített, nemrég előkerült fotókkal illusztráltuk. Készítésük időpontja is a lehető legkritikusabb: a diktatori hatalom omlását jelentő helikopteres menekülése előtti és utáni izgalmas percekben-órákban készültek 1989. dec. 22-én – a fővárosi eseményekről a titokzatos hangszórós kocsi révén rögtön értesültek a szentgyörgyiek, e szinkronitás titka máig nem tisztázott kellőképpen, ne feledjük, a mibil-telefonos-számítógépes forradalom később köszöntött be és változtatott meg mindent –, mikor még csak fényképezőgéppel lehetett valamit képileg rögzíteni. A megörökítés kulcsszó esetünkben. Léteztek emberek, akik az esemény jelentőségére ráérezve valamilyen módon dokumentálni törekedtek azt, s ezért akár kockázatot is készek voltak vállalni. A veszély korántsem volt képzel, az épületbe gyűlt helyi párt és belbiztonsági vezetők szorultságukban fegyverrel készültek magukat megvédeni. A népharaggal és a sokasággal itt sem bírtak azonban, félelmük is oldódott, amikor a diktátor kereket oldott, s maguk is követték példáját. Az utált hatalom összeomlásának élménye, s hogy ahhoz tevékenyen hozzájárulhattak, hasonlíthatatlan mámorral töltötte el a sok ezer embert. Nos, e fortyogó lávaként omló tömegben kereste a megfelelő helyet és időpontot fényképészünk, aki félig kigombolt nagykabátja menedékéből készítette első pillanatfelvételeit. A fordulat döntő pillanatai néznek vissza ránk e fotókról, egy eseménysor kimerevített képei a közélet agorájává vált pártbizottság és megyeháza előtti térről, s főleg a képek főszereplőiről, a párt-ház erkélyéről és az alatta hullámozó tüntetőkről.

Kopacz Attila (szül. 1964, ma az ARTprinter Könyvkiadó vezetője) mint alkalmi fotóriporter kevésbé pátoszosan fogalmaz, jó humorral *küldetés helyett* inkább a *küldéssel* kezdi, ugyanis édesapja szólt be neki a kérdéses reggelen: soha vissza nem térő téma ígérkezik.

– *Egész éjjel a híreket hallgattam a Szabad Európa Rádións az Amerika Hangján, hajnali hat fele kinyúlva, elszunnyadtam. Egy órára rá beállít az Újtelepről édesapám – pedig törött, begipszelt lába miatt csak bottal tudott járni –, hogy keljek fel, vegyem a gépet és azonnal menjek le a városba, mert ami ma várható, azt meg kell nézni. Fáradt voltam, nehezen szántam rá magam, végül nyolc fele értem le a parkba. A csapatszállítók, megrakva katonákkal, már falként védték a pártszékházat és a megyeházat, a Bazár előtt bányászkocsik sorakoztak egymás után, hogy ne lehessen az épületekhez férni. Én úgy emlékeztem, még nem volt senki rajtuk kívül, mások szerint egy csomó ember már ott várta, mi fog történni. Nekem a vattakabátom alatt volt a gépem, még nem mertem elővenni. Később is csak kioldókábellet fényképeztem a kabátom hasadékaiból, anélkül, hogy láttam volna pontosan, mit exponálok. Úgy döntöttem, felmegyek az ADAS blokk tetejére, onnan belátható a park és az utca, onnan majd szabadon fotózom. Már áradtak szembe velünk az állomásról a gyárak alkalmazottai. Találkoztam Báász Imrével, ő csatlakozott hozzám, kimásztunk a tetőre, de jött a takarítónéni és elkergetett. Visszatértünk a térre, végignéztük, ahogy Rab „elvtárs” szólni akart a tömeghez, de lehurrogták és visszavonulásokról készült az első kép, s következtek a menekülésük utáni jelenetek a téren és az erkélyen, a csapatszállítók is elhúztak s az emberek előzönlötték a felszabadult teret. Kioldózsínórral kezdtem és a kabátomból kikandikáló géppel, de az általános eufória beköszöntével már elővehettem és úgy próbáltam exponálni, már nem ütközött meg rajta senki.*

Köszönet érte, Attila. Kár, hogy nem készült több.

A kötet riportjainak és interjúinak közös nevezője a '89-es sorsformáló esemény élménye. Úgy gondolom, kivételezett nemzedékeknek jut hasonló kegyelmi ajándék. Harminc éve éltük meg a történelmi fordulatot, mely új vágányokra terelte nemcsak személyes pályánkat, hanem közösségeink életét is.

Íme, hogyan szembesültünk történelmi és napi jelentőségével a Székelyföld déli sarkában egy reményekkel eltelt nemzetrészt szemével nézve.

B. Kovács András

ISBN 978-606-8678-53-5

